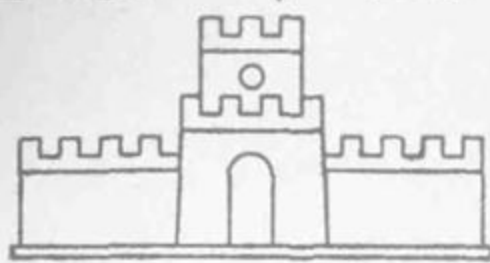

KRONIKA SLOVENSКИH MEST

Delavska knjižnica v Ljubljani

MCMXXVIII

LETNIK V

ŠTEVILKA 2

MESTNA ELEKTRARNA LJUBLJANSKA

V svoji prodajalni na Mestnem trgu št. 2
ima bogato zalogo lestencev, namiznih
svetilk, grelnih aparatov, likalnikov motor-
jev in električnih štedilnikov, žarnic in sploh
vsega električnega materiala. Za popol-
noma elektrificirana gospodinjstva nudi
električni tok po izredno nizkih cenah

Posebna cena za ogreval-
nike vode na nočni tok
(60 par za kilovatno uro)

Izvršuje vse električne instalacije za luč
in moč najsolidneje in po najnižjih cenah

Ravnateljstvo Mestne elektrarne: Ljubljana, Krekov trg št. 10

Prodajalna Mestne elektrarne v Ljubljani, Mestni trg št. 2 (magistr. poslopje)

Ansicht der Stadt RUDOLPHSWERTH in Lateral-Kraia, mit ihrer umliegenden Gegend. Hier wird viel getrocknet, was in der Lateral-Kraia, dass ein product ist, das in der Lateral-Kraia.

POGLEĐ NA NOVO MESTO PO AKVARELU P. O. ŠKOLE IZ LETA 1836.

ZGODOVINA KRAMARSKIH HIŠIC
V PREŠERNOVI ULICI

DR. RUDOLF ANDREJKA

(Nadaljevanje.)

2. OBRATI V MOSTNIH KOLIBAH 1620.—1840.

O kramarskih kolibah in njenih najemnikih so se vodili pri mestnem magistratu posebni urbarialni zapiski, ki so ohranjeni za Čevljarski most od l. 1620. do 1770., za Špitalski most pa od l. 1659. do 1770., in od l. 1795. do 1799. Najemnina (Zins) za te kolibe, ki se je stekala v mestno blagajno, je znašala na Čevljarskem mostu do 1654. povprečno 10 fl., od požara dalje pa 12 fl. na leto. Na Špitalskem mostu se je plačevalo od kolibe do leta 1713. pet, do l. 1767. šest in od tedaj naprej povprečno 12 fl. letne najemnine.

Čevljarski most je imel do požara l. 1654. vsega 31 kolib, po požaru pa jih je mesto postavilo samo 25. To število je ostalo v glavnem neizpremenjeno do leta 1840.

Na Špitalskem mostu je bilo l. 1657. postavljenih vsega 12 prodajnih kolib, ki so bile nameščene v dveh lesenih zgradbah, tako da je bilo na vsaki strani mostu 6 kolib. Ostali del Špitalskega mostu je ostal tja do l. 1764., torej več ko sto let brez kolib. Okoli 1687. je mesto sezidalo pred poznejšo Jaklič-Mayrovo hišo št. 1 št. Petrskega predmestja, na levi strani mostnega portala, obokano prodajalno (gewölbter Laden), leta 1703. pa še drugo.

Tudi ti prodajalni sta se vodili, čeprav nista stali na samem mostu, v urbarju kolib Špitalskega mostu in pomnožili (l. 1703.) njih število na 14. Najemnina za vsako je znašala sprva 10 fl., potem pa (od leta 1767.) 12 fl.

Na Valvazorjevih grafičnih risbah Ljubljane iz leta 1670. ima hiša levo od Špitalskega mostu že pritličen predzidek, dočim ga v Slavi vojvodine Kranjske še ni videti (glej sliko na str. 18). Kako je izgledal ta predzidek v prvi polovici 18. stoletja, prikazuje reprodukcija Metzingerjeve slike Špitalskega mostu na strani 21. Končno izoblikovanje enotne prodajalne (»pri Bučarju«) je razvidno iz slike na strani 20.

Leta 1764. je dalo mesto, najbrž na pobudo kramarjev in obrtnikov, zgraditi na ostalem delu Špitalskega mostu sedem novih lesenih kolib, ki so se l. 1788. pomnožile še za eno, postavljeno na mesto, kjer je stalo

prej razpelo.¹ S tem bi se bilo število kolib pomnožilo od 14 na 22. Ker pa je bila ena koliba na desnem voglu mostu, ko so l. 1786. podrli Špitalska vrata, odpravljena, je znašalo število mostnih kolib, ako odbijemo gori omenjeni 2 prodajalni v zidani zgradbi pred mostom, odslej 19, kar se ujema s stanjem zemljiške in zastavne knjige (1800.—1840.).

Kakor znano, je mesto na pritisk cesarskih oblastev (glej stran 20) dne 27. januarja 1785. na dražbi prodalo vse kramarske lope na obeh mostovih. Za posamezno kolibo se je dosegla povprečna cena 321 fl. Dražilci so prišli v last kolib brž ko so izdraženi znesek poravnali. Nekateri pa so ostali vsoto dolžni več ko leto dni, tako da je moral magistrat seči celo po vojaški eksekuciji. Pri nekaterih tudi to ni pomagalo in so se morale kolibe vnovič dati na prodaj. Tako je kupil n. pr. dne 8. avgusta 1787. sedlar Franc Weinhardt kolibo št. 9 na Špitalskem mostu za 240 fl., dne 28. avgusta 1787. pa čevljar Jurij Kramer kolibo št. 7 istotam za 201 fl. Na Čevljarskem mostu je kupil leta 1787. kolibi št. 19 in 20 dr. Ignacij Lipič za kresijskega kancelista Antona Pirnata. Ker pa ni plačal kupnine, so šle kolibe l. 1788. na dražbo, na kateri jih je izdražil strugar Matija Schönauer za 402 fl.

Od l. 1800. so se prodajne kolibe, ki so že l. 1785. dobile zaporedne številke, vpisavale kakor druge nepremičnine v posebno za nje napravljeno »Zemljiško in zastavno knjigo o prodajalnah na Čevljarskem in Špitalskem mostu«.² Vanjo se je preneslo od Čevljarskega mostu 25, od Špitalskega pa 19 kolib.

Na dlani je misel, da bi se s primerjavo starih urbarskih zapisnikov z onimi v zemljiški in zastavni knjigi utegnil določiti vrstni red vseh kolib in njenih obratovalcev za več ko 200 let nazaj. Na žalost pa je veriga pretrgana, ker so se urbarji iz l. 1770.—1795. izgubili. Vrh tega niso bile v urbarjih od l. 1770. nazaj

¹ Mestni arhiv, oddelek A, Fasc. 9 v 1788. To novo kolibo je kupil branjevec Tomaž Aichwalder dne 14. avgusta 1788. za 240 fl.

² Grund- und Salzbuch von den Läden auf der Schuster- und Spitalbrücke, Hauptbuch IV (glej str. 18).

hiše in tako tudi lope po številkah označene; tudi so pri licitaciji leta 1785. izdražili kolibe večinoma novi ljudje.

Tako ne preostane drugega, kakor deliti pregled kolib in njegovih obratovalcev v dva dela, od katerih obsega prvi dobo do leta 1770., drugi pa od leta 1785. do 1840.

Pregleda nista brez važnosti, čeprav podajata morda preveč podrobno in na videz suhoparno množico imen in poklicev. Med temi imeni je namreč precej takih, ki so znamenita za trgovsko in obrtno zgodovino našega mesta (Battistini, Primic, Sonc, Dežman, Fock, Střelba). Zanimivo je tudi dejstvo, ki ga odkrivajo ti seznamki, da je že l. 1621. prodajal knjigar (Buechfuerer) Konrad Stosser na čevljarskem mostu razno književno in tiskovno blago, v čemer ga je na špitalskem mostu v 18. stoletju nasledil kramar in postilirani tiskar Andrej Alič. Med označenimi obrti je mnogo takih, ki se ne izvršujejo več in ki jim danes komaj poznamo imena, n. pr. sabljari (Sablschmidt), ostrogarji (Sporer), igličarji (Nadler), stolonosci (Sesseltrager), špickramarji itd.

Nasprotno pa se ljubljanski slaščičarji lahko ponašajo s tem, da je njihova obrt v Ljubljani že pred 270 leti cvetela in prospevala (Hans Kirchstetter). Seznamki kramarskih kolib tudi kažejo, kako so se od leta 1785., ko so bile odpravljene razlike med trgovci in kramarji, čedalje bolj posluževali ugodne prodajne prilike v mostnih kolibah tudi trgovci, ki so imeli sicer drugod svoje glavne prodajalne (Dežman, Primic, Michel, Kukh, Černot, Scribe, Mallner & Mayer). Že prej so tudi večji obrtni podjetniki svoje izdelke ponujali na tem stalnem ljubljanskem sejmu, tako n. pr. zvonar Furing l. 1620., milarji Hanče, Gams, Fock, Venazzi, Ruda, Střelba itd.

Imena obratovalcev so po večini domača slovenska, vendar je v 17. veku poleg prilično močnega nemškega življa opaziti tudi marsikatero italijansko ime, zlasti med kramarji in branjevci.

A.

KOLIBE NA ČEV LJARSKEM MOSTU

(Laden auff der Obern Prukhen.)

1. Od 1622.—1770.¹

1. Hanns Greiner, klobučar 1620.—1622., Andrej Jankovič, klobučar 1623.—1636., Hanns Job Weber, knjigovez 1637.—1654., Zuane d'Albertis 1659.—1669., Jožef Šinko, medar 1670.—1673., Janez Robida (Rubida), medar 1674. do 1693., Jakob Marpurger, medar 1694.—1702., Janez Jurij Sitar, medar 1703.—1718., Janez Jurij Korbar, medar 1719.—1721., Jožef Antinger, medar 1722.—1739., Jakob Štrukelj (Strukhl), medar 1740.—1750., stolonosci (die Sesseltrager) 1751.—1770.

2. Miha Koprivšek, čevljar 1620.—1621., Jurij Schwarz, steklar 1622.—1654., Primož Janc (Janiz), čevljar 1655. do 1660., Janez Debeljak, čevljar 1668.—1684., Martin Supan, čevljar 1691.—1720., Jernej Kastelic, čevljar 1721.—1752., Simon Ledenig, čevljar 1753.—1770.

3. Hanns Roscher, steklar 1620., Jurij Schwarz, steklar 1621., Miha Koprivšek, čevljar 1622.—1656., Jakob Kruhar, pasar 1659., Hanns Geiger, čevljar 1660.—1683., Andrej Portel (Partl), čevljar 1684.—1697., Andrej Marpurger,

¹ Za sestavo pregledov do l. 1770. za oba mostova se zahvalim gospodu mestnemu arhivarju Vladislavu Fabijančiču. Zaporedne številke so vpostavljene za namene te razprave, v urbarjih jih seveda ni.

medar 1698.—1713., Janez Jurij Kastner, medar 1713. do 1725., Janez Jurij Kočar, medar 1725.—1740., Jožef Robida, medar 1740.—1753., Anton Hanče, milar 1754.—1764., Dominik Fock, milar 1765.—1770.

4. Jurij Winkler, jermenar 1620.—1648., Hanns Radl, jermenar 1648.—1655., Gregor Šolar (Schueller), čevljar 1659.—1670., Hanns Staub, čevljar 1671.—1692., Blaž Vidic, pasar 1693.—1722., Ferdinand Gmaidler, pasar 1723. do 1748., Janez Benjamin Funk, krtačar 1749.—1764., Fridrik Killer, čevljar 1765.—1770.

5. Lovrenc Winkler, sedlar 1620.—1636., Jurij Kralj (Khraill), ostrogar (Sporer) 1637.—1657., Andrej Žibert (Schyberth), čevljar 1659.—1678., Žibertov zet (ime ni zapisano) 1679.—1690., Matija Raidel, čevljar 1691.—1709., Pavel Praun, čevljar 1710.—1730., Janez Jurij Kapus, čevljar 1731.—1752., Peter Graub, čevljar 1753.—1770.

6. Krištof Kanduč (Kanduts, Conduth), jermenar 1620. do 1636., Matija Korbič (Khorbitsch), jermenar 1637. do 1655., Peter Frölich, sedlar 1659.—1673., Jakob Kruhar, pasar 1674.—1690., Kruharjeva vdova 1691.—1701., Caharija Greiffenberger, pasar 1702.—1730., Jožef Robida, medar 1731.—1740., Matevž Kapus, pasar 1741.—1752., Miha Kastelic, čevljar 1753.—1770.

7. Mathes Khurzahls, sedlar 1622.—1636., Marko (Marx) Raiff, čevljar 1621., Marko (Marx) Slana, čevljar 1622. do 1636., Marko Pürre, ključavničar 1627.—1643., Krištof Kušlar (Küschler), igličar (Nadler) 1644.—1655., Hanns Mezger, sedlar 1659.—1669., Rok Reddi, jermenar 1670. do 1672., Hanns Urh Leykauff, pasar 1673., Hanns Trakhofer, sedlar 1674.—1677., Hanns Lobe (Labe) in Miha Maichelpekh, sedlarja 1678.—1691., Miha Meuchelpekh, sedlar 1692.—1700., Jožef Kern, sedlar 1702.—1712., Jožef Trager, sedlar 1713.—1752., Franc Dominik Hunger (Unger) pasar 1753.—1762., Kristian Schumann, pasar 1763. do 1770.

8. Jernej Šušteršič, jermenar 1620.—1638., Pavel Štefan, jermenar 1639.—1655., Jurij Perdan, čevljar 1659.—1674., Jurij Urbas 1678.—1684., Janez Vidmair, čevljar 1685. do 1693., Matija Kunc (Khuniz), kramar 1694.—1708., Anton Koren, kramar 1709.—1713., Lovrenc Bleywerkh (Pleyberg), branjar s pomarančami (Pomarantschen-Crammer) 1714.—1752., Janez Jurij Pieza, kramar 1753.—1768., Martin Avguštin, kramar 1769.—1770.

9. Janez Brecelj (Wrezel), ostrogar 1620.—1638., Blaž Cerar (Zerrer, Zirrer), torbar (Peuttler) 1638.—1648., Gregor Šolar (Schuller), čevljar 1648.—1655., Janez Marković, čevljar 1659., Matija Vidmair, čevljar 1660.—1684., Hanns Eylenkeyser, čevljar 1685.—1713., Valentin Hilleprandt, čevljar 1714.—1733., Janez Jernej Resman, čevljar 1734.—1753., Janez Grbec (Gerbez), sedlar 1754.—1765., Primož Kolar (Koller), čevljar 1766.—1770.

10. Henrik Eder, sedlar 1620.—1637., Hanns Mezger, sedlar 1638.—1655., Tomaž Schranz, čevljar 1659.—1668., Matija Tauber, čevljar 1669.—1693., Jurij Žlebnik (Schlibnikh), sedlar 1693.—1708., Miha Fliegenhauer 1709.—1713., Lovrenc Logar, čevljar 1714.—1740., Jožef Spaz, čevljar 1740.—1770.

11. Rudolf Furing, zvonar 1620.—1622., Hanns Jakob Weber, knjigovez 1623.—1636., Gregor Haman, čevljar 1637.—1655., Matija Tax, čevljar 1659.—1668., Gregor Spaz, čevljar 1670.—1708., Gregor Weibl, čevljar 1709.—1713., Matija Klinar (Kliner), čevljar 1713.—1748., Anton Nussmann, čevljar 1749.—1762., Kristian Gebler, igličar 1763. do 1770.

12. Matija Feichtinger, ključavničar 1620.—1641., vdova 1642.—1644., Hanns Wagner, kotlar 1645.—1648., Štefan Grubič, čevljar 1648.—1655., Hanns Frölich, sedlar 1659. do 1678., Tomaž Fridrich, sedlar 1679.—1900., Lovrenc Kopač, sedlar 1701.—1725., Boštjan Suppan 1725.—1733., Janez Kroniss (Kroneys, Kranöss, Cranayss), sedlar 1734. do 1765., Primož Pogorevc 1766.—1767., Anton Nussmann, čevljar 1768.—1770.

13. Janez Gabrenja (Gabreina), sedlar 1620.—1636., Filip Ain, nožar 1637.—1648., Lovrenc Košir, nožar 1644.—1654., Primož Bonča (Wantsche), čevljar 1654.—1668., Miha En-

teriss, sedlar 1668.—1678., Štefan Kronlechner, sedlar 1679. do 1700., Jakob Menzinger, čevljar 1701.—1713., Lovrenc Majhnik (Maicheneck), čevljar 1714.—1752., Miha Maček, čevljar 1753.—1756., Janez Jurij Šimon (Schiemon), vrvar 1765.—1770.

14. Filip Kariš, čevljar 1620., Matija Kunstel (Khunstl), čevljar 1621.—1636., Kunstlova vdova 1637.—1638., Janez Kunstel, čevljar 1639.—1643., Jakob Gregorič, čevljar 1644. do 1654., Luka Fušir (Fuschier), sabljar (Sablschmiedt) 1659.—1672. in Jurij Dolinar, čevljar 1659.—1674., Ignac Proj (Proy), ostrogar 1674.—1690., Projeva vdova 1691. do 1693., Matija Dren (Drön), čevljar 1694.—1704., Boštjan Peer, čevljar 1705.—1713., Matija Pernuš, čevljar 1714. do 1752., Jožef Prešeren, čevljar 1753.—1764., Janez Jurij Mayr, čevljar 1765.—1770.

15. Jernej Maurus, nožar 1620., Ambrož Cukulin (Zukhulin, Zokhollin), sabljar (Sablschmidt) 1621.—1640., Cukulinova vdova 1641.—1643., Luka Fušir (Fuschier), sabljar 1644.—1654., Jakob Gregorič, čevljar 1659.—1668., Jakob Vidmair, čevljar 1669.—1693., Valentin Seljak (Sel-lakh), čevljar 1694.—1696., Marko Kunec (Khuniz), kramar 1697.—1705., Jurij Pogačnik, čevljar 1705.—1740., Gregor Costa, branjevec 1741.—1748., Blaž Sterkin (Sterkhini), kramar 1749.—1764., Valentin Lipovšek, kramar 1765. do 1770.

16. Peter Tax, čevljar 1620.—1636., Lenart Legat, čevljar 1637.—1647., Peter Frölich, sedlar 1648.—1654., Štefan Krivic 1659.—1678., Primož Hrovat (Hrauath), čevljar 1679.—1713., Gregor Trebar, čevljar 1714.—1725., Miha Weiss, čevljar 1725.—1764., Gašper Krašec (Kraschetz), čevljar 1765.—1770.

17. Jakob Felber, ključavničar 1620.—1649. (najemnina 10 fl.), gospod (Herr) Janez Mazoll, od dveh kolib pod njegovo hišo 1650.—1654., Adam Pilpach in Hanns Scheyrle 1659.—1671., Adam Pilpach sam 1672.—1689., Pilpachova vdova 1640.—1691., Lovrenz Moško (Mozkho), čevljar 1692.—1696., Primož Supan, čevljar 1697.—1718., Primož Tonič, čevljar 1719.—1746., Gregor Kralj (Kraill), krznar 1741.—1765., Kristian Michel, trgovec 1765.—1770.

18. Miha Renner (Röner), urar 1622.—1654., Franc Lav (Lau), trakar 1659.—1670., Jakob Kruhar, pasar 1670. do 1673., Peter Frölich, sedlar 1674.—1678., Hanns Eder, sedlar 1679.—1709., Urban Rančigaj, sedlar 1710.—1725., Anton Čuk (Tschukh), sedlar 1726.—1733., Jurij Geisslmann, čevljar 1734.—1764., Jožef Lipp, rokavičar 1765. do 1770.

19. Katarina Kurzhals, sedlarjeva vdova 1620., Konrad Stosser, knjigarnar (Buechfuerer) 1621.—1636., Francesco Squarzon 1637.—1654., Pavel Rauch, čevljar 1659.—1674., Mert (= Marlin) Niederle, rokavičar 1659.—1690., Janez Pavlič, čevljar 1676.—1677., Gregor Skubec, čevljar 1678. do 1690., Miha Prešeren, čevljar 1691.—1693., Gregor Šimon, čevljar 1694.—1722., Janez Lintner, čevljar 1723. do 1740., Matija Kramer, čevljar 1741.—1752., Jožef Storben (tudi Sturm), rokavičar 1753.—1770.

20. Matija Maurus, sedlar 1620.—1637., Boštjan Grabec, čevljar 1637.—1647., Tomaž Royer, čevljar 1640.—1650., Tomaž Schranz, čevljar 1650.—1654., Pavel Štefan, jermenar 1659.—1667., Štefanova vdova 1668.—1670., Henrik Langenekh, jermenar 1671.—1693., Martin Vačnik (Watsch-nikh), jermenar 1694.—1713., Martin Koderman, jermenar 1713.—1721., Pavel Japelj (Japl), čevljar 1722.—1740., Janez Rampacher, sedlar 1740.—1748., Andrej Trenkher, rokavičar 1749.—1763., Jurij Pachmann, rokavičar 1764., Franz Ziegler, rokavičar 1765.—1770.

21. Hanns Wallach, čevljar 1620.—1636., Boltezar Teleban (Telleban), čevljar 1637.—1643., Pavel Rauch, čevljar 1643.—1654., Jakob Vidmair, čevljar 1659.—1667., Feliks Brecelj (Wrezl), ostrogar 1668.—1697., Matevž Blaž Brecelj (Bretzl), ostrogar 1697.—1713., Jernej Tavčar, ostrogar (Sporer) 1713.—1752., Lenart Klein, čevljar 1752.—1764., Anton Miklav (Miglau), čevljar 1765.—1770.

22. Filip Pičulin 1620., Miklavž Rubina 1621.—1636., Gregor Staravašnik (Starauasnikh), puškar (Püxenschüf-ter) 1637.—1648., Miha Klemenčič, puškar 1648.—1659,

Matevž Korbič, jermenar 1659.—1667., Janez Šušteršič, jermenar 1668.—1684., Janez Kristof Vrač (Pratsch, Wratsch) 1684.—1696., Jurij Ledrer (tudi Leder), jermenar 1697. do 1719., Janez Jurij Ledrer (tudi Leder) 1720.—1752., Gottfried Rossenkrantz, igličar 1753.—1764., Avgustin Klinger, igličar 1765.—1770.

23. Miklavž Rubina 1620., Janez Markovič, čevljar 1621. do 1654., Lovrenc Weiss, jermenar 1659.—1667., Hanns Weiss, jermenar 1668.—1690., Lovrenc Moško (Motzkho), čevljar 1690.—1693., Janez Strupi, čevljar 1694.—1725., Jožef Zupan, čevljar 1726.—1752., Matija Pogačnik, čevljar 1753.—1770.

24. Boltezar Schwager, trakar 1620.—1636., Merth (Martin) Schwarz, čevljar 1637.—1654., Jernej Artač, čevljar 1659.—1667., Peter Več 1669.—1677., Martin Kazler, jermenar 1678.—1694., Jožef Kačaj (Katschey), jermenar 1696. do 1713., Simon Jeran 1713.—1725., Hanns Georg Hamberger, jermenar 1725.—1733., Anton Nesti, jermenar 1734. do 1752., Matija Žlebnik (Slebnikh), jermenar 1753.—1765., Jožef Gladik, jermenar 1765.—1770.

25. Primož Rauch, čevljar 1620.—1636., Miha Rosinger, sedlar 1637.—1638., Zuane d' Albertis 1638.—1654., Mazol-ovi dediči od dveh kolib pod njihovo hišo; zemljišče je bilo prej mestno (najemnina 20 fl) 1659.—1693., gospod Lovrenc pl. Wollwiz zum Wallerspach 1697.—1752. (mes-nice pod hišo na Novem trgu se omenjajo 1719.—1721).

26. Boltezar Alt, čevljar 1620., Janez Stokorič, strugar 1621.—1637., Janez Frölich, sedlar 1638.—1654.

27. Barbara Andrejc (Andreitschin) 1620., Jakob Ramb, ostrogar 1621.—1636., Lenart Vrenčun, sedlar 1637.—1654.

28. Adam Rovšek (Roischekh), čevljar 1620.—1638., Jurij Srakar, torbar 1639.—1642., Jurij Vohar (Wocher), ostrogar 1643.—1654.

29. Jakob Jakoš, čevljar 1620.—1636., Jurij Hornuss, čev-ljar 1637., Janez Puh, čevljar 1638.—1650., Primož Bonča (Wontscha), čevljar 1650.—1654.

30. Primož Godinšek, čevljar 1620.—1636., Primož Janc (Janiz), čevljar 1637.—1654.

31. Andrej Siber, suknar (Tuchscherer) 1620.—1636., Janez Zajdenik (Seidenikh), nožar 1637., Merth Lang, tra- kar 1638.—1649., Jernej Artač, čevljar 1649.—1654.

2. Od 1786.—1841.

A. L e v o.

(Gledano s Tranče proti Čevljarski ulici.)

1. Jožef Gladek, jermenar, od 1799. Uršula Gladek, od 1840. Jožef Jesenko, jermenar in prodajalec usnja.

2. Matija Pogačnik, čevljar, od 1803. Janez Ungelerth, strugar, od 1808. Ignac Ungelerth, strugar, od 1834. Franc Ungelerth, strugar, od 1849. Ana, vdova Ungelerth.

3. Avgust Klinger, igličar (Nadler), od 1786. Janez Dež-man, kramar, od 1795. Lovrenc Pernbacher (Bernbacher), knjigovez, od 1799. Janez Langerholz, jermenar, od 1882. Ana Ružička, kramarica.

4. Avgust Klinger, igličar (Nadler), od 1786. Janez Dež-man, kramar, od 1791. Bernard Novak, sedlar, od 1820. Fortunat Novak, sedlar.

5. Franc Ziegler, rokavičar, od 1788. Anton Miklav, čev-ljar, od 1793. Pavel Žlebnik, jermenar, od 1827. Miha Tron-tel, jermenar, od 1832. Martin Urbančič, čevljar.

6. Janez Jurij Tavčar, čevljar, od 1808. Anton Tavčar, čevljar, od 1809. Martin Urbančič, čevljar.

7. Kristian Michel, trgovec, od 1799. Uršula Gutscher, glavničarka, od 1820. Eva Gutscher (Gutschin), Simon Setteli, Neža vd. Setteli in Miha Mondsperger, slednjič Matevž Krašovic, glavničar in kramar.

8. Kristian Michel, trgovec, od 1811. Karl Michel, Janez Recher in Antonija Michel, od 1823. Matevž Krašovic, kramar in glavničar.

9. Janez Miha Kukh, trgovec, od 1806. Kristian Michel, trgovec, od 1811. Karl Michel, Janez Recher in Antonija Michel, od 1833. Karl in Jožef Černot, trgovca.

10. Janez Miha Kukh, trgovec, od 1811. Anton Černot, trgovec, od 1833. Karl Černot, trgovec.

11. Janez Jurij Mayr, čevljar, od 1797. Bernard Novak, vrvar, od 1801. Martin Kamenisch, kavarnar, od tega takoj na Miho Semena, od 1802. Jožef Jubel, čevljar.

12. Janez Jurij Mayr, čevljar, od 1794. Uršula Gutscher (Gutscherin), glavničarka, od 1825. Filip Knerler, vrvar, od 1834. Filipa Knerlerja dediči.

13. Anton Korček, od 1799. hčerka Terezija Korček, poročena s Francetom Wasserjem, od 1822. Franc Wasser, lončar, nato Miha Ledenig, čevljar, od 1838. Jurij in Suzana Stepan, od 1839. Janez Achtschin, jermenar.

B. Desno.

14. Kristian Michel, trgovec, od 1800. Janez Česen (Tschessen), čevljar, od 1811. Katarina Česen.

15. Jožef Spatz, čevljar, od 1799. Volbenk Lederer, sedlar, od 1809. Janez Gašper Stengel, od 1826. Kristijana Antonija Stengel, od 1828. Elizabeta Stengel, od 1835. Franc Strauchfeld.

16., 17. in 18. Martin in Elizabeta Avgustin, kramarja, od 1808. Ignac Franc Sernec (Sernitz), kramar, od 1809. Elizabeta Sernec, kramarica, od 1829. Franc Ziegler, roka-
vičar, od 1836. Katarina Ziegler, kramarica.

19. Matija Schönauer, strugar, od 1820. Elizabeta Sernec, kramarica, od 1836. Janez Nickel, strugar.

20. Matija Schönauer, strugar, od 1806. Ana Moos, Marija Kham in Cecilija Schnabel, od 1807. Peter Venazzi, milar, od 1825. Marija, vdova Venazzi.

21. Tomaž Müller, igličar, od 1804. Franc Jožef in Karl Müller, od 1838. Karl Müller.

22. Friderik Killer, čevljar, od 1795. Jožef Killer, čevljar, od 1803. Simon Ungelerth, strugar.

23. Dominik Fock, milar, od 1798. Ana, vdova Fock, od 1799. Franc Ruda, milar.

24. Simon Ledenig, čevljar, od 1802. Franc Ledenig, čevljar, od 1810. Miha Ledenig, čevljar, od 1813. Uršula Hoffmann, od 1814. Franc Sark, čevljar, od 1836. Franceta Sarka dediči, od 1838. Franc Sark, ml., čevljar.

25. Ana Gutscher (Gutschin, tudi Gutscherin), glavničarka, od 1796. Filip Hack, suknar, od 1797. Ana Mühleisen, roj. Prager, od 1809. Pavel Mühleisen, čevljar, od 1811. Ana, vdova Mühleisen, pročena Lovrenzhizh, od 1822. Marija Hollant, od 1823. Ivan Winkler, milar.

B.

KOLIBE NA ŠPITALSKEM MOSTU

(Laden auff der Spital Prukhen)

1. Od 1659.—1770.

1. Magdalena Squarzon 1659., Gašper Krnec (Khernez), kramar 1668.—1683., Andrej Možič (Mosiz), kramar 1684. do 1693., Andrej Gostiša, kramar 1694.—1630., Andrej Bosetti (tudi Boschetsch), »materialist«¹ 1698.—1713., Pavel Stich, kramar 1713.—1740., Andrej Alič, kramar 1741. do 1770.

2. Andrej Pavšek 1659.—1674., Gasper Krnec (Khernez), kramar 1674.—1680., Andrej Možič (Mossig), kramar 1681. do 1693., Andrej Gostiša, kramar 1694.—1630., Andrej Wenikh, kramar 1730.—1763., Anton Schober, pletilec (Strikher) 1764.—1770.

3. Hanns Zechner 1659.—1673., Andrej Pavšek 1674. do 1677., Andrej Gostiša, kramar 1678.—1681., Peter Schmidt 1682.—1702., Jernej Fakin (Fachin), kramar 1703.—1731., Andrej Matek (Mattikh), kramar s čipkami (Spiz Cramer) 1732.—1751., Janez Alič, kramar 1752.—1770.

4. Marko Srakar, torbar 1659., Primož Dobern timer 1668. do 1677., Andrej Gostiša, kramar 1678.—1680., Peter Schmidt 1681.—1683., Jakob Vojska, Sattenmacher (strunar?) 1684. do 1687., Martin Lagaria, kramar 1688.—1696., Urban Jusina, kramar 1697.—1708., Andrej Reichard (Reickhardt), kramar 1709.—1725., Janez Zavrč (Sauritsch), kramar s čipkami (Spitz - Cramer) 1726.—1763., Janez K. Primic, kramar 1766.—1770.

¹ To je prodajalec materialnega blaga, n. pr. orodja, barv, posod in podobnega.

5. Vdova Šetina 1659., Primož Dobern timer 1670.—1677., Matija Kristan, čevljar 1678.—1683., Martin Lagaria, kramar 1684.—1693., Martin Oman, kramar 1694.—1713., Janez K. Spodt (Spatt), glavničar 1714.—1740., Gregor Kralj, krznar 1740.—1747., Jurij Tomažin, vrvar 1748.—1770.

6. Hans Kirchstetter, slaščičar 1658.—1659., od 1660. do 1667. prazno, Urša Skalin (Šaklin), branjevka (Frat-schlerin) 1670.—1673., Miha Turk, strugar 1678.—1680., Martin Lageria, kramar 1681.—1684., Janez Hlevičar (Khlawitscher), kramar 1684.—1690., Matija Eržen, krznar 1701.—1704., Jernej Voglin 1704.—1718., Gregor Kosmač, kramar 1719.—1729., Jeroman Žiga Battistini, kramar 1730. do 1763., Franz Schneider, kramar 1764., Anton Slark, sedlar 1765.—1770.

7. Jakob Bogataj 1659., od 1660.—1669 prazno, Matija Kristan, čevljar 1670.—1673., njegova sestra 1674.—1677., Urša Škalin (Saklin), branjevka 1678.—1680., od 1681. do 1683. prazno, Martin Lagaria, kramar 1684.—1687., Janez Hlevičar, kramar 1686.—1690., Martin Hlevičar, kramar 1691.—1693., od 1694.—1700. prazno, Jurij Pancer 1701. do 1708., od 1709.—1712. prazno, Tomaž Bobnar (Wolner), kramar 1713.—1718., Miha Perovšek, kramar 1719.—1720., Gregor Topanko, kramar s čipkami (Spiz - Cramer) 1721. do 1745., Marija vdova Primic (Primizin, Prinzin), kramarica 1746.—1766., Andrej Alič, kramar 1767.—1770.

8. Miha Turk, strugar 1658.—1660., Hanže Fakin, kramar 1667.—1669., Andrej Weiss, jermenar 1670.—1677., od 1678.—1682. prazno, Primož Pavlin (Paullin), klopučar 1683.—1693., Tomaž Bobnar (Wobner), kramar 1694. do 1697., od 1698.—1700. prazno, Gregor Kosmač (Khossmaz), kramar 1701.—1712., Miha Perovšek, kramar 1713.—1718., Tomaž Bobnar, kramar 1719.—1720., Boštjan Primic (Primitz tudi Primz in Prinz), kramar 1721.—1770.

9. Urša Terbič (Terbitschin) 1659., Andrej Možič (Moschitsch) 1668.—1680., Matija Grilec (Griliz) 1601.—1683., Martin Lageria, kramar 1684.—1687., Janez Hlevičar (Klawitscher), kramar 1688.—1696., Tomaž Bobnar, kramar 1697.—1712., Jurij Lagander, kramar 1713.—1740., Marija Goset (Gossetin) 1741.—1749., Jakob Tazoll (Tazolli), kramar 1750.—1770.

10. Gregor Ambrožič 1659., Janez Debelin 1668.—1669., Andrej Kus 1670.—1674., Hanns Fassel (Faschl) 1674. do 1680., Fasslova vdova 1681.—1708., Miha Perovšek (Peroschikh), kramar 1709.—1712., Helena Mazoni 1713., Matevž Luženta (Luschenta, Leschenta), kramar 1714. do 1737., Janez Jurij Prelc (Prelz), kramar 1738.—1766., Jakob Feldstein, kramar 1767.—1770.

11. Adam Eisenhardtner 1659., Adam Koren (Khoren), kramar 1668.—1680., Andrej Gostiša, kramar 1681.—1683., Jakob Vojska »Sattenmacher« (strunar), (Vaisskha) 1684. do 1708., Štefan Galler, krtačar 1709.—1721., Pavel Wagensperger, krtačar 1722.—1723., Janez Andrej Neurieber, krtačar 1724.—1748., Jakob Astner, trgovec 1749.—1752., Franc Neubauer, sedlar 1752.—1760., Anton Stark, sedlar 1761.—1770.

12. Jakob Marpurger, medar 1668.—1673., Adam Koren, kramar 1676.—1680., Andrej Gostiša, kramar 1681.—1683., Jakob Vojska (Vaisskha, tudi Voischkha), strunar 1684. do 1697., Janez Večerin (Uscherin) 1697.—1701., Miha Pavšič (Paweschitsch, Pauschitsch) 1701.—1708., Matija Eržen, krznar 1709.—1718., Janez Gartler, plahtar (Kozmacher) 1719.—1720., Peter Prida, kramar s čipkami 1721. do 1741., Jožef Ribler, klepar 1742.—1770.

Okoli l. 1667. se je sezidala pred špitalskimi vratmi (vor dem Spitalthor), to je na Marijinem trgu konec mostu, nova pritlična stavba² za 2 prodajalni in sicer:

13. Prva prodajalna, odprta 1668.: Hans Kirchstetter, slaščičar (Zukherpacher) 1668.—1677., Kirchstetterjeva vdova 1677.—1687., Marija Gračer, vdova (Züssenmacherin) 1688.—1693., Boštjan Salbi (tudi Salby in Saibell), kramar 1694.—1722., Ranocelniška zaloga (Pader - Mittel) 1722.—1734., Tomaž Dudič, kramar 1734.—1761., Marija Katarina vdova Dudič, kramarica 1762.—1765., Gašper

² Glej stran 65.

Prebiv, kramar 1765.—1783., (von den gemauerten Laden vor dem Tor und einwendiger Cammer), Franc Schneider, kramar 1783.—1791.

14. Druga prodajalna, adaptirana 1703.: Urh Bernard Aleš 1703.—1708., Ivan Sorin, kramar 1709.—1719., Gregor Polc (von dem gewölbten Laden) 1719.—1725., Marija vdova Hunger (Hungarin), pasarica 1725.—1732., Franc Anton Schwarz, ključavničar 1733., Janez Jurij Oberndorfer, strugar 1734.—1755., Jakob Čebule (Zebulz), brivec 1756.—1759., Anton Schober, pletilec 1759.—1763., Janez Mosser, jermenar 1764., Valentin Kopač, jermenar 1765. do 1766., Janez Jurij Ritter, strugar 1766.—1770., Franc Schneider, kramar 1770.—1791.

Nove kolibe¹ (od 1764.):

15. Janez Jožef Walter (Walder), suknar 1764.—1766., Andrej Ledrer, jermenar 1767.—1770., Janez Jurij Požar (Poschar), kramar in krčmar 1764.—1767.

16. Filip Ekher, čevljar 1764.—1765., Janez Perghart, čevljar 1765.—1770.

17. Janez Jurij Hrastnik, lončar 1768.—1770.

18. Matija Pečar (Petscher), pasar 1764.—1770.

19. Andrej Nessler, krznar 1764.—1770.

20. Janez Huber, lončar 1764.—1770.

21. Valentin Kopač, jermenar 1764.—1770.

Od 1786.—1840.:

A. L e v o.

(Gledano s špitalske ulice proti Marijinemu trgu.)

1. (Stara šte. 20): Franc Zollner, krčmar, prodaja soli in žganja, od 1822. Katarina Zollner, roj. Perne.²

2. (Stara šte. 19): Cecilija Holzer, od 1792. Franc Holzer, kramar, od 1801. Lucija Holzer, poroč. Marinovic, kramarica, od 1837. Neža Pezhlin, kramarica.

3. (Stara šte. 18): Frančiška Justin, poročena Schneider, od 1795. Jožef Schneider, od 1798. Gregor Zupanc in Janez Sorčan, čevljarja, od 1832. Jožef Rovar, krznar, od 1835. Jožef Strelba, milar.

4. (Dvojna koliba, stari številki 16 in 17): Janez Krst. Primic, kramar, potem trgovec, od 1811. Anton Primic, trgovec z manufakturo, od 1815. Alojzij Hoffmann, trafikan.

5. (Stara šte. 15): Jožef Jurij Terler, čevljar, od 1800. Jurij Terler, čevljar.

6. (Stara šte. 15): Jožef Jurij Primic, kramar, potem trgovec, od 1793. Miha Tomažin, vrvar, od 1814. Marija Tomažin, roj. Megušar, od 1818. Martin Megušar, od 1835. Ludvik Knee, jermenar in trgovec z usnjem, od 1838. Jera Orešek, kramarica.

7. (Stara šte. 13): Jurij Gams, milar, od 1808. Marija Fock, roj. Gams, od 1809. Marjana Fock, od 1811. Andrej Fock, milar in Ana Fock, od 1825. Simon in Rozalija Tomic, kramarja, od 1838. Neža Tomic, kramarica.

8. (Stara šte. 12): Pavel Žlebnik, jermenar, od 1817. Tomaž in Uršula Ziegler, kramarja, od 1830. Rok Ziegler, kramar.

9. (Stara šte. 11): Tomaž Sichel, vrvar, od 1819. Jožef Tattre, od 1820. Peter Venazzi, milar, od 1832. Marija, vdova Venazzi.³

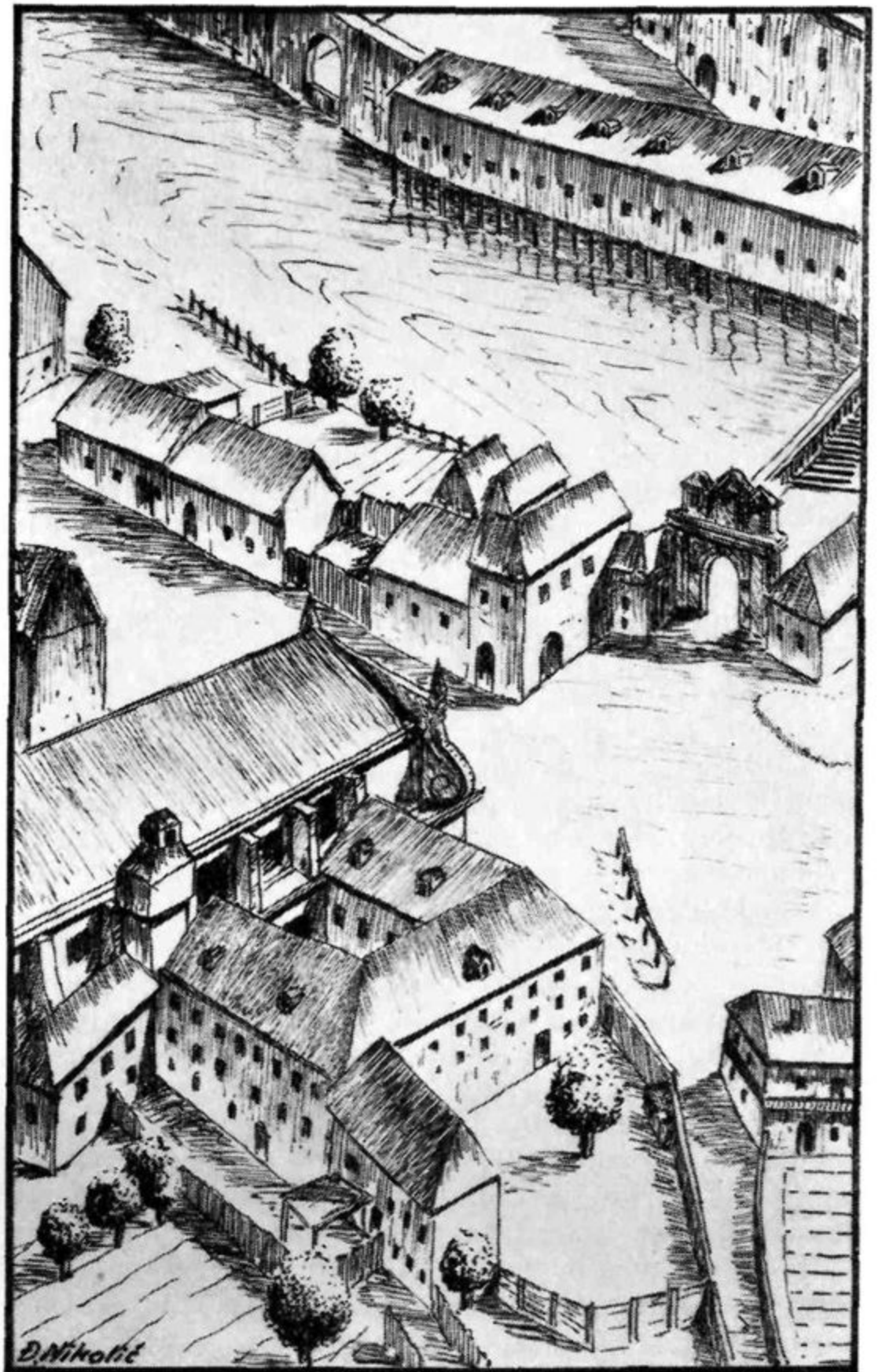
B. D e s n o.

10. (Stara šte. 10): Jurij Gams, milar na Poljanski cesti 70, od 1808. Marija Fock, roj. Gams, od 1809. Marjana Fock, od 1811. Andrej in Ana Fock, milarja, od 1818. Simon in Rozalija Tomic, kramarja, od 1818. Jožef in Marjeta Muha, kramarja, od 1837. Jakob in Jera Završek, kramarja, od 1839. Janez Jurij Scribe, trgovec.⁴

¹ Glej stran 65.

² Ta prva lopa je stala torej na vogalu špitalskega mostu in sedanjega Cankarjevega nabrežja.

³ Ta lopa je stala na vogalu špitalskega mostu in Marijinega trga nasproti današnji Šmalcovi hiši, torej na desnem vogalu mostu, gledano z Marijinega trga.

Marijin trg med l. 1660.—1670.

(Po Valvasorjevi grafični zbirki, Stele: Valvasorjeva Ljubljana 1929, slika št. 43).

V ospredju Avguštinska, poznejša Frančiškanska cerkev in samostan, od katerega poteka spodaj Slonova ulica s samostanskim zidom na levi. V ozadju Ljubljana z lesenim špitalskim mostom in baročnim portalom pred njim. Na desnem bregu mesarske lope, za njimi meščanski špital. — Mostnega portala se drži na levi enonadstropna hiša, poznejša Jaklič-Mayrjeva hiša na vogalu Sv. Petra ceste. V kotu med to hišo in portalom pritlični predzidek, ki se je (1687) preuredil v kramarsko prodajalno. Značilno za takratne skoraj vaše razmere tega predmestnega dela je vsekakor kozolec, ki stoji sredi trga.

11. (Stara šte. 9): Franc Weinhardt, sedlar, od 1817. Jožef Ziegler, kramar, od 1835. Terezija Ziegler, kramarica.

12. (Stara šte. 8): Andrej Ledrer, čevljar, od 1818. Valentin Knee, jermenar, od 1836. Anton, Terezija in Ludvik Knee, jermenarji, od 1837. Ludvik Knee, jermenar in prodajalec usnja, od 1842. Marjana Knee, jermenarica.

13. (Stara šte. 7): Jurij Kraxner, čevljar, od 1804. Matija Teibel, od 1835. Terezija Knee, od 1837. Ludvik Knee, jermenar.

14. (Stara šte. 6): Tomaž in Klara Aichwalder, branjevca, od 1803. Ana Krigler, od 1804. Blaž Wirk, od 1810. Gašper Pirc, strojar, od 1816. Marjeta Pirc, vdova Wirk.

15. (Stara šte. 5): Janez Krst. Primic, kramar potem trgovec, od 1801. Jakob Sprih, čevljar, od 1810. Pavel

⁴ Koliba šte. 10 je začela vrsto na drugi strani mostu. Stala je torej na nasprotnem (levem) vogalu Marijinega trga tik ob zidani prodajalni pri »Bučarju«.

Mühleisen, čevljar, od 1815. Ana, vdova Mühleisen, poroč. Brenčič, od 1815. Franc Brenčič, od 1818. Martin Sonc, trakar potem trgovec, od 1836. Marija, vdova Sonc.

16. (Stara števil. 4): Andrej Alič, kramar, od 1811. Neža Alič, od 1834. Franc Grasselli, kramar, od 1840. Marija Goršič, kramarica.

17. (Stara števil. 3): Marko in Marija Kermelj, od 1794. Janez Inglič, od 1801. Jožefa Sernec, kramarica, od 1802. Andrej Jenko, pasar, od 1811. Franc Dolcher, star. kramar, od 1839. Franc Dolcher ml., kramar.

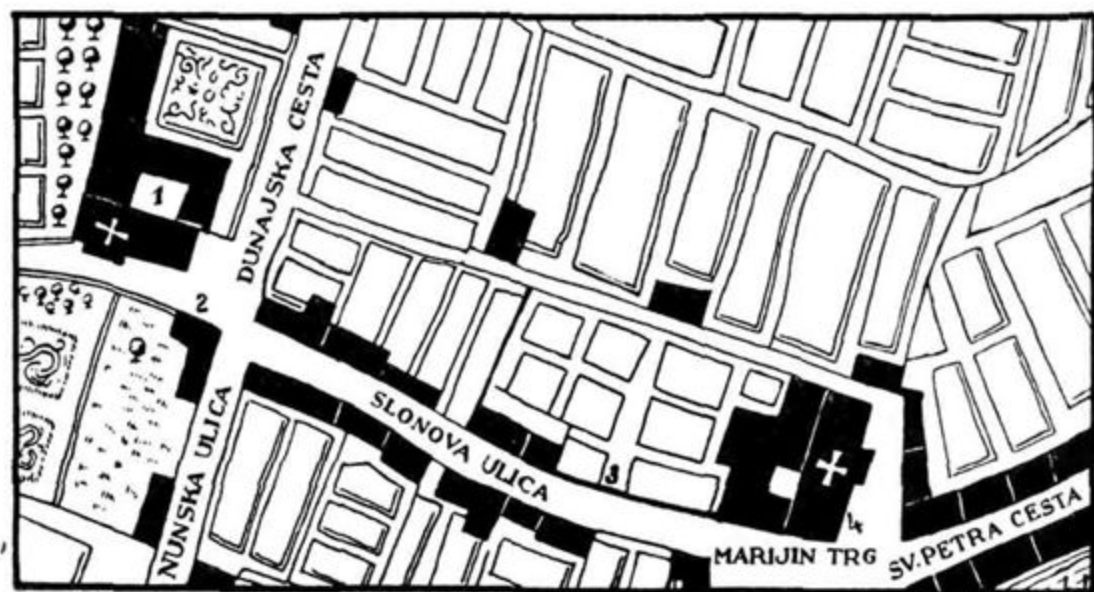
18. (Stara števil. 2): Jožef Mekinc, od 1796. Janez Nep. Gruber, kramar, od 1818. Elizabeta Gruber, kramarica, od 1819. Martin Sonc, trakar potem trgovec, od 1825. Ivan Winkler, milar.

19. (Stara števil. 1): Karl Svetelsky, kramar, Katarina Svetelsky, kramarica, od 1821. Anton Mihelič, kramar, od 1831. Terezija Mihelič, kramarica, od 1844. Andrej Mallner in I. C. Mayer, trgovca.¹

3. ODPRAVA KRAMARSKIH KOLIB S ŠPITALSKEGA IN ČEVLJARSKEGA MOSTU

Med l. 1824.—1828. so začeli zaradi stalnih poplav na Ljubljanskem barju, ki so se ponavljale vzlic dograditvi Gruberjevega prekopa, vnovič poglabljovati Ljubljanico. Obenem so odpravili vse mline in jezove od Trnovskega jezua do Gadnerjevega mlina na Poljanah in Maličevega mlina na Selu pri Mostah. Nasledek teh poglobitev je bil med drugim tudi ta, da so se stebri, koze in piloti lesenega Špitalskega in Čevljarškega mostu zaradi izpodmlevanja po hitreje tekoči vodi omajali. Mostova tudi sicer nista bila kaj posebno solidna niti v blazinah, saj so ju morali že izza francoskih časov stalno krpiti. Vrh vsega ju je znatno obtežavala na obeh straneh vrsta kramarskih kolib; piloti, s katerimi so bile na zunanji strani mostu podprte, so se zaradi poglobitve prav tako omajali. Stanje obeh mostov je že l. 1833. označil dvorni stavbeni svetnik *Hermenegild Francesconi* za »skrajno nevarno in se ne more niti za en dan več jamčiti, da se ne bosta podršla.« Zato je ilirski gubernij leta 1834. preko ljubljanske kresije ukazal mestnemu magistratu, naj stara mostova takoj podre in namesto njih zgradi nova in varna mostova. Pri tem naj magistrat ne čaka na to, da bo kolibe polagoma pokupil, niti na to, da se mu počasi nabere poseben sklad za zgradbo mostov, marveč naj takoj ukrene vse, kar je potrebno za javno varnost. (Odlok z dne 24. junija 1834., št. 7832).

¹ Koliba števil. 19 je stala nasproti Zollnerjevi kolibi št. 1 na vogalu Špitalske ulice prav nasproti Meščanskemu špitalu. Do nje sta vodile le kamniti stopnici.

Situacijski načrt Slonove (danes Prešernove) ulice iz l. 1745.

Stvar pa ni bila tako preprosta, za kakršno so jo imeli na guberniju in kresiji. Mestne očete je po pravici skrbelo *vprašanje kramarskih kolib*, saj so videli, da so bili njih lastniki z znanimi nam pogodbami iz l. 1786. zemljiškoknjižno vpisani kot pravi lastniki in še posebe zavarovani v mirni posesti svojih kolib s točko 2. teh pogodb.² Mesto je vezala, kadar bi stara mostova podrlo, dolžnost, da kramarjem namesto odpravljenih kolib postavi nove ali da jim stare kolibe odkupi. Na številnih posvetovanjih, ki jih je imel mestni svet³ v tej zadevi med l. 1834.—1838. pod predsedstvom župana Janeza Nep. Hradeckega, se je na posled sklenilo, da naj se nova mostova ne napravita več lesena, ampak zidana ali železna. Glede kolib ni bil gubernij tisti, ki je terjal njih odpravo. Deželna stavbena komisija je bila celo mnenja, naj ostanejo, češ, da bi se dal novi zidani most arhitektonsko prav lepo izoblikovati s čednimi, zidanimi prodajalnami, seveda bi moral biti zaradi živahnega prometa dosti širši ko dosednji leseni. Ko bi se bila ta misel uresničila, bi imeli na trimostju morda še danes svoj ljubljanski Rialto.

Ohranitvi kramarskih kolib na novih mostovih pa se je odločno uprl župan *Hradecky* zaradi prometnih in požarnopolijskih ozirov ter skušal to dopovedati cesarskim oblastvom takole: »Mostova bi se morala zaradi prometnih ozirov, če bi se nanje zopet postavile kolibe, znatno razširiti; to pa bi navrglo mestu še večjih stroškov, kakršni so že sedaj postavljeni v proračun. Pri Špitalskem mostu bi se pojavile, ko bi se zidal širši nego je po načrtu, še tehnične težave: projektirani zidani steber bi se moral še dokaj razširiti in bi bil huda ovira rečni strugi, ki se ravno tod obrne v ostrem loku od severa na vzhod.⁴ O zidanih kolibah ni hotel župan nič slišati, češ da imajo kramarji po pogodbi pravico samo do takih, kakršne so jih imeli dosedaj, to je lesenih. Zgraditvi novih lesenih kolib sredi mesta pa da se upirajo javni oziri na nevarnost požarov.« Mnenje županovo je tudi obveljalo v mestnem svetu.⁵

Ko je bilo sklenjeno, da starih kolib na novih mostovih ne bo, je nastalo mestni upravi novo, še težavnejše vprašanje: *Kam s kolibami?* Prva in najnaravnejša misel je bila, naj jih mesto odkupi. Ta načrt je magistrat začel izvajati že l. 1835. in se mu je res posrečilo, odkupiti po sporazumni poti skoraj polovico kolib. Ostali lastniki pa svojih kolib niso hoteli prodati za ponujeno ceno ali pa so izjavili, da jih sploh ne prodajo in da vztrajajo pri nadomestilu za stare kolibe v smislu sklenjenih pogodb, na katere je magistrat vezan. Tu je Hradecky l. 1838. razsekal voz s predlogom, da naj se napravijo nezadovoljnejšem ne samo enake, ampak več vredne, to je zidane kolibe na podobno prometnem kraju. Kot mesto, kjer

² Vsebina take pogodbe glej str. 20.

³ Člani mestnega sveta so bili tedaj: hotelir Andrej Malič, lekarnar Franc pl. Gromadzky, trakar Alojzij Traun, barvar Jožef Gestrin, strojar Janez Pauer, zvonar Anton Samassa, gostilničar Janez Prasnik.

⁴ Široki steber zidanega Frančiškanskega mostu, ki je danes srednji del trimostja, je v resnici tudi danes rečni struji precej na poti in so Barjani, pa tudi nekateri tehnikiki zahtevali, da se odpravi.

⁵ Vendar pa si mestni svet z županom vred nista ostala dosledna, ker sta dala v Slonovi ulici l. 1840. kramarjem napraviti v nadomestilo vendarle zidane prodajalne.

Ljubljana s Špitalskim mostom za Valva-zorja (1670). Perspektiva je slaba (zlasti glede Slonove ulice), a Špitalski most je dobro pogojen. Lepo se vidi portal na Marijinem trgu in skoro prazna ploščad mesta. Le pred široko zijajočimi Špitalskimi vrati stoji na obeh straneh vrsta prodajalnih kolib.

(Po sliki v šempetrskem župnišču)

naj bi stal novi »bazar«, so si mestni očetje izbrali desno stran *Slonove ulice*¹ od Frančiškanskega samostana naprej proti »Slonu«.

Slonova ulica pred sto leti niti malo ni bila podobna svoji naslednici, današnji Prešernovi ulici, dasi je v bistvu potekala po isti črti kot danes in je bila že takrat poglavitni dohod v mesto za vso severno-zapadno in severno okolico ljubljansko.

Ulica je imela tedaj še predmestno lice. Na levi strani, gledano z Marijinega trga, tam kjer stoji danes trinadstropna Frischova hiša, sta stali dve enonadstropni hiši, obe stari gostilni, s petimi okni na trg in z 2 mansardnimi okni v strehi. Prvi se je reklo »pri Franceli«; bila je l. 1840. last krčmarja Jurija Kozine; drugi (št. 49), ki je stala deloma že v Slonovi ulici, pa je bil lastnik medar in voščeninari Anton Šupevc. Njegova je bila tudi naslednja hiša št. 50 v Slonovi ulici. V prvi Šupevčevi hiši je bila l. 1840. gostilna »Pri belem jelenu«. Soseba Šupevčevim hišam je bila hiša št. 51, ki ji je bil lastnik pekovski mojster Jožef Trontel. Za njo pa sta se vrstili hiši št. 52 in 53, ki jih je bil kupil l. 1833. od Jamnikovih dedičev jerhar Jožef Perles in tam oživel staro Jamnigovo pivovarno. Na Perlesovo hišo je mejila enonadstropna, dolga Luckmannova hiša št. 54, ki je že stala na vogalu Slonove in Nunske, današnje Schellenburgove ulice.

Medtem ko je bila leva stran Slonove ulice razmerna dobro zazidana, pa je bila nje desna stran skoraj prazna. Od Frančiškanskega samostana na Marijinem trgu pa tja do Bučarjeve hiše št. 15 (današnja Košakova hiša št. 52) je potekal po celi dolžini ulice visoki, goli zid Frančiškanskega vrta. Od Bučarjeve hiše naprej je bila na tej strani samo še enonadstropna hiša št. 14, kovača Alojzija Bayerja in znana gostilna pri Slonu (»Mokarju«) št. 16, last Blaža Zalkarja, ki je stala že na vogalu Dunajske ceste z vhom iz Slonove ulice.

Misel, odmakniti dolgi zid Frančiškanskega vrta za ozek pas 4—5 m od Slonove ulice in na tako pridob-

¹ To ulico so hoteli nekateri zaradi »bazarja«, ki bi po temu sklepu tam nastal, prekrstiti v »Bazarsko ulico«, a se je misel na srečo opustila.

ljenem svetu sezidati kramarjem nadomestilo za odpravljen kolibe, je bila v mnogočem koristna in plovita. Predvsem bi dobili oškodovani kramarji s tem polnovredno nadomestilo za stare kolibe, ker je bila Slonova ulica že tedaj zelo prometna in bi si kramarji obdržali stare odjemalce; drugič bi se preneslo z 22 kramarskimi prodajalnami novo trgovsko življenje v še dokaj predmestno Slonovo ulico in jo s tem samo po sebi približalo trgovskemu predelu starega mesta; slednjič pa bi stopila na mesto dolgočasnega in nelepega zidu stavba, ki bi v slogovnem pogledu vendar bolj zadovoljevala.

Magistrat se je začel že l. 1837. pogajati s Frančiškanskim konventom za odstop potrebnega sveta. Ko je samostan načeloma na to pristal, je magistrat razpisal na dan 23. januarja 1838. lokalni ogled in obravnavo, na kateri so se zapisale naslednje *zahteve samostana*, ki jih je mesto tudi sprejelo:

1. Samostan ne zahteva za svet, ki ga odstopi mestu v izmeri 109 $\frac{1}{6}$ kvadr. sežnjev, nobene odškodnine v denarju, pač pa naj mu zato zgradi magistrat na svoje stroške nov rastlinjak in poglobi stari vodnjak, ki ima premalo vode.

2. Na mesto starega zidu ob Slonovi ulici se napravi nov zid, ki ga predstavlja zadnja, na samostanski vrt obrnjena stran novoprojektiranih prodajaln.

3. Namesto svinjaka, ki je stal na odstopljenem svetu, naj napravi magistrat drugod na vrtu nov, primeren in dobro zgrajen svinjak.

4. Prav tako naj zgradi magistrat namesto sobe za hlapca, šupe za ozimino in kleti za krompir, enakomerne prostore na kraju, ki ga bo določil samostan.

5. Kanalizacija v Slonovi ulici, ki se bo izvršila za nove kramarske prodajalne, naj se zveže s kanalizacijo samostana, kolikor še ni izpeljana.²

² Kanalizacija samostana se je izvršila ob splošni kanalizaciji Slonove ulice in Marijinega trga l. 1819. Samostan je tedaj prosil gubernij, naj se stroški za priključek iz samostana na glavni kanal krijejo iz verskega zaklada ili mestne blagajne. Gubernij pa je to čez leto dni (1820.) odbil, češ da so samostanu dotične stroške poravnali njegovi dobrotniki.

6. Uvoz in izvoz skozi stara vrata, ki so držala v samostanskem zidu iz Slonove ulice v frančiškanski vrt, si frančiškanski samostan slej ko prej pridrži. V ta namen naj se napravi sredi nove stavbe zidana veža, opremljena s prednjimi na Slonovo ulico, in zadnjimi vrati (na Frančiškanski vrt). Ta veža naj se ustanovi kot posebna parcela in poseben zemljejknjižni vložek, na katerem naj se vknjiži omenjena služnost uvoza in izvoza v prid Frančiškanskemu samostanu.

Na podlagi teh dogovorov, ki so se na naslednji komisiji dne 29. julija 1839. še podrobneje ustanovili, je napravila deželna stavbena komisija potrebne načrte in proračune. Stroški za zidavo novih kramarskih prodajaln so bili proračunjeni takole:

Podiranje starega vrtnega zida . . .	194 fl.	
Zidava novih prodajaln	12.056 fl.	6 kr.
Zgraditev novega svinjaka, šup itd.	726 fl.	55 kr.
Zidava novega rastlinjaka	529 fl.	17 kr.
Povišek vrtnega zidu	104 fl.	19 kr.
Skupaj	13.609 fl.	97 kr.

Vsaka od 22 prodajaln bi stala po tem proračunu mesto nekaj čez 618 fl., torej manj ko je znašala povprečna odkupna cena.

Glede podrobnosti v fasadi prodajaln je napravila stavbena komisija še drugi, malo dražji načrt, ki ga pa niti magistrat, niti gubernij nista sprejela. Gubernij je predložil oba načrta v začetku leta 1840. združeni dvorni pisarni na Dunaju, ki se je z razpisom z dne 29. maja 1840., števil. 14.847 odločila zaradi nujnosti stvari za cenejši načrt, *dasi bi bilo*, kakor je poudarjalo, *želeti, da se je mesto odločilo za dražji načrt*, ker bi se s tem *znatno olepšal ta mestni okraj*. Magistrat naj sedaj skrbi za to, da sestavi osnutek pogodbe s konventom ter jo predloži v odobritev guberniju, ki naj v vsej tej stvari odslej dokončno odločuje.

Ker so začeli med tem stare kolibe na obeh mostovih podirati, je postala zidava novih prodajaln neodložljiva. Na zmanjševalni dražbi dne 20. marca 1840. se je oddalo delo najnižjemu ponudniku, mestnemu stavbenemu mojstru Jožefu Reymundu za 11.773 fl. 12 kr., ki je pričel s podiranjem starega samostanskega zidu prve dni aprila 1840.

(Dalje prihodnjič.)

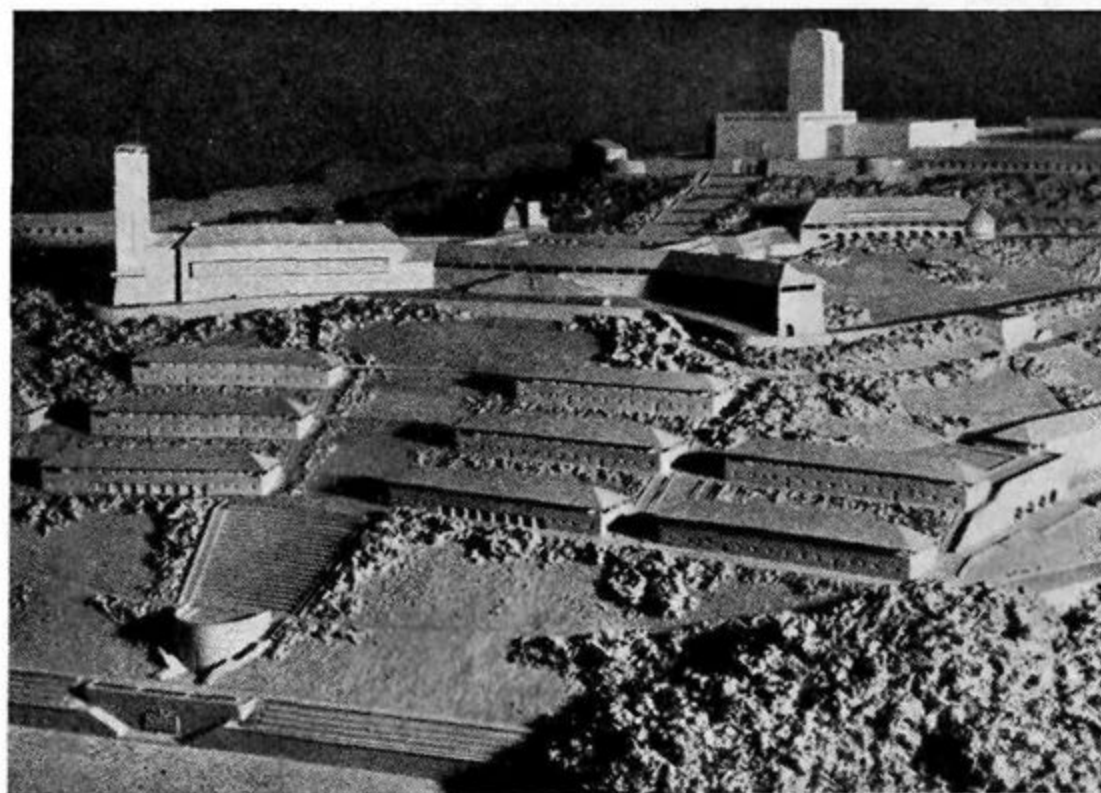
NEMŠKA URBANISTIKA

FRANCE STELÉ

»Prepričani smo, da se pri nas začne nova arhitekturna doba. Povsod v Nemčiji nastajajo nove stavbe. Zdi se, da je vsestransko gradbeno hotenje prevzelo ves narod. Ali je mogoč bolj prepričevalen znak nove arhitekturne dobe?« S temi besedami začne svojo knjižico o sodobnem nemškem stavbarstvu H. Schrade.¹

Toda ne le v Nemčiji ampak po vsem sodobnem svetu se vrši neugnana stavbna delavnost, ki se da primerjati po svojem stremljenju, da ves svet po svoje preobrazi, le še z barokom. Nobenega dvoma ni, da je

¹ Bauten des Dritten Reiches. Bibliographisches Institut, Leipzig 1937.

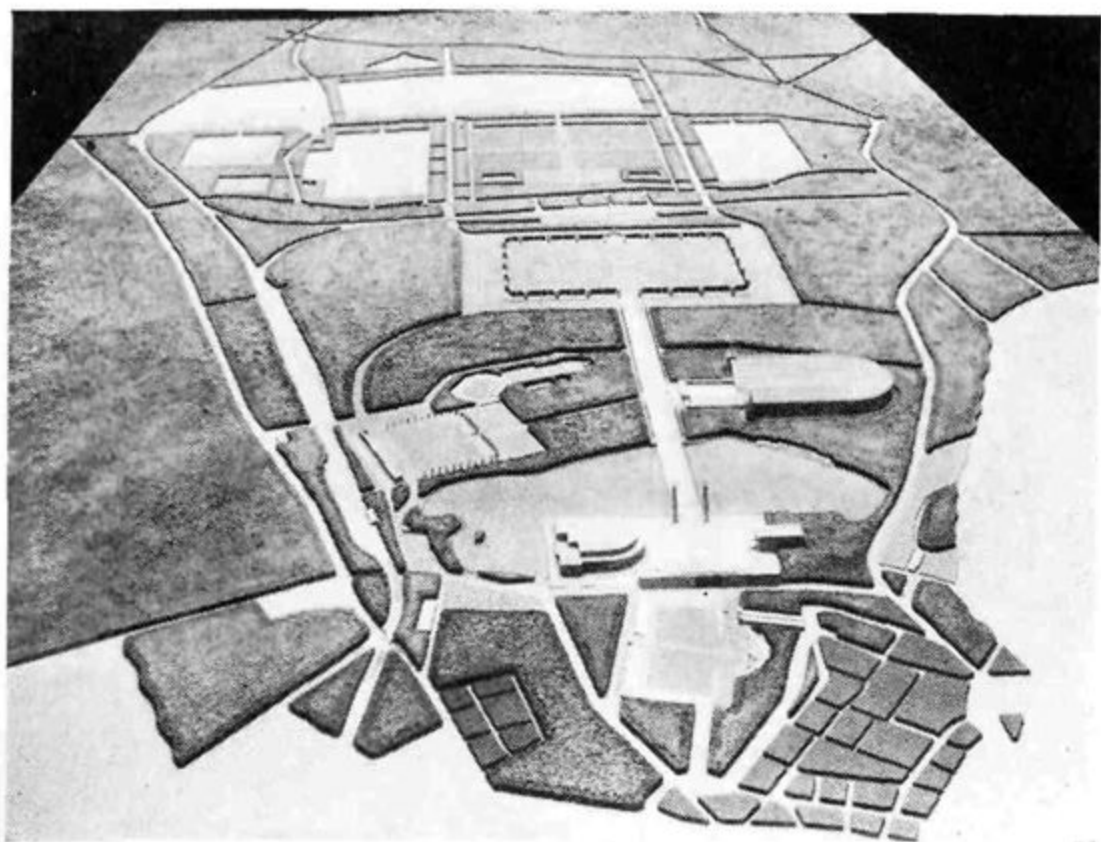

Načrt in model NS redovnega grada „Vogelsang“ (C. Clotz)

arhitektura spet enkrat v kulturni zgodovini človeštva prevzela vodstvo in so druge umetnostne stroke, kolikor se tiče njih polpretekle pomembnosti, stopile močno v ozadje; prisiljene so, da si prav ob arhitekturi iščejo nove smeri, novih podlag svoje pomembnosti, novih zvez z življenjem. Vse, kar se vrši zunaj, v tako zvanem velikem in širokem svetu, se zdi marsikomu malo pomembno za naše razmere, ker nas po njihovem mnenju ta val še ni tako zajel kakor druge in se naša gradbena delavnost vrši še vedno počasno in le toliko, kolikor jo nalaga potreba dneva. Če pa globlje pogledamo, moramo pripoznati, da smo prav tako v nji kakor drugi in da ne smemo zamuditi nobene prilike, da se nepristransko in čim bolj široko poučimo in skušnje drugih sebi prilastimo.

Zadnjič smo si ogledali italijansko urbanistiko² in opozorili posebno na tiste njene strani, ki so tudi za naše razmere aktualne. Pri tem smo trčili ob vprašanje našega graditeljskega naraščanja, ki kaže vse znake povojne krize izobraženskih stanov in je z umetniškimi stanovi vred nekako proskribiran v vrste bohemskih sanjačev, ki žive svoje posebno življenje ob sodobni družbi. Ta stan, ki ga do svetovne vojne tako rekoč nismo poznali, se naglo množi, kar je dokaz, da potrebe po njem naraščajo. Naval novih misli in problemov, ki mu jih posreduje šola in življenje, je tolik, da je nemogoče, da bi se zrelo do njih orientiral in v tem je tudi vzrok, da radi preslabe družabne opore ves razvoj našega stavbarstva šepa in njegovi predstavniki ne najdejo tistih trdnih tal, na katerih bi mogli notranje dozoreti. Ker je čas neugnan in neprestano stavi nove naloge, je v tem položaju naravno, da nepripravljeni nezrelo rešujemo naloge in se

² Kronika slov. mest V. (1938.), str. 1—6.

Celotni pogled na Parteilände v Nürnbergu

tolažimo, da bomo prihodnjič popravili, kar smo enkrat zamudili.

Ob italijanski urbanistiki nas je zanimal predvsem problem, kako priti do urejenega gradbenega dela in kako se v totalitetnem, celoti vseh gradbenih nalog in možnosti prikrojenem okviru italijanskih sodobnih gradbenih prizadevanj oblikujejo načela stavbarstva v starih mestih. Ima pa tudi italijanska urbanistika, kakor vsa sodobna stavbarska prizadevanja na svetu, še drugo stran, ki iz zavesti novih življenjskih potreb gradi predvsem nove organizme in nove simbole življenja, za katere mora iskati tudi novih oblik. To stran, ki je danes povsod glasna, pa s posebno vnemo goji sodobna nemška urbanistika.

Živahna gradbena delavnost v sodobnem svetu ima namreč različne vzroke in različne cilje. Prvo skupino predstavlja gradbena obnovitev po vojni razdejanih mest in drugih selišč; drugo, programsko smer revolucionarno novega stavbarstva, ki se opira na nova gradiva, posebno na fantastične možnosti, ki so se pokazale z železobetonom; tretja pa se opira predvsem na novo pojmovanje in novo organizacijo družbe v posameznih državah.

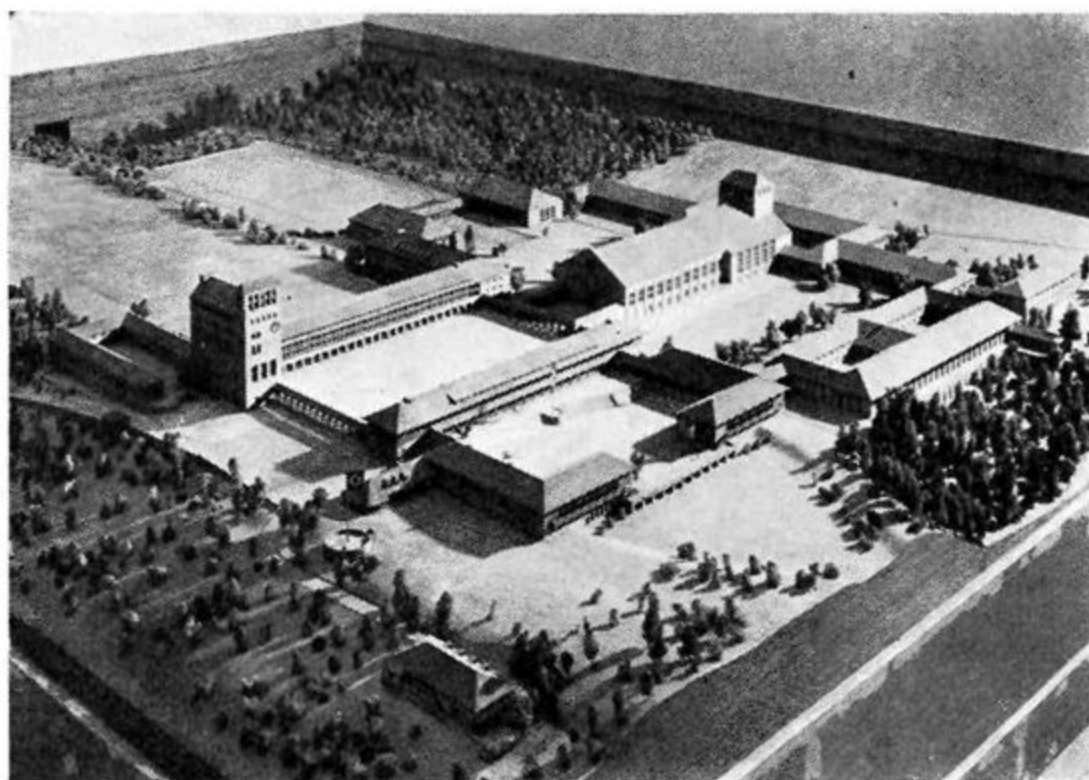
Gradbena obnovitev razrušenih krajev je bila sicer najnaravnejši povod za obsežno gradbeno delavnost po svetovni vojni. Opažamo pa zanimivo dejstvo, da vsa ta na raznih koncih Evrope, na Balkanu, na Poljskem, v Belgiji, zapadni Franciji, severni Italiji in na našem Krasu izvršena dela niso vzbudila posebnega zanimanja v krogih, ki se bavijo z reševanjem sodobnih gradbenih nalog. Vzrok je v tem, da nujnost obnove ni dopuščala zarodka kake sodobno globlje zasidrane problematike in se je vse delo omejevalo na obnovitev v okviru že pred vojno postavljenih načel varstva spomenikov in domačijskega značaja. Vsa ogromna delavnost, ki je bila združena s tem prvim valom povojnega stavbarstva, je danes že skoraj pozabljena, tako da se opazovalcu zdi, kakor da leži daleč nekje v polpretekli zgodovini.

Drugi val, ki mu je dal najmodnejše oporišče s svojimi teoretičnimi deli o urbanizmu in novih načelih stavbarstva švicarsko-francoski arhitekt Le Corbusier s svojo delavnico v Parizu, je vzbudil široko, po svojem značaju izrazito revolucionarno strujo v vsem

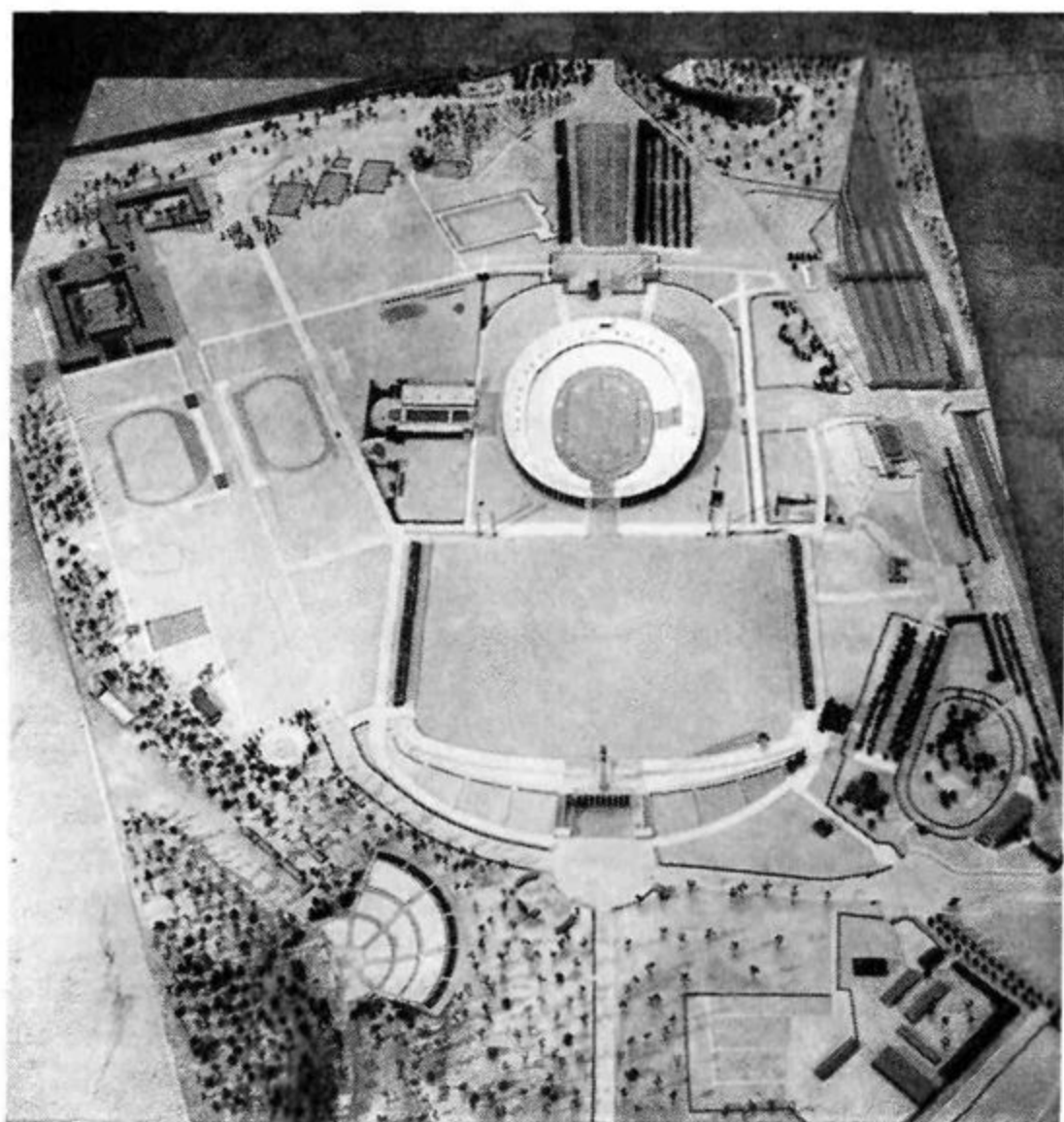
svetu. Corbusierjev urbanizem je postal eno izmed tistih oznanil nove dobe, okrog katerega so se celo desetletje bile najbolj zagrizene borbe. Označba tega gradbenega gibanja, ki se je opiralo na železobetonski in je bilo po svojem družabnem poreklu izrazita posledica industrializacije in mehanizacije sodobnega življenja, je materialistični svetovni nazor in kolektivistični življenjski ideal. Tako zvana stvarnost in funkcionalnost sta magični gesli njegovih stremeljenj. Ta smer, ki je po svoje totalna, ki zahteva popolnoma in vsestransko novo življenjsko razpoloženje, je imela pred očmi skoraj izključno človeka in družbo bodočnosti. Zato je bila brezkompromisna, v svoji zanešenosti pa tudi nekritična. Razumljivo je, da se ji je odzval najostrejši odpor. Njena zasluga pa je, da so se ob njenih radikalnih geslih razbistrili mnogi nejasni pojmi. Važno je dalje posebno, da smo postali radi nje bolj kritični tudi do vrednot starega stavbarstva.

Železobetonsko stavbarstvo, njegova nova stvarnost in funkcionalna pojavnost je zadnji svetovni pojav v zgodovini stavbarstva. Danes že lahko rečemo, da se ni nikjer tako zasidrilo, da bi mogli reči, da ima kje izrecno domovinsko pravico. Le v Sovjetski Rusiji je postala ta smer nekak službeni izraz civilizacije, a je tudi tam našla starega zaveznika v svojem navideznem antipodu, klasicizmu. Novo Rusijo premalo poznamo, da bi mogli presoditi, kako se je obnesla v nji tretja struja sodobnega stavbarstva, arhitektura kot izraz novega svetovnega nazora, ki si mora nujno ustvarjati poleg stvarnih, njegovi življenjski funkciji ustreznih oblik tudi nove simbole, po katerih nujno stremi vsak svetovni nazor, naj bo tudi materialističen.

V tretji smeri, ko enotna volja zavestno ustvarja tudi v arhitekturi ves aparat življenja in ugleda novih držav in njenih družb, imata danes prvo mesto Italija in Nemčija. Kakor imata hitlerjanstvo in fašizem ideološko mnogo skupnih potez, imata prav tako mnogo skupnih potez nova arhitekturna smer v Italiji in v Nemčiji. Čeprav sta obe državi usmerjeni k oblikovanju novega človeka, človeka bodočnosti, je za obe značilno, da ne zavračata popolnoma podedovanih vrednot, ampak jih nasprotno po sebi primerni izbiri celo oživljata in gojita. Urbanistična stran italijanske nove arhitekture je zgovorna priča za to in jo zato tudi

Ordensburg Sonthofen

Reichssportfeld v Berlinu

brez obotavljanja lahko porabimo kot oporo pri rešitvi domačih urbanističnih nalog. Ideje in metoda t. zv. *restauro urbanistico*, ki smo ga zadnjič označili, tako v bistvu zadevajo problem ohranitve starih mest in njih arhitektonskih vrednot, da jih ne moremo odkloniti. Kakor smo v Kroniki¹ pred leti pokazali, je stališče nemške urbanistike do tega problema enako italijanskemu. Že iz tega osnovnega razmerja do vrednot preteklosti, ki so tako v Italiji kakor v Nemčiji izredno velike, pa izvira tudi, da niti Italija niti Nemčija ne more brez omejitev pristati na dozdevne dobrine, ki jih obeta železobetonska revolucionarna arhitektura. Priznati pa moramo, da so Italijani vseeno nekam liberalnejši do železobetona kakor Nemci, čeprav ga v starinskem ozračju nikjer ne porabljajo brezobzirno, ampak ga skrivajo, precej skeptični do njegovih lepotnih posledic pa so tudi v novih mestih in naselbinah. V Nemčiji je ta odklon od revolucionarne železobetonske arhitekture še močnejši kakor v Italiji. Nova gradiva imajo čisto določen delokrog, v katerem se morejo izživljati, predvsem seve v tehničnih zgradbah, drugod pa nikjer ne določajo značaja nove arhitekturne pojavnosti. Je pa še drug važen vzrok, da sta tako Italija kakor posebno Nemčija nasprotni železabetonu. Od boljševiskega različno pojmovanje socialnih obveznosti države do delovnih mas jim brani priznati industrializacijo, ki je značilna za revolucionarno stavbarstvo; težnja po dostojni, nemasinski zaposlitvi brezdelnih množic pa jih navaja tudi k preizkušenim izročenim rokodelskim načinom izdelovanja gradbenih del. To pa zopet povzroča željo po obilni porabi izročenih solidnih in pristnih gradiv, kamena, opeke, lesa, kar po svoje zopet ustreza težnji, da se z novo kulturo ne uniči podedovani, priznani lepi čar domačije.

¹ Letnik III. (1936.), str. 31—37, Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih.

Kljub ti enotni osnovni usmeritvi pa je med italijansko in nemško sodobno arhitekturo, kolikor je dosleden, hoten izraz novih svetovnonazornih in kulturnih teženj, precejšnja razlika. Priznati moramo, da je italijanska sodobna arhitektura prožnejša od nemške, nemška pa po svoji težnji dati novi vsebini nove posede, doslednejša. Lahko bi rekli, da je njen svet bolj ceremonialen, paraden in da ji je več do simboličnega izraza kakor italijanski.

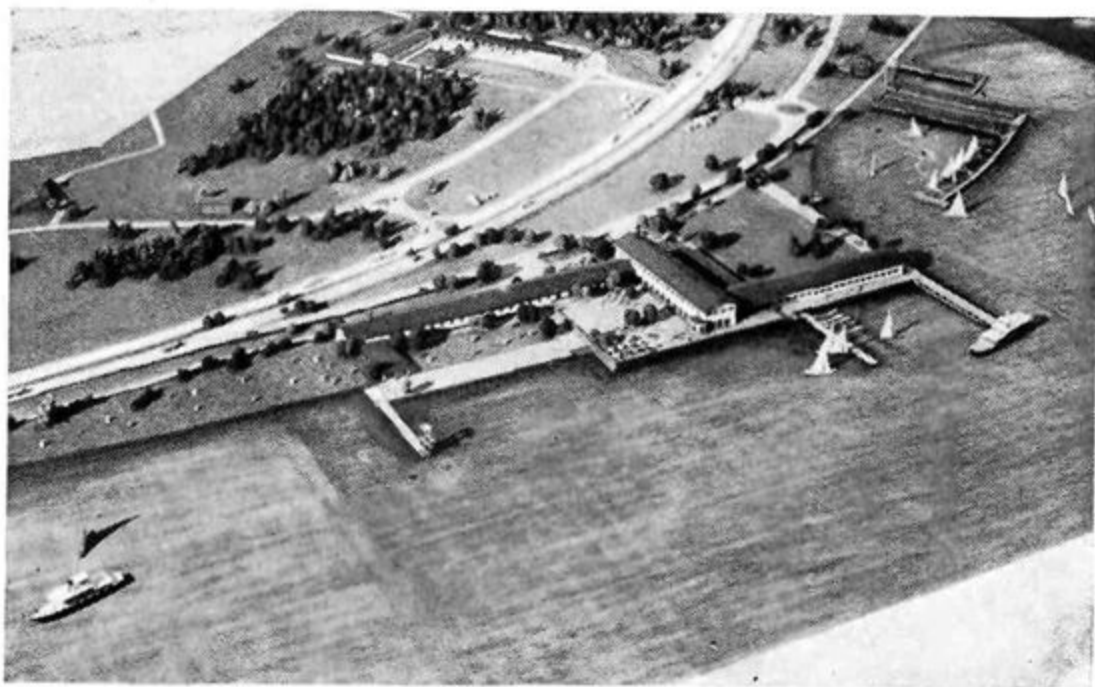
V svojem že citiranem kratkem, a zelo nazornem pregledu stavbarstva v tretji državi, ki mu tu sledimo, je postavil H. Schrade na začetek svoje študije Tannenberški spomenik, ki so ga Nemci zgradili kot svoj največji spomenik na svetovno vojno. V ostrem nasprotju s tradicijo podobnih nemških spomenikov iz polpreteklosti tu niso postavili spomenika, znaka, ampak so v duhu prastarih severno evropskih izročil monumentalno ogradili spominski prostor osmerokotne oblike. Na zunaj deluje ta monumentalna ograja s svojimi mrkimi stolpi kot kak grad. Globlji in pravi smisel dobi tak spomenik šele, kadar ga napolni družina živih, zbranih pri obredu v spomin mrtvih žrtev vojne. Še globlji pomen je dobil ta spomenik s tem, da so v njem pokopali Hindenburga. Pri svojih stavbah je narodni socializem prav od začetka stremel za tem, da ustvari svojemu, vojaško usmerjenemu življenju ustrezno ozračje in vse potrebne simbole od zunanjih znakov, grba in zastav, do prostora, v katerem se giblje in manifestira. Tak pomen ima posebno »Večna straža« na Kraljevskem trgu v Münchenu, ki so vsega preoblikovali in dopolnili, da more čim popolneje služiti svojemu novemu namenu, vsem odprtega svetišča nove nemške miselnosti. Ta trg, ki je bil doslej arhitektonsko zaključen po propilejah, gliptoteki in novi državni galeriji, je sedaj popolnoma zaokrožen z dvema odprtima lopama slave in palačama vodstva in uprave narodno socialistične stranke. Ta trg, ki je nastal pred skoraj sto leti iz strogo lepotnih in klasicistično artističnih nagibov kot na eni strani odprt prostor je sedaj na arhitektonsko korekten način zaokrožen. Z »Večno stražo« ob grobovih prvih žrtev narodno socialističnega gibanja pa je dobil ta klasicistično hladni trg za sedanjega Nemca globlji, sakralno svečani pomen, ki po svojem razpoloženju spominja na Tannenberški spomenik, čigar izraz pa je močno drugačen, a za pojmovanje narodno socialistične urbanistike izredno značilen. Naslon na romantično klasicistično preteklost je namreč zgodovinsko in pomensko mnogo globlje utemeljen, kakor bi se na prvi pogled zdelo. Generacija praunukov si tu podaja roko z duhovno dediščino pradedov. Naslon na klasicistično preteklost je splošno značilen za ideje nove nemške urbanistike. Kot simbol te zveze je bil v Münchenu postavljen mesto pogorele steklene palače Dom nemške umetnosti.

V narodnem socializmu, kakor v fašizmu je izrazita vojaška, legionarska poteza. Parada, nastopi, manifestacija enotne volje je ena njenih glavnih oblik, ko nastopa pred svetom. Slavlje kot simboličen izraz doživljanj ljudske skupnosti je važen element novega narodnega življenja. Ta osnovna poteza arhitektonskega oblikovanja narodno socialistične miselnosti se je začela uveljavljati najprej z novim načinom okraševanja mest pri velikih slavnostih. Monumentalni izraz pa je dobila s t. zv. *Parteigelände* pri Nürnbergu,

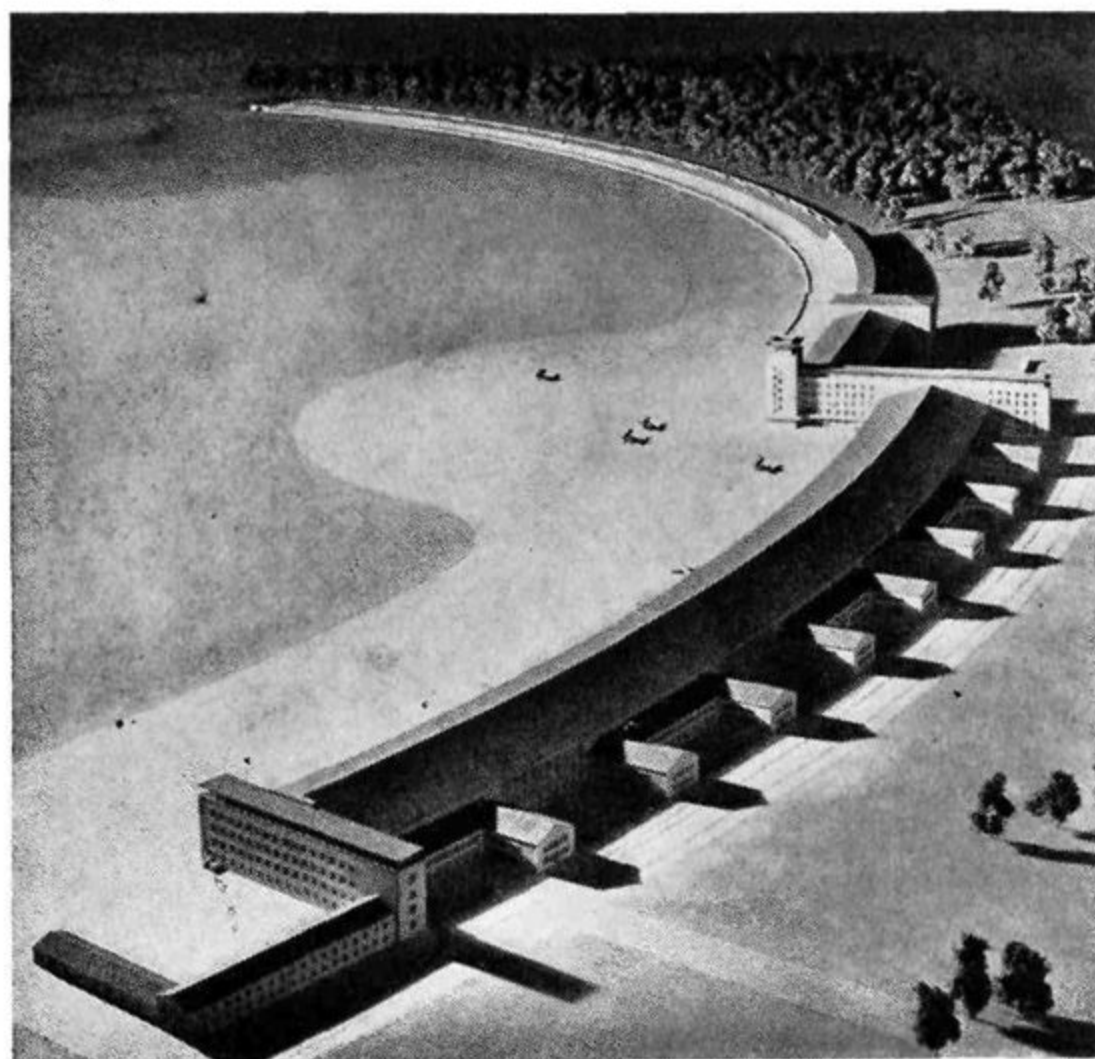
kjer se od l. 1933. dalje vrše državni strankarski zbori narodnih socialistov. Tudi tu ima od prvih takih zborov dalje bistveno vlogo ceremonialno simbolični del prireditve in je danes oblika takega zbora že popolnoma ustaljena. Na ogromnem zemljišču je zasnovana skupina stavb, ki v svojem monumentalnem prostem redu spominja na antično Olimpijo ali kaj podobnega iz preteklosti. Te stavbe bodo tvorile učinkovit okvir zboru in svoje pravo življenje zaživele samo takrat, ko bodo okrašene z zastavami in ko se bodo v njih zbrale množice, da na svečan način manifestirajo svojo skupnost. Celota, ki se izvršuje pod vodstvom arhitekta Alberta Speera, bo obsegala t. zv. Luitpoldareno, od katere bo skozi monumentalna vrata prehod na trg, kjer bo na levi kongresna dvorana, na desni kulturna dvorana; od tod bo vodila čez Dutzendteich 80 m široka cesta na Märzfild, ograjeno zbirališče, kjer se bodo vršile vojaške parade in katerega okvir se naslanja na Tannenberški spomenik. Pred njim je na levi Zeppelinfeld, ki bo služil za zbirališče množic, na desni arena. Za Märzfildom pa leže velika taborišča. Nürnberški Reichsparteigebäude ima biti dograjen do l. 1943. Z zanosom izjavlja H. Schrade, da je treba seči celo stoletje nazaj, če se hočemo srečati s tako velikimi arhitekturnimi zasnovami. Noben narod na svetu nima nič podobnega, samo Nemci. Pa tudi pomen te celote je popolnoma nov. »Celota življenja je tu na nov način zajeta.« Simbolično je izražen nov svetovni nazor.

Po veliki zasnovi se kot svojevrstna paralela nürnberškemu zborovališču odlikuje z zadnje mednarodne olimpiade znani Reichssportfeld v Berlinu, ki ga je zasnoval arhitekt Werner March. V enoto so tu združeni Olimpijski trg kot predprostor, Stadion, Maifeld z Langemarkthalle in zvonikom, ki tvorijo arhitektonsko enoto. V zvezi z njimi pa so v bližini še športni forum in plavalni stadion.

Nikjer nisem tako prepričevalno doživel vrednot sodobnega nemškega stavbarskega stremljenja kakor na Reichssportfeldu. Nemci sami vedno poudarjajo o teh napravah, da so prav za prav le okvir za ogromne manifestacije, katere gojijo, in da ta arhitektura zaživi šele, kadar jo napolnijo množice in po nji vihrajo zastave. Obisk na tem velikem gradbenem kompleksu na vsakdanji dan, ko ni bilo ne množic ne zastav, pa me je prepričal, da imajo te zasnove učinkovit izraz tudi, kadar so prazne. Ko jih ogleduješ, te najbolj preseneti izredno izostren čut za prilagoditev stavb

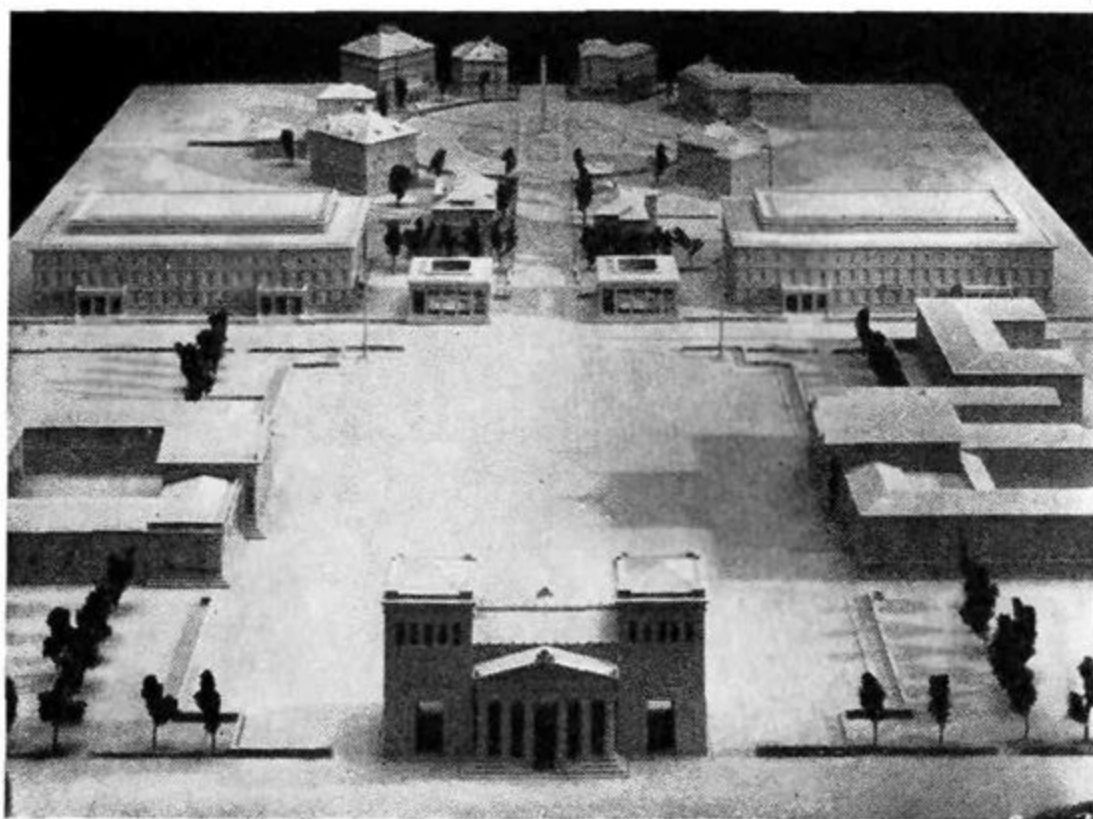
Kopališče na drž. avtomobilski cesti na progi München-Salzburg

Letališče v München-Riemu

položaju, za poživitev že po naravi lepe pokrajine s stavbami in za kolikor toliko svobodno sestavljanje stavb v skupine z občudovanja vrednim smislom za njih razmerja v danem prostoru. Če je kje oživel duh, ki je snoval v Olimpiji in na Akropoli, je tu prav gotovo! Predmeti, ki na slikah prav radi zmanjšane okvira in radi izločitve bistvenega elementa, prostora, ne učinkujejo in se zde brezoblično asketski, v naravi, izvršeni v izredno živem pristnem gradivu in njemu rafinirano prilagojeni obdelavi zažive in učinkujejo kakor največja, najbolj posrečena dela monumentalne arhitekture. Poudarjam pa, da je bistvena sestavina celote pokrajina, in s preračunano postavljenimi, zunanje ne zvezanimi stavbinskimi sestavinami določno zajet prostor. Tu sem se ponovno prepričal, kako izvrsten čut ima evropski severnjak za naravo in njene lepote. Priznati moram tudi, da je življenje, ki ga dihajo v zvezi z naravo postavljene stavbe nove Nemčije, mnogo pristnejše od življenja, ki ga diha nemška izrazito mestna arhitektura. Neko religiozno svečano razpoloženje vlada v njih.

»Gestaltung der Volksgemeinschaft« je osnovna naloga narodno socialističnega gibanja, zato izpopolnjuje tudi stare ustanove kakor kasarne v novem duhu; ustvarja pa si tudi druge, ki naj služijo oblikovanju novega ideala nemškega človeka. To so predvsem t. zv. Ordensburgen in Hitlerjugendheime. Tudi te ustanove dobivajo svoje stalne oblike. Že v imenu prve je podana notranja zveza z zgodovinsko preteklostjo nemškega viteškega reda. Kakor spominja notranja organizacija teh vzgojevališč na srednjeveško redovno in viteško tradicijo, tako se to izraža tudi v zunanji obliki, ki se naslanja na izraz grajskih stavb. Arhitekt Clemens Klotz je postavil redovna gradova Vogelsang na krasnem gorskem položaju ob Eifeli in Crössinsee na Pomorjanskem. V enoto so tu združene stavbe, ki služijo bivališču in upravi, s športnimi napravami, družabno hišo, sprehajalno lopo in slavnostnim prostorom.

Zgradbe v Münchnu s preoblikovanjem Kraljevega trga

Podoben duh vlada v Hitlerjugendheimih in podoben je tudi njega arhitekturni izraz. Tudi tu gre za strogo premišljene celote, ki jih vključujejo v nove urbanistične celote na posebno poudarjeni način. Tako je Hermann-Goering-Heim v Melle, Südhannover, središče novega mestnega dela. Po zunanjem izrazu se razlikujejo od Ordensburgov v tem, da gojijo domačijski stavbinski izraz. V enoto so tu združene športne naprave, igrišča, stebrišča in slavnostni prostori. Izrazito zaključeno obliko ima Hitlerjugenheim v Herringenu, ki oklepa s svojimi poslopji pravokotno dvorišče in po zunanji obliki spominja skoraj na kak samostan. Na srednjeveške samostane spominja tudi to, da izključujejo vsak luksuz ter poudarjajo preprosto resnost, rokodelsko skrbnost izdelka in prirodni izraz gradiva. Po teh vzgojevališčih naj bi prišel novi, strogi duh polagoma tudi v privatne hiše. Ideal narodnega socializma je samostojna družinska hiša.

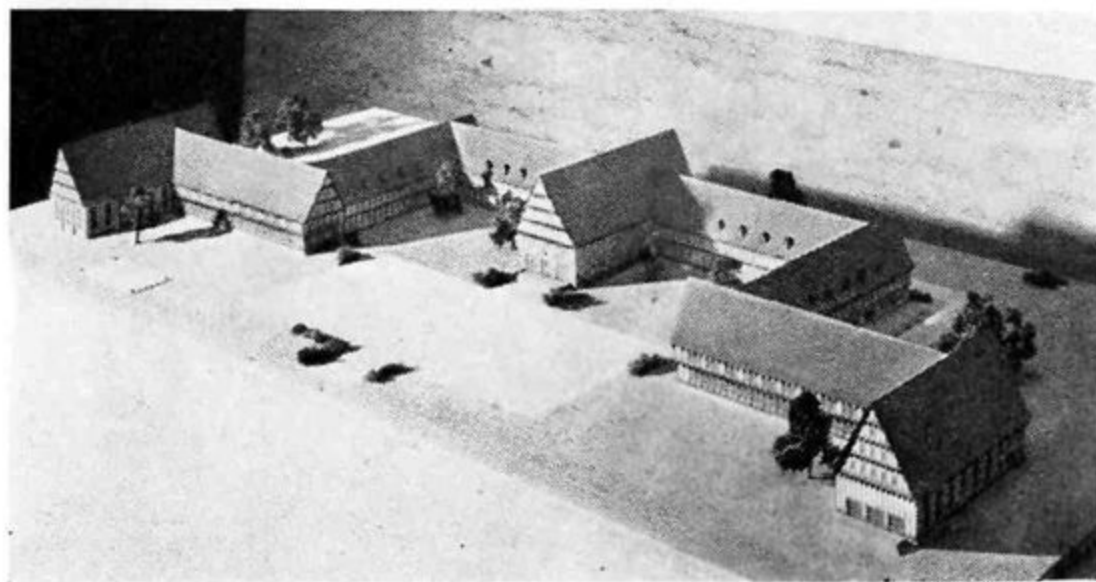
Veliko pozornost posvečuje narodni socializem novim prometnim zvezam. Nemške Reichsautobahnen, ki se grade, so po svoji veliki zasnovi znane po vsem svetu, njih ravni beli pasovi ter izogibalne in premostitvene naprave dodajajo nove značilnosti nemškim pokrajinam.

Med vsemi sodobnimi arhitekturnimi prizadevanji so nedvomno poleg tradicionalno duhovno enotnih, cerkvenih, danes najbolj enotna opisana prizadevanja narodnega socializma. Kakor smo na primerih pokazali, preveva vso to novo arhitekturo enoten, samozavestno k določenemu cilju usmerjen duh. Velika prednost, ki jo imajo te težnje pred drugimi, posebno pred težnjami tako zvane sodobne stvarnosti je, da je arhitektura dobila poleg porabne tudi pomensko simbolično nalogo. Schrade podčrtuje ta moment in meni, da utegne ta smer voditi končno k novemu slogu, ki so ga vse stoletje tako hlastaje iskali. Moramo se strinjati z njim, ko zaključuje: »Usoda stavbarske umetnosti je bila vselej odvisna od simboličnih nalog. Po njih se dviga namen do pomena; simbolično pa je prav toliko navezano na stvarnost kakor tisto, ki je po namenu pogojeno. Brez simboličnih nalog arhitektura podivja ali pa se udinga golemu smislu za porabnost. Po njih šele dobi svoj pravi pomen, ki je stvariteljska volja človekova, da se ovekoveči.« Po njih

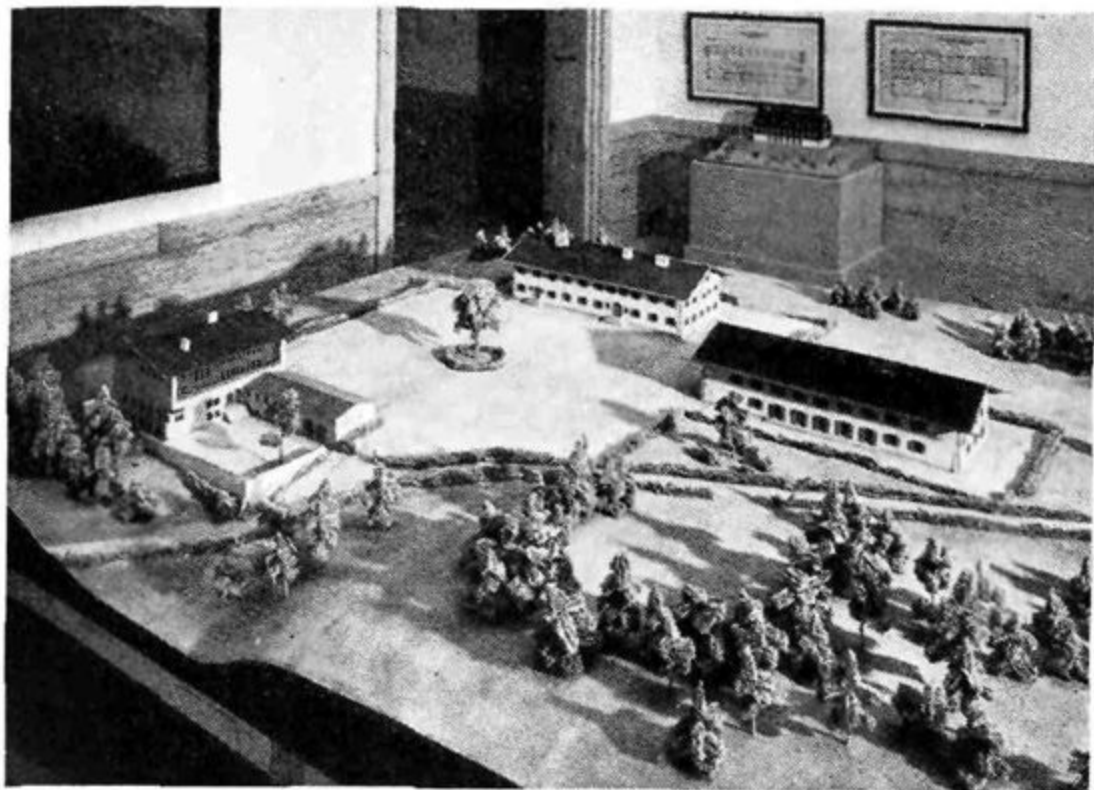
se javlja, kakor položaj pojmuje v zgodovinski perspektivi iz preteklosti, prastari dualizem, po katerem se razlikuje umetnostno snovanje evropskega severnjaka od onega evropskega jušnjaka. Gotika in renesansa, Rafael in Dürer ali Grünewald, futurizem in ekspresionizem so zgovorne priče za to. Italijanski humanizem in germanski misticizem si stojita še vedno kot dva osnovna tipa, dva nezdružljiva svetova nasproti. Hladni klasicizem, ki je pred poldrugim stoletjem obvladal sever in ki je stal ob zibelki prvega nemškega preporoda, se v novi nemški arhitekturi preraja. Novo, klasični popolnoma tujo vsebino pa mu daje prastari severnjaški misticizem, ki ga polni s svojo simboliko. Ta misticizem je iskal svoje utelešenje najprej po ekstremnem ekspresionizmu, ki ga danes nemška kulturna politika obsoja. V novem gibanju so si ista prarazporedjenja germanskega srednjega veka podala roko z racionalizirano obliko klasicizma. Zato je razumljivo, da se tudi odmevi srednjeveških arhitekturnih zasnov mešajo s klasicističnimi. Duh nove kulturne smeri je, ki jih dviga; prastare, na videz zatrte slutnje jih oživljajo. Nemčija doživlja danes drugo stran svoje romantike. Pred sto leti se je ob prvi romantiki vnel oženj slovanskega preporoda. Napačno bi bilo misliti danes, da se nas nič ne tiče, kar se dogaja v nemških glavah. Koncept, ki ga je svetu glede umetnosti predložil narodni socializem in ki ga uresničuje, je nedvomno vreden, da ga spoznamo.

Svoj prvi službeni pregled so podala razmeroma še mlada prizadevanja nemške sodobne arhitekture letos na začetku leta v 1. nemški arhitekturni in umetno-obrtni razstavi v Domu nemške umetnosti v Münchnu. Podobno kakor na razstavah italijanske urbanistike so tudi tu plastični modeli bolj nazorno kakor risani načrti pojasnjevali smeri in uspehe nove nemške arhitekture.¹ Vse se je tu vrstilo pred obiskovalcem razstave v nazornih podobah: *Čista urbanistika*, kakor jo zastopa prvo odkritje nove urbanistične volje v novi Nemčiji Kraljevski trg z Večno stražo v Münchnu, načrt za povečanje državne glavne banke v Berlinu, državno ministrstvo za zrakoplovstvo v Berlinu, Adolf-Hitler-Platz v Weimarju, Adolf-Hitler-Platz v Dresdnu, nova Von-der-Tann- u. Prinzregentenstrasse v Münchnu. Posebno v teh zadnjih zasnovah

¹ Primeri k temu bogato ilustrirani katalog razstave in kot dopolnilo k njemu izdajo založbe Julija Hoffmanna Deutschland baut. Bauten und Bauvorlagen. Achtzig Bilder aus der Ersten Deutschen Architektur- und Kunsthandwerk- Ausstellung München 1938.

Šola za voditeljice v Braunschweigu

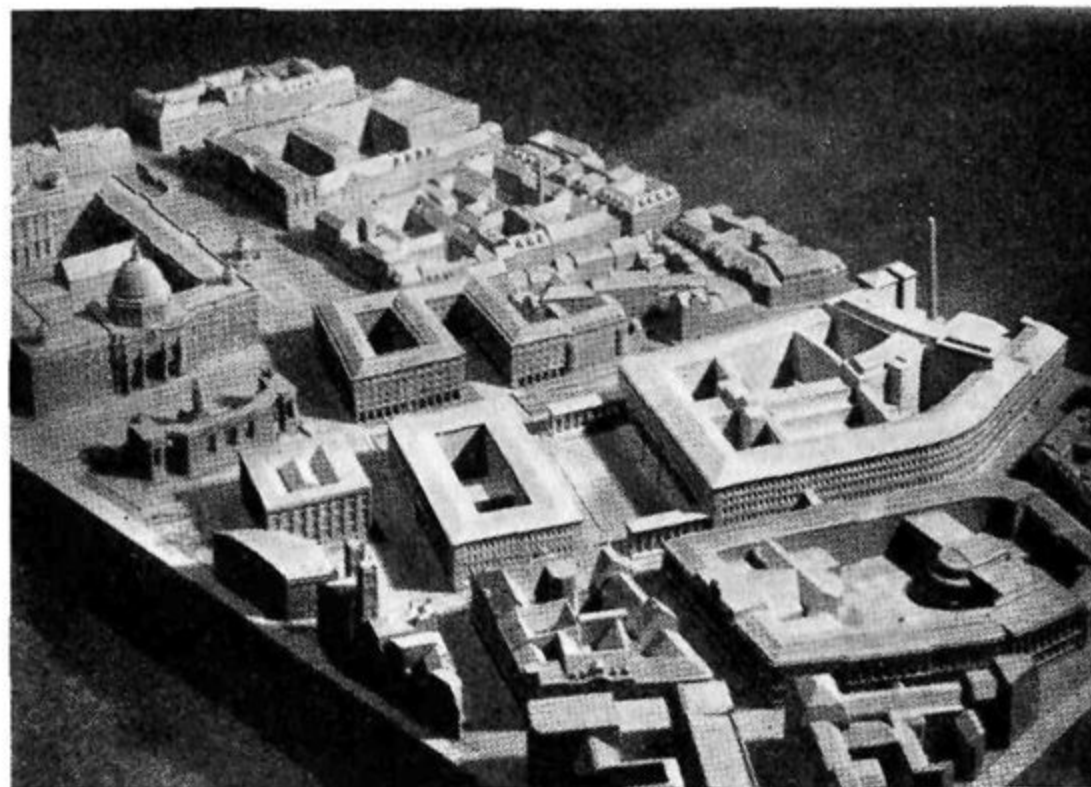

Hitlerjevo mladinsko zavetišče v Berchtesgadnu

smo se pogosto spomnili podobnih v Italiji. Veliko skupino so predstavljale šole, *vzgojevališča* in *zaveetišča*: SS- Führerschule v Bad Fölz, Akademie für Deutsche Jugendführung v Braunschweigu, Unteroffiziers-Lehrabteilung an den Holsteinschen Seen, Adolf-Hitler-Schule am Hesselberg in Franken, Adolf-Hitler-Schule v Potsdamu, razne Jugendherbergen itd. Končno pa je tretja skupina kazala posebno velike v *pokrajini zasnovane načrte*, po katerih se nemško sodobno stavbarstvo bistveno razlikuje od italijanskega in v katerih se posebno kaže nekaka mistična povezanost s široko naravo, ki je že tudi obvladovala razpoloženje prve nemške romantike in mnogih, sicer hladnih, a impozantnih arhitekturno poetičnih zasnov 19. stol. Iz te skupine omenjamo: Letališče München-Riem, letališče Berlin-Tempelhof, Hitler-Jugendherberge v Berchtesgadenu, Reichssportfeld v Berlinu, Reichsparteigebäude pri Nürnbergu, NS-Ordensburg Vogelsang, NS - Ordensburg »Sonthofen«, NS - Ordensburg Krössinsee.

Nemške urbanistike ni mogoče razumeti brez poznanja tistega dela nemške stavbarske delavnosti, ki ustvarja v naravi, torej v središču, ki je urbanističnemu na videz osnovno nasprotno. Motil bi se namreč tisti, ki bi razumel radikalne načrte, o katerih čita v časopisih, v smislu vsakdanje, brezobzirne in nesmiselne prevratnosti. Ne gre namreč za uničevanje podedovanih vrednot, ampak za preureditev mnogih velikih mest po potrebah sodobnega v daljave usmerjenega prometa. Ne gre mogoče za moderniziranje starih organizmov, ampak za ustvarjanje novih organov, ki naj v skupnosti starega in novega prevzamejo vodilno vlogo in dajo mestom novo lice. Tak je smisel napovedi, ki jo je kot program bližnje nemške urbanistične bodočnosti izrekel pri začetku gradnje monakovske podzemeljske železnice A. Hitler z besedami: »Tako bo v par letih nastal nov Berlin, nov Hamburg, nov Nürnberg, nov München...«¹

Za vsako teh preosnov, ki so že pričete, je značilno, da je zanjo merodajen velikopotezen splošni načrt, ki skuša hoteni cilj čim dosledneje zajeti. Vodilna v

Razširitvene gradbe Glavne drž. banke v Berlinu

takem načrtu naj bo velika monumentalna poteza. Beer pravi o nji: »Ta velika monumentalna poteza je izraz sodobnega močnega čuta za skupnost; istočasno pa se usmerjenost v bodočnost družī s spajanjem smotrenega in učinkovitega.«

Po svoji vlogi v državi naj bi se preoblikovala imenovana velika mesta. Berlin naj postane svetovno mesto z novimi širokimi cestami. Kot svetovna luka potrebuje Hamburg naprav najmodernejše prometne tehnike in učinkovite fasade ob morju. München ima izrazito obličje; osvoboditi ga je pa treba tesnin, ki mu jih je ustvarila nekontrolirana gradbena delavnost mnogih let. V Nürnbergu pa nastaja pred vrati pravega mesta trajni spomenik narodno socialističnega gibanja, das Parteigelände. V nobenem izmed imenovanih mest ne gre za kak prekucuški radikalizem na ozemlju starih spomeniško ali urbanistično pomembnih mestnih delov. Svoje novo, po prometnih vidikih oblikovano lice dobiva Berlin v vrtnem okraju zapadno od Brandenburških vrat, tako da lepota magistrala Berlina, Unter den Linden, prav nič ne trpi. Dela za to velikopotezno preureditev so bila slovesno začeta dne 14. junija t. l. na šestnajstih različnih mestih. Delo vodi prof. Albert Speer. Osnova vse preureditve bosta dve križajoči se prometni osi, die Ost-West-Achse, katere vlogo prevzame smer Charlottenburgerstraße, in Nord-Süd-Achse, ki prevzame sedanjo Siegesallee in ki bo po tem načrtu hrbtenica novega državnega glavnega mesta, zgrajenega po smernicah narodno socialističnega gibanja. Ob nji se bodo nahajala nova ministrstva, predvsem pa ogromna Volkshalle in veliko zborovališče, kjer bo prostora za 1.000.000 manifestantov. Da bo nemoteno mogla služiti novemu namenu, bodo novo os razbremenili sedanje navlake, katero predstavlja predvsem na Königsplatzu Spomenik zmage, čigar steber bodo predstavili na Veliko zvezdo, kipe vladarjev pa predstavili drugam. Na glavnem križišču, kjer se sedaj križata Charlottenburgerstraße in Siegesallee, bodo uredili podzemeljske prehode, da bo pešcem mogoč varen in nemoten prehod na prostor sedanjega Königsplatzu in v obe glavni prometni smeri. Na vzhodu od tod obdrži staro mesto svoj značaj, kakor ga ima doslej, in na Leipziger in Friedrichstraße ter njenih sosedah se nič ne spremeni. Niti najmanj ni čutiti uveljavlja-

¹ Prim. o tem in sledečem članek Willy Beer, Gestaltwandel der Städte, v »Berliner Tageblatt«, Große Ausgabe, 26. maja 1938.

nja radikalnih novotarij na prav malo velikomestni Wilhelmstraße.

V Münchenu se preureditve tičejo predvsem novjših delov mesta, dočim se nürnberška dela, podobno velikemu delu berlinskih, izvršujejo na urbanistično naravnost deviškem ozemlju izven starega mesta. Kdor pozna tok, ki se po kilometre in kilometre v najdaljšo okolico in bujno prosto naravo vodeči velecesti z nevzdržno silo preliva od Brandenburških vrat proti zapadu, in kdor ve, da je narava, zajeta v ogromne vrtove ob Chartollenburgerstraße, poleg ceste - trga Unter den Linden najznačilnejše, kar ima Berlin, bo zaslutil, da utegne imeti končno prav Beer, ki pravi na koncu svojega članka: »Kdor ima domišljijo in si more zamisliti bodoče obrise mest, bo čutil, da utegnejo ti načrti veliko mesto z njegovim spremenjenim obličjem ponovno sprijazniti z naravo.«

Italijanska in nemška urbanistika, ki se, kakor smo poudarili, v mnogih osnovnih težnjah strinjata, sta končno le dva tipa, ki se ne krijeta popolnoma. Čisti urbanizem, urbanizem v renesančnem in baročnem smislu je vsekakor močnejši v italijanski sodobni arhitekturi kakor v nemški. Težišče nemškega gradbenega snovanja pa je v naravi in v ne točno omejenem, pač pa značilno uglašenem prostoru. Polarnost evropskega kulturnega snovanja, ki je razpeto med mističnim naturalizmom severnega in humanističnim

racionalizmom južnega človeka, se v ti razliki značilno izraža. Nova Nemčija je sicer odklonila zadnji zgodovinski izliv tega severnjaškega mysticizma v ekstremnem ekspresionizmu, ki nikjer ni bil bolj izrazit kakor pri njih in Nordijcih, udala pa se mu je v svojem prastarem, podzavestno vedno živem posebnem razmerju do narave, katero kakor v predkrščanski dobi zopet stavijo kot boginjo na svoj oltar. Iz tega praobčutja za naravo so zasnovali tudi svojo arhitekturo, ki je tako prav važno dopolnilo sodobnih stavbarskih stremljenj. Zato je nemški urbanizem tudi vreden, da ga spoznamo, ker je edini celotno zamišljen poskus dirigirane umetnosti. Korenine tega snovanja so prav radi tega »religioznega« razmerja do gradbene kulture globlje od korenin italijanske urbanistike. Ker izvira nova nemška arhitektura iz označenega osnovnega razpoloženja do narave, se zdi, da je nova samo po ideološki doktrini, po oblikovni strani pa je dosledno nadaljevanje izročila romantičnega klasicizma in za Nemce značilnega secesijskega puritanizma. Arhitektura vodi in si podreja slikarstvo in kiparstvo, ideal enotne umetnine je tu jasno postavljen. Vsa organizacija je usmerjena tako, da pospešuje ta ideal. Bodočnost bo pokazala, če je mogoče umetnostni kolektivizem ali ne, še bolj pa ali je mogoče dirigirati umetnost, kakor se dirigira gospodarstvo ali ne.

VOJNA IN MESTO

Poglavje o vojnah in njihovih posledicah je trpko, polno bolečin in razdejanja. Kakor pošast zavihra vojna nad deželami, da v divjem plesu pohabi in uniči vse, kar pride z njo v dotiko. Prej cvetoče dežele in mesta z razigranimi prebivalci postanejo v kratkem času opustošena pogorišča in razvaline. Leta in desetletja traja obnova, preden se zabrišejo vidne sledi, toda že zopet zagrmí razdejanje. Nekateri mislijo celo, da se sme označiti zgodovina človeštva z nepretrgano vrsto vojn.

Tako je bilo doslej, prav tako je v naših časih in kaže, da vsaj zaenkrat še ne bo drugače. V tej verigi zaporednih vojn je človek utrjeval svoja naselja, da ubrani svoje in svoje imetje pred napadom in poginom.

Sovražni napadi so bili v prvi vrsti namenjeni mestom, kjer se je zbiral najmočnejši odpor in kjer sta bila nakopičena moč in bogastvo dežele. Dolga stoletja so nudila mesta dovoljno jamstvo za varnost dežele. Uživala so pri tem posebne pravice, ki jih je morala drago plačevati dežela v skrbi za obrambo mesta. Kadar so bila mesta poražena in uničena, se namreč dežela ni mogla dolgo več upirati zmagovalcu. Porazu so sledile sužnost in težke vojne dajatve.

Ne bo odveč, ako si v naših nemirnih časih ogledamo, kako močan vpliv so imele vojne na oblikovanje našega mesta. Brez kratkega zgodovinskega pregleda bi nam ostalo marsikaj nejasno v zasnovi našega mesta. Ni pa naš namen posegati v področje zgodovinarjev. Poiskati hočemo le glavne značilnosti, da zaja-

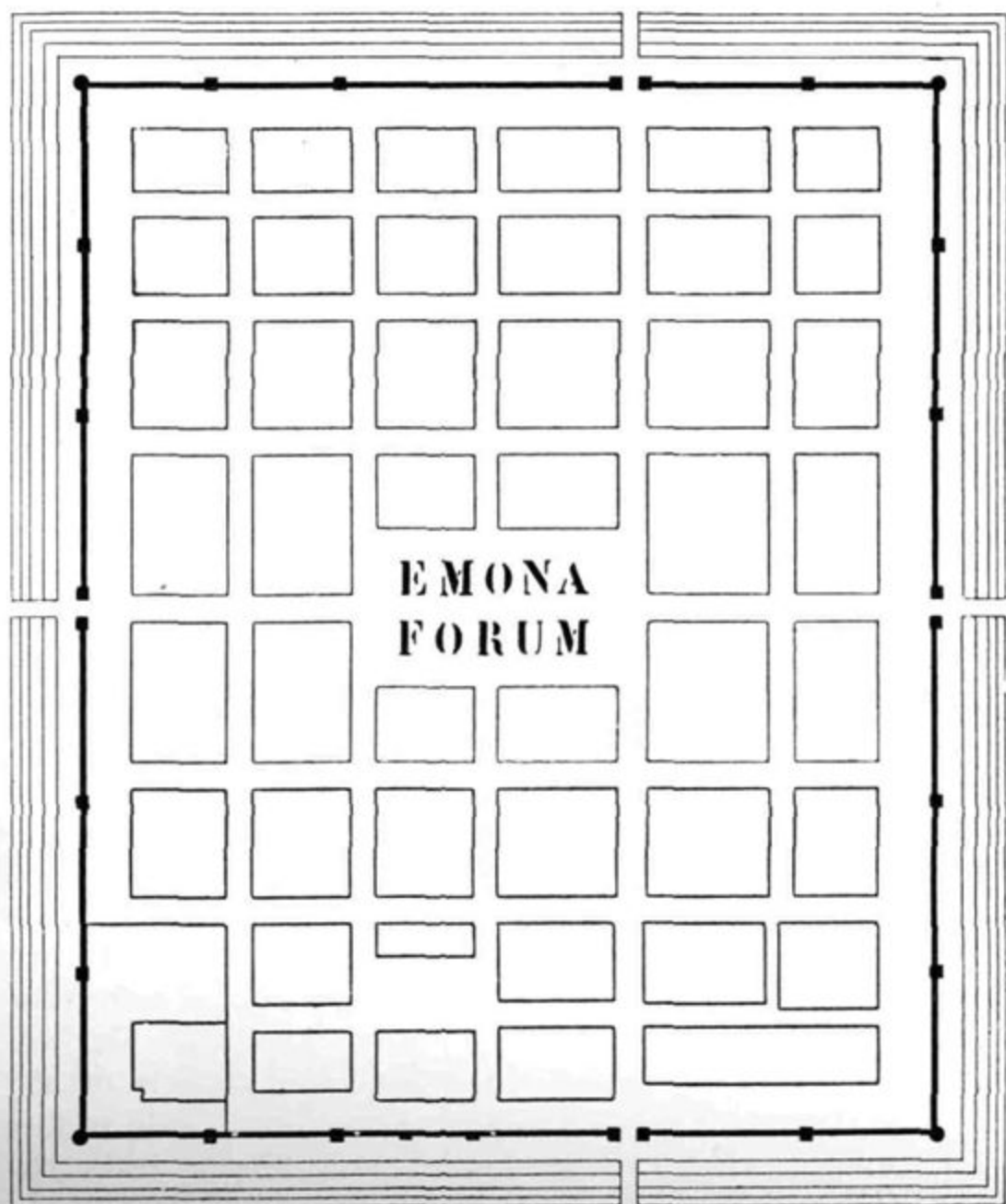
A R H. F R. T O M A Ž I Č

memo problem obrambe v celoti in da si tako olajšamo razumevanje nalog, ki jih stavi danes zračna obramba mestom.

Ljubljana je v vrsti drugih mest dober zgled, na katerem moremo proučevati vpliv vojne na oblikovanje mesta. Tja v pradavnino moremo z zgodovinarji zasledovati vpliv vojne na selišča mostiščarjev, ki so se naselili na jezeru današnjega Ljubljanskega barja ter se z usihajočim jezerom selili dalje. Le oddaljeni od brega so se namreč čutili dovolj varne pred napadi sovražnikov.

V prvem stoletju pred Kristusom so prikorakale rimske legije v ljubljansko kotlino. Zasedle so naravno križišče cest in zgradili obzidje Emoni. Rimljani so dali novemu mestu pravokotno obliko ter ga prekrižali z ravnimi cestami. Pravokotno obliko mesta so posneli po svojem taborišču. »Škodljivo je,« pravi Julius Africanus, »dajati taborišču krožno obliko, ki omogoča sovražniku popolno obkolitev mesta, medtem ko ga pravokotna oblika prisili, da razdeli svojo vojsko v posamezne oddelke in z najmočnejšo četo napade ono stranico, katero pač misli najprej in najuspešneje napasti.« Po tem nauku so gradili rimski castrorum metatores, nekaki predhodniki renesančnih in današnjih urbanistov, taborišča in mesta.

Lega Emone je bila skrbno izbrana. Med Gradom in Rožnikom je ležala na naravnem pragu in imela z močvirnim barjem zavarovano zaledje. Masivno obzidje z dvema jarkoma je zlahka kljubovalo puščicam, sulicam, mečem in raznim metalnim napravam, dokler

Talni načrt Emone. Štirikotno obzidje z obrambnimi stolpi in jarki okrog mesta so oklepali Emono. Zasnova izvira iz rimskih taborišč

je vladal v rimski državi red. Na ravnih mestnih cestah so se mogle zvrstiti čete in pripraviti na napad ali obrambo.

Talni načrt Emone nam priča, da izvira vsa zasnova mesta kakor tudi izbira kraja iz ustroja in oblike vojaškega taborišča. Nič ni samovoljnega in nesmotrnega, vse je podrejeno strateškemu vidiku utrjenega mesta, ki naj brani kot prvo mesto Italije rimsko državo pred sovražnimi napadi.

Ko je Atila požgal in porušil Emono, je izginilo z zemeljskega površja vzorno zasnovano mesto, kakor ga ne srečamo več na podnožju ljubljanskega Gradu.

Sledilo je kakih 500 nemirnih let, ko so vihrali narodi od vzhoda tod skozi v Italijo in na zapad. Prve početke naše Ljubljanice moramo iskati v utrjenem ljubljanskem Gradu in nato v Starem trgu. Nobenega sledu ni v novem naselju o značilni zasnovi rimske Emone. Težišče obrambe je prenešeno v grajske utrdbe. V njihovo okrilje so se zatekli prvi meščani in sezidali obzidani Stari trg v podnožju Gradu. Zaživel so zopet bregovi Ljubljanič in nastalo je miroljubno mestece obrtnikov in trgovcev. Talni načrt novega naselja so prilagodili naravnim branikom Ljubljanič in Gradu.

Mesto je raslo, se razširilo z Novim trgom na levem bregu Ljubljanič in zajelo Mestni trg v podnožju grajske strmine. Pričakovali bi, da bodo meščani porušili zidovje, ki je ločilo imenovane tri trge med seboj. Toda to se dolgo ni zgodilo. Čeprav sta bila Novi in Mestni trg že davno dovolj trdno obzidana, vendar so ohranili notranje obzidje, ki je ločilo mesto v tri samostojne enote. Opraviti imamo torej s sistemom treh

z obzidji ločenih mest, ki jim ne najdemo zlepa para drugod v zgodovini.

V nasprotju s pravokotno zasnovo Emone in njenimi enakovrednimi pravokotniki zgradb opazimo pri Ljubljani prevladujočo vlogo Gradu, okrog katerega se v polkrogu razvija mesto. Grad postane za nekaj časa središče nove koncentrične zasnove fevdalnega značaja.

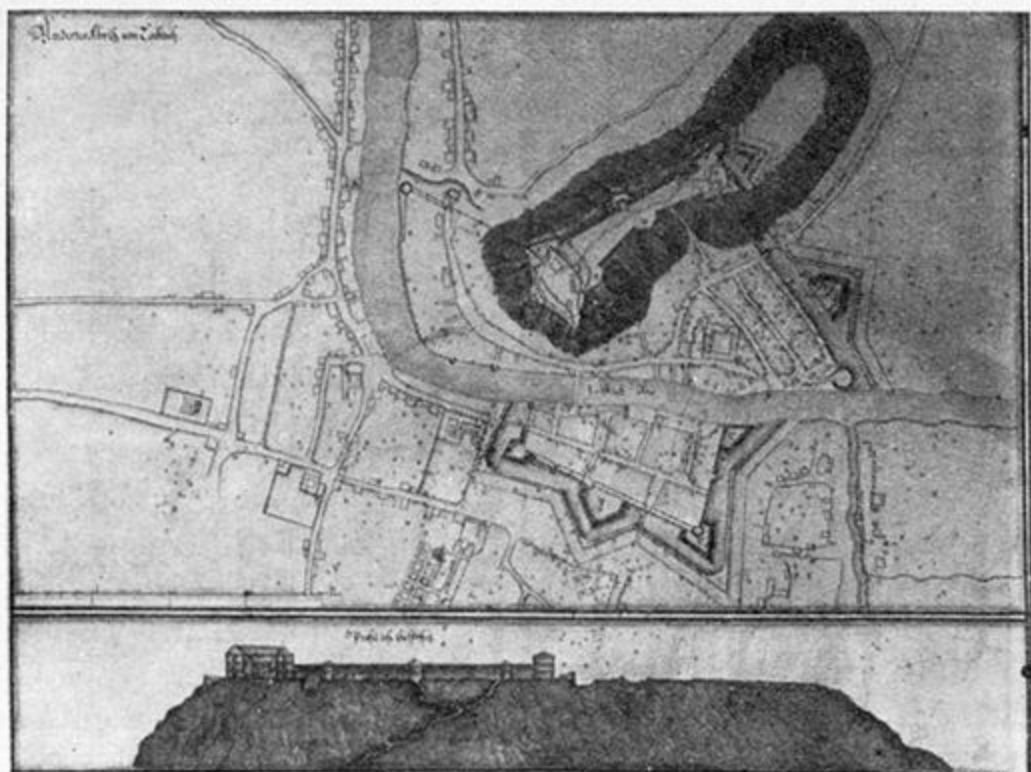
Mesto se stiska za obzidjem v podnožju Gradu. Hiše se drenjajo in le ozka vrzel glavnih cest jih rahlo loči med seboj. Drago obzidje je narekovalo tako zazidavo. Ulice se vijejo in lomijo, da bi se meščani lažje branili, ako bi sovražnik vdrl skozi mestna vrata.

Preprosto zidano kamenito obzidje z lesenimi galejmi in strelnimi linami, kakor jih vidimo na Valvazorjevih risbah, je obdajalo od vseh strani mesto. Okrogli stolpi in iz rezanega kamna zgrajena mestna vrata so dajala mestni obrambi važno oporo. Pred obzidjem je potekal globok jarek, ki je oviral sovražnika, da bi se mogel brez težav približati obzidju.

Bližnja ravnica okoli mesta je ostala nezazidana, da bi se sovražnik ne mogel skrivati pred napadom. Nove hiše Novega in Mestnega trga ter predmestij so povzročale skrb meščanom. Obzidali so novi nasel-

Valvazorjeva Ljubljana: pogled na Stari trg. V ozadju mestno obzidje z lesenimi galerijami. Okrog 1660.

Stier: Načrt za moderniziranje mestnih utrd pod vplivom strelnega orožja. Okrog 1660.

bini. Hiše izven obzidja pa so podrli. Porušili so cerkev sv. Martina in sv. Janeza Krstnika s samostanom avguštincev, da bi sovražnik ne mogel najti zavetja za bližnjim obzidjem. Ogolili so tudi pobočje Gradu izven mestnega obzidja, dočim je bilo grajsko pobočje znotraj zidu močno zaraščeno, da so mogli meščani neopaženo odhiteti v grajsko trdnjavo.

Največji sovražnik, ki je neprenehoma grozil, da napade mesto, ga opleni in požge ter odpelje meščane v sužnost, so bili Turki. Leto za letom so prihajali ropat v deželo. Meščani so v strahu, ki se jim je zaježdel v živo, radi prinašali velike žrtve za obrambo mesta. Zidovje ni bilo bog ve kaj trdno in treba ga je bilo vsako leto popravljati. Pomagali so jim tudi okoličani, ki so se v uri stiske zatekli za mestno obzidje.

Način bojevanja se od rimskih časov ni veliko izpremenil in mestno obzidje je dajalo v svoji preprosti obliki zadostno oporo branilcem. Napad se je razvil redno v boj moža proti možu. Toda kmalu se je pojavilo strelno orožje, ki je poganjalo s smodnikom izstrelke na večjo daljavo. Prvi topovi so začeli ogrožati mestne obrambne priprave. Treba se je bilo pripraviti na novi način obrambe, da bi bila kos sovražnemu napadu. Z Dunaja so poslali že leta 1658. komisijo v južnozpadne pokrajine. Tej komisiji je načeloval ces. inženir Martin Stier, ki je izdelal projekt za moderniziranje obstoječih utrd. Ostri pomoli segajo v njegovem načrtu ven iz črte mestnega obzidja. Topovi naj bi bili postavljeni na teh pomolih, da bi obsipavali sovražnika s krogami, ako bi se hotel približati mestnemu obzidju.

Iz teh časov nam je tudi ohranjen zanimiv projekt novega mestnega obzidja. Zajelo naj bi v loku nova predmestja od Krakovega do današnje Bleiweisove ceste in do mesarskega mostu. Začrtano je v čistem krogu s središčem ob čevljarskem mostu in s priključki na skrajne točke starega mestnega obzidja. Novo obzidje naj bi bilo močno razčlenjeno z zvezdastimi obrambnimi pomoli.

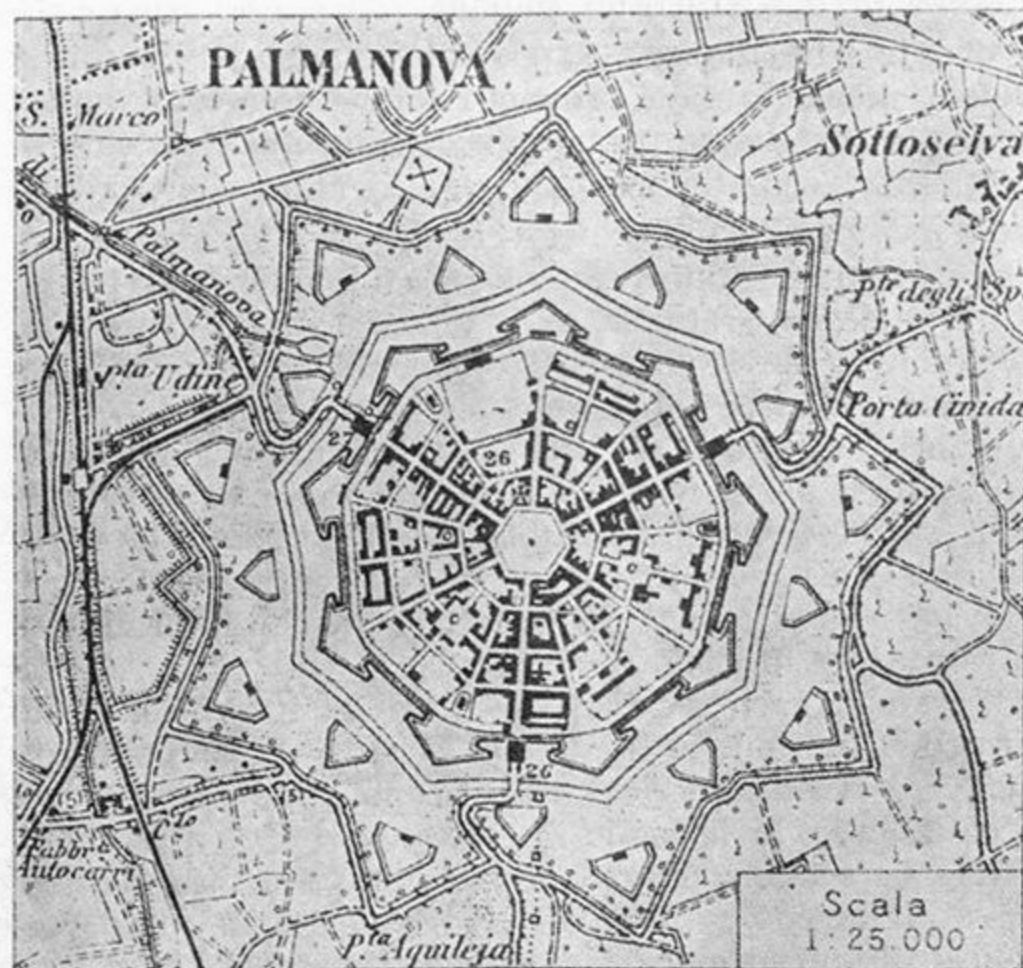
Oba projekta sta ostala samo na papirju in nista bila nikdar uresničena. V talnem načrtu iz tistih časov zapazimo samo en obrambni pomol, ki je bil zgrajen ob vicedomskih vratih že leta 1529. Dočim

ces. inženir Martin Stier samo preurejuje obrambne naprave, prinaša Pieronijev načrt krožnega obzidja nov geometrično izoblikovan element v talni načrt Ljubljane. Vzore zanj moramo iskati v italijanskih idejnih zasnovah utrjenih mest. Med drugimi je najbolj znana Scamozzijska iz l. 1615. v obliki zaključenega kroga s številnimi ostrogami. Tesne, ukrivljene in nazobčane srednjeveške mestne ulice, ki so v boju na nož tako dobro služile obrambi, zamenjajo ravne in široke ceste s premo usmeritvijo proti središču mesta (Palma Nuova), odkoder so topovi obvladovali vse ceste in dohode. Pobude izvirajo od italijanskih arhitektov, ki so se priporočevali veljakom bolj s spretnostjo v utrjevanju kakor pa s svojo umetniško sposobnostjo.

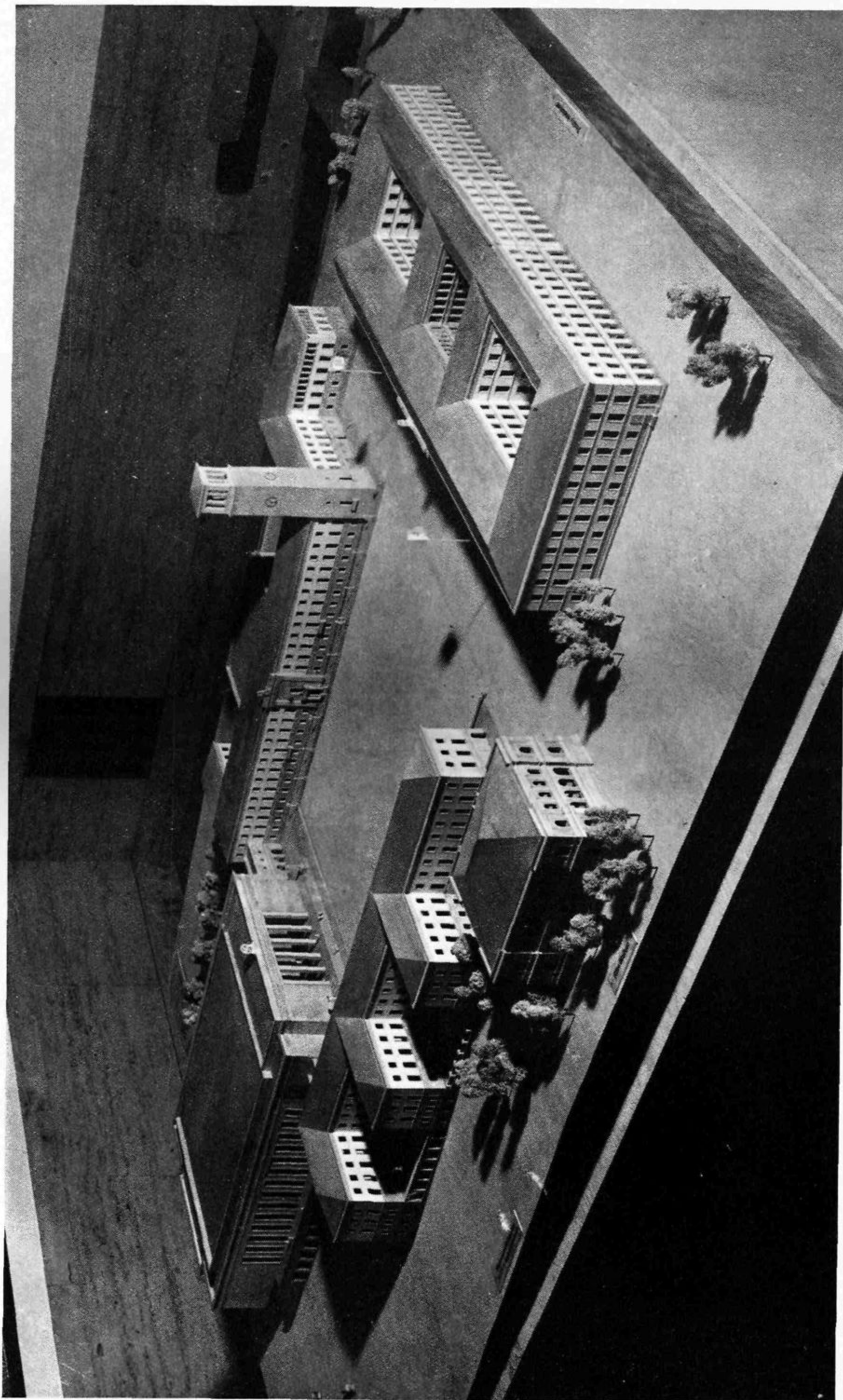
Do uresničitve po enem ali drugem projektu ni prišlo. Časi so se izpreminili, ponehali so turški vpadi, mesta so izgubljala na svojem pomenu kot braniki dežel, podlegala so močnejšim deželnim stanovom in plemstvu, skoro vsa oblast je prešla kmalu v roke deželne in državne uprave, ki sta prevzeli tudi skrb za varstvo državnih meja. Mestno obzidje je začelo razpadati in konec 18. stoletja je magistrat oddal na dražbi demolacijska dela, čeprav je še vedno nekoliko pomišljal, da bi utegnili peščica roparjev ali Turkov ali celo kaki uporniki oropati meščane, zažgati mesto in izropati državno blagajno. Popravljali so celo nekaj časa mestna vrata in jih hoteli razširiti — toda zaman. Kmalu je obzidje padlo in Ljubljana je odprla na stečaj vse dohode v mesto. Devetnajsto stoletje je bilo pred durmi.

Od vseh obrambnih naprav je ostal samo še Grad z grajskimi poslopji, smodnišnico in okopi. Za kratek čas je moral prevzeti podrejeno vlogo mestne obrambe, ko so Napoleonovi vojaki prodrli do Ljubljane. Od tedaj dalje pa se je zaredil mir v deželi. Ljubljanski meščanje so pozabili na turški strah in zaživel mirno življenje malega mesta.

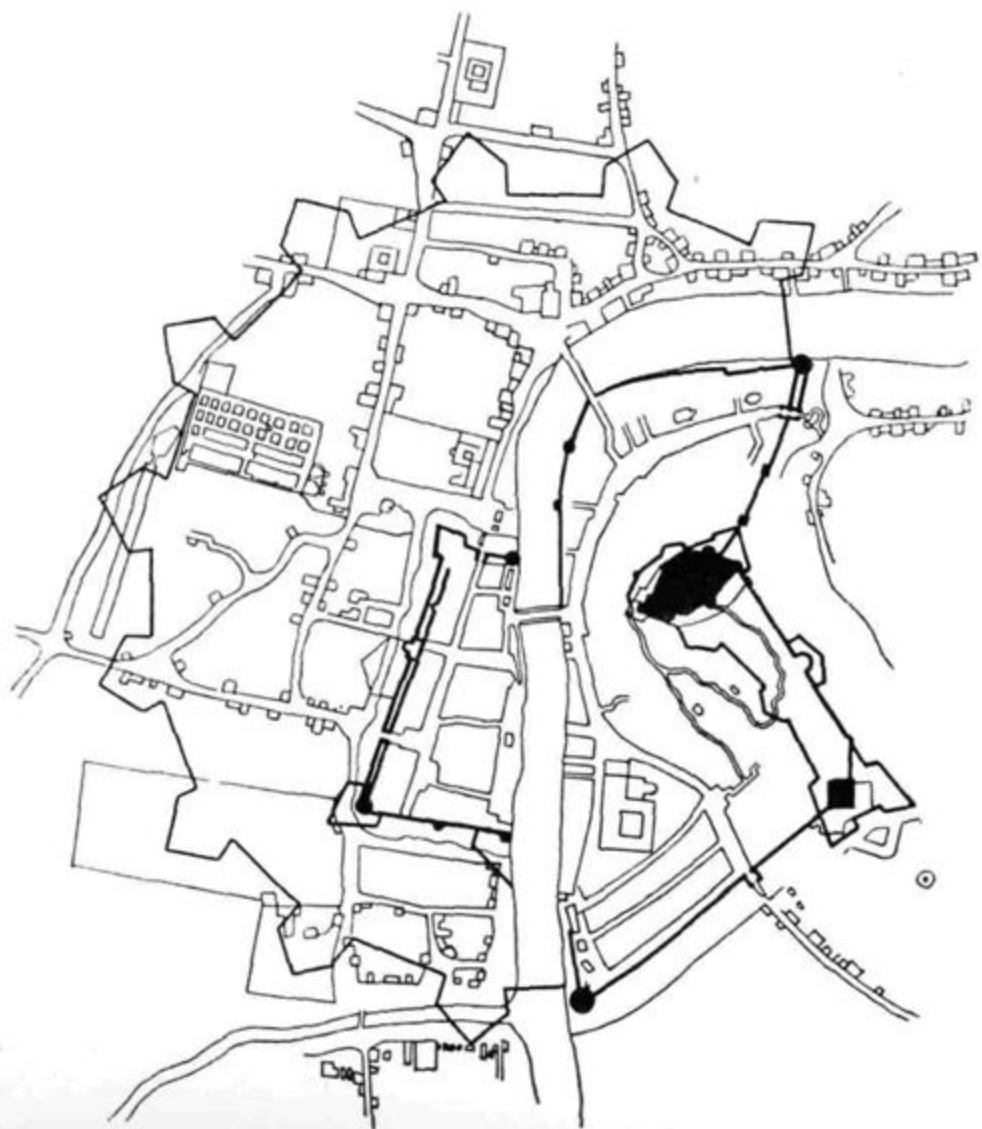
Medtem pa se je vojskovanje do dna izpremenilo. V prejšnjih stoletjih so se merili vitezi in je veljalo

Talni načrt italijanskega mesta Palma Nova (Scamozzi) iz l. 1593.

TRG ADOLFA HITLERJA V WEIMARJU

Ljubljana s projektom novih utrdb iz sr. XVIII. stoletja

bojevanje za privilegij plemičev. Nato so stopili v bojno vrsto hlapci in najemniki, končno pa so države uvedle splošno vojno dolžnost, kateri se je bilo mogoče nekaj časa še odtegniti z denarjem. Strelno orožje se je čim dalje bolj izpopolnjevalo. Topovi so sipali na vedno večje razdalje svoje izstrelke. Iznajdba je sledila iznajdbi. Boj moža proti možu je zamenjal boj stroja proti sovražnim vrstam. Vojske so merile odslej svoje moči na bojnih poljanah, njihove vrste so se podesetorile in postoterile. Splošna vojna dolžnost je postavila v bojno vrsto armade velikanke.

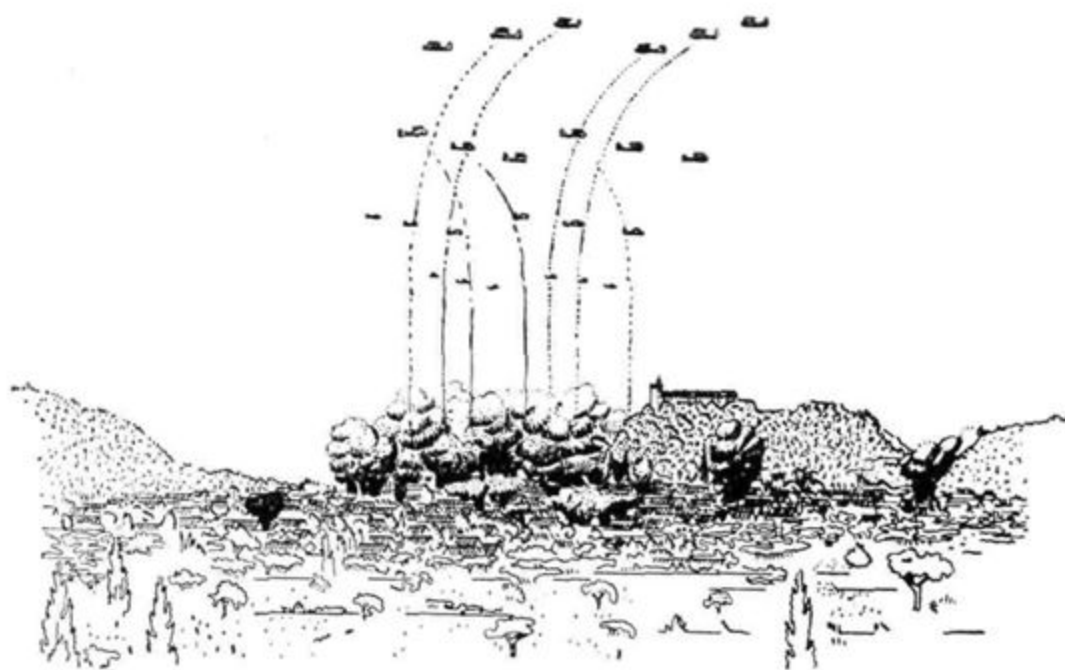
Ta čas so mesta z redkimi izjemami izgubila vojaški pomen. Utrjena mesta so bila prisiljena postaviti trdnjavske pasove in forte daleč v okolico mesta. Mesta so neprestano rasla. Opojnost mestnega življenja je privabila deželane, da so trumoma prihajali v mesto. Nastala so mesta z desetisočnimi in stotisočnimi prebivalci. Tudi Ljubljana je bila deležna tega napredka, rasla je in hitela, da ne zaostane za svojimi sosedi, katerim je bila nekoč kos v številu prebivalcev in v trgovini.

Sto let mirnega meščanskega življenja je zabrisalo skoro vse spomine na vojne. Ljubljana je bila dovolj daleč v zaledju, da je ni zajela bojna vihra. Ko se je že izteklo 19. stoletje in je poteklo še 14 let 20. stoletja, ni nihče preveč resno jemal začetka svetovne vojne, ki se je odigravala na bojnih poljanah. Toda fronte so se razširile na dolžino in poglobile z daljnostrelnimi težkimi topovi. Ni bilo prizanešeno tistim mestom, ki so jih dosegli izstrelki. Bojne vrste so ležale ukopane v strelskih jarkih, odločitev se je odmikala od meseca do meseca in mesta v globokem zaledju so bila varna pred katastrofo. Toda kmalu je završalo v zrak. Aeroplani so prenašali svežnje bomb v sovražno zaledje ter zadeli svojega nasprotnika v živo. Tudi Ljubljana je doživela 18. februarja 1916. tak napad. Iznad dvigajoče se ljubljanske megle so cepale italijanske bombe. Na Poljanskem nasipu

pri cukrarni je padla prva žrtev: 7 letni šolarček Stan-ko Zvršen. Bomba ga je tako razmesarila, da je umrl kmalu po prenosu v bolnico. To je bil krvavi opomin nedolžne žrtve, da preti odslej Ljubljani nevarnost, čeprav je oddaljena od bojnih poljan.

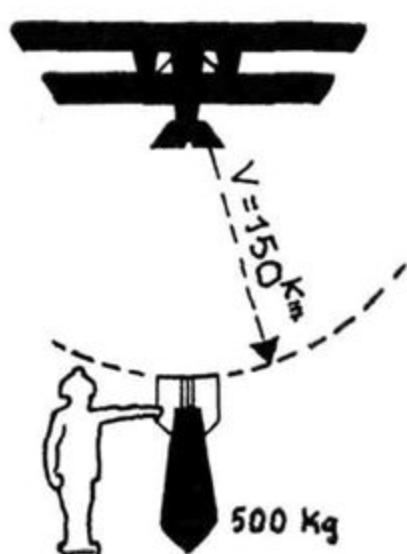
Ob zaključku zgodovinskega pregleda lahko ugotovimo, da so v veliki meri, da, celo odločilno vplivale vojne na oblikovanje našega mesta. Zadnjih sto mirnih let pomeni v razvoju Ljubljane le kratko pavzo, ki je bila ostro prekinjena s prvim zračnim napadom. Odslej bo moralo naše mesto voditi račune o obrambi in zaščiti mesta. Prilagoditi se bo morala zahtevam zračne obrambe, da se pripravi na napade in pravočasno odvrne katastrofo.

Dvajset let je poteklo od svetovne vojne, v kateri so nastopila nova, dotlej neznana bojna sredstva. Teh 20 let ni poteklo v znamenju miru med državami. Čim dalje, tem bolj pogosto se vnema požar na raznih predelih in strašne podobe porušenih mest se vsak dan razgrinjajo pred nami. Saj stojimo z daljnogledi filmskega platna, številnih slik in podrobnih poročil skoro na bojiščih zapada in vzhoda, kjer se v vseh potankostih razkazuje vojna grozota. Doživljali smo agonijo in pogin cvetočih mest: Guernica, Irun, Bilbao, Oviedo, Gijon, Madrid, Teruel itd. in na daljnem vzhodu: Šanghaj, Nanking itd. Svet je danes preveč zvezan, da bi ne čutili vsi potresov iz takih daljav. Ako nas pa te slike in poročila skoro uspavajo, nas tem krepkeje opominjajo k čuječnosti tisoči in tisoči težkih bombarderjev, ki nestrpno čakajo rezkega povelja, da brez formalnosti nekdanjih ultimativ in vojnih napovedi zagrmje sredi dneva ali nočne tišine nad mirnimi pokrajinami. In tedaj gorje mestom, nad katera bodo najprej prihrumeli sovražni aeroplani, da jih razrušijo, požgo in da iztrebijo ljudi brez razlike.

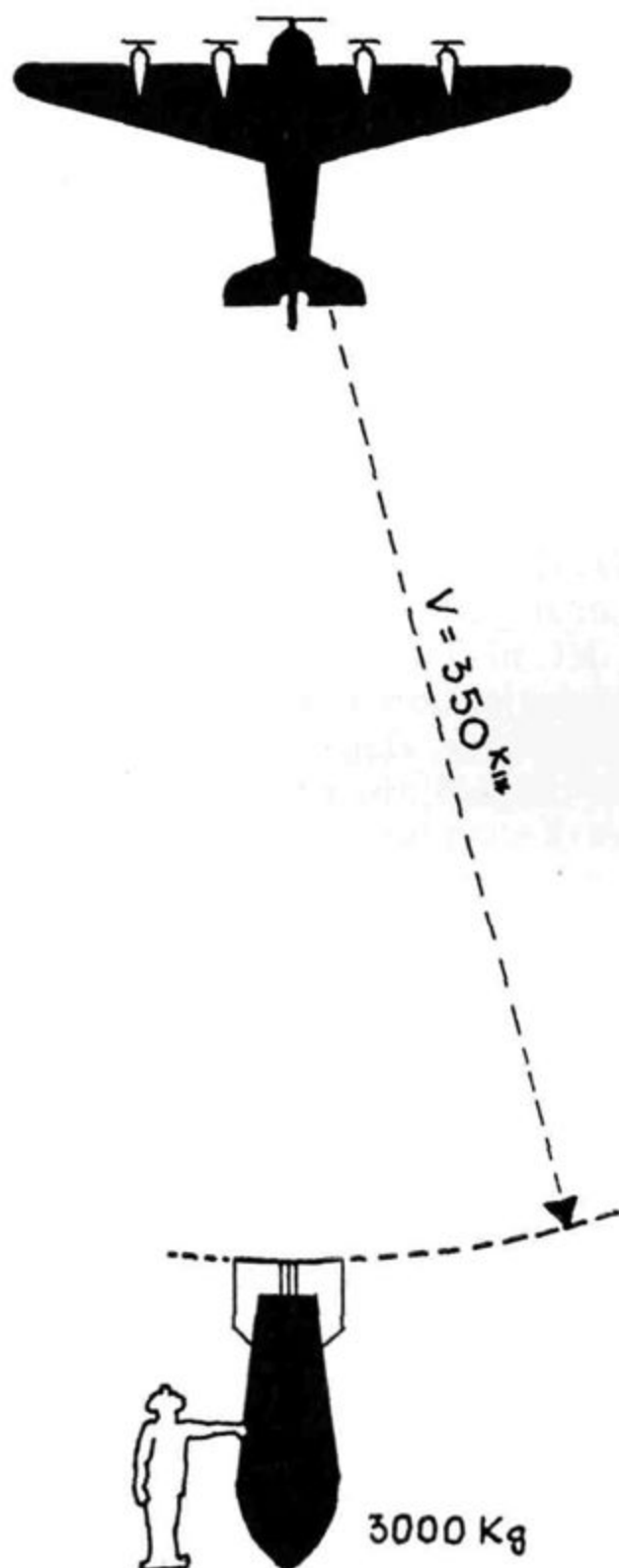

Obleganje Ljubljane: zgoraj Ljubljana v srednjem veku, ko se je bil boj na nož; v sredini obleganje s topovi; spodaj zračni napad

1918

1933

V svetovni vojni so prvič nastopila bojna letala in od tedaj se je zračno orožje povečalo in pomnožilo. Povečala se je hitrost in zvišala se je nosilnost letal

Opevanega srednjeveškega viteštva je konec, usmiljenje in prizanesljivost ne plapolata več na bojnih praporih. Boj vsemu živemu in vsemu imetju — totalna vojna je iznajdba naše dobe! »Bojno polje se bo razširilo čez vsa ozemlja vojskujočih se narodov. Vojna bo zajela armade in civilno prebivalstvo...«, je že povedal general Ludendorff. Še bolj jasno smo slišali to mnenje: »Če se ne vdaste nemudoma, bomo porušili vso biskajsko deželo, pričenši z vojno industrijo; imamo sredstva, da to izvedemo.«

Odslej ne gre več samo za življenje vojakov, v življenjski nevarnosti so otroci, matere, ogroženo je narodno imetje, kulturni spomeniki, vse, prav vse. Nikdo sicer še ne ve, kdaj se zgrne nesreča nad narodom, nihče si tega ne želi in Bog daj, da bi je ne bilo še dolga desetletja! Kajti cela desetletja bodo potrebovala mesta, da se vsaj za silo prilagode zahtevam zračne obrambe.

Kaj vemo danes o bodoči vojni? Tako so se že pred leti spraševali urbanisti, ko so iskali prve pobude za svoje idejne zamisli bodočih mest. Schoßberger nam jo s skrbno zbranimi podatki takole predstavlja: »Ne bo več dovolj, da bo sovražnikova vojska pobita, treba ba zadeti v živo ves narod, ki živi v zaledju.

Vojna se ne sme zavleči v nedoglednost. Za hitro odločitev je najbolj prikladno zračno orožje, ki je najbolj pripravno in dovolj učinkovito sredstvo za vojno v zaledju. Kakor hitro pa poseže zračno orožje v vojno, odpade tudi vsaka razlika med vojakom in civilistom. Ni si namreč več mogoče predstavljati, da bi uživalo mirno prebivalstvo kake predprave ali posebno zaščito. Vojna v zaledju bo postala hote ali nehoti nezogibna posledica novega načina bojevanja.« In Loeffken pristavlja: »Zračni napad ima edini namen, zlomiti voljo in moč vsega naroda. Radi tega skuša zadeti napadalec svojega nasprotnika na najbolj občutljivem in ranljivem mestu. V ta namen bo nasprotnik uporabil vsa sredstva brez usmiljenja in brez ozira na to, koga zadene. Bodoča vojna se bo pričela s hudimi zračnimi napadi.« Za nas te čudne misli niso nikaki mračni prividi prenapetežev. Po pripovedovanju poznamo te strahote, napram katerim je tudi mednarodni Rdeči križ brez vsake moči.

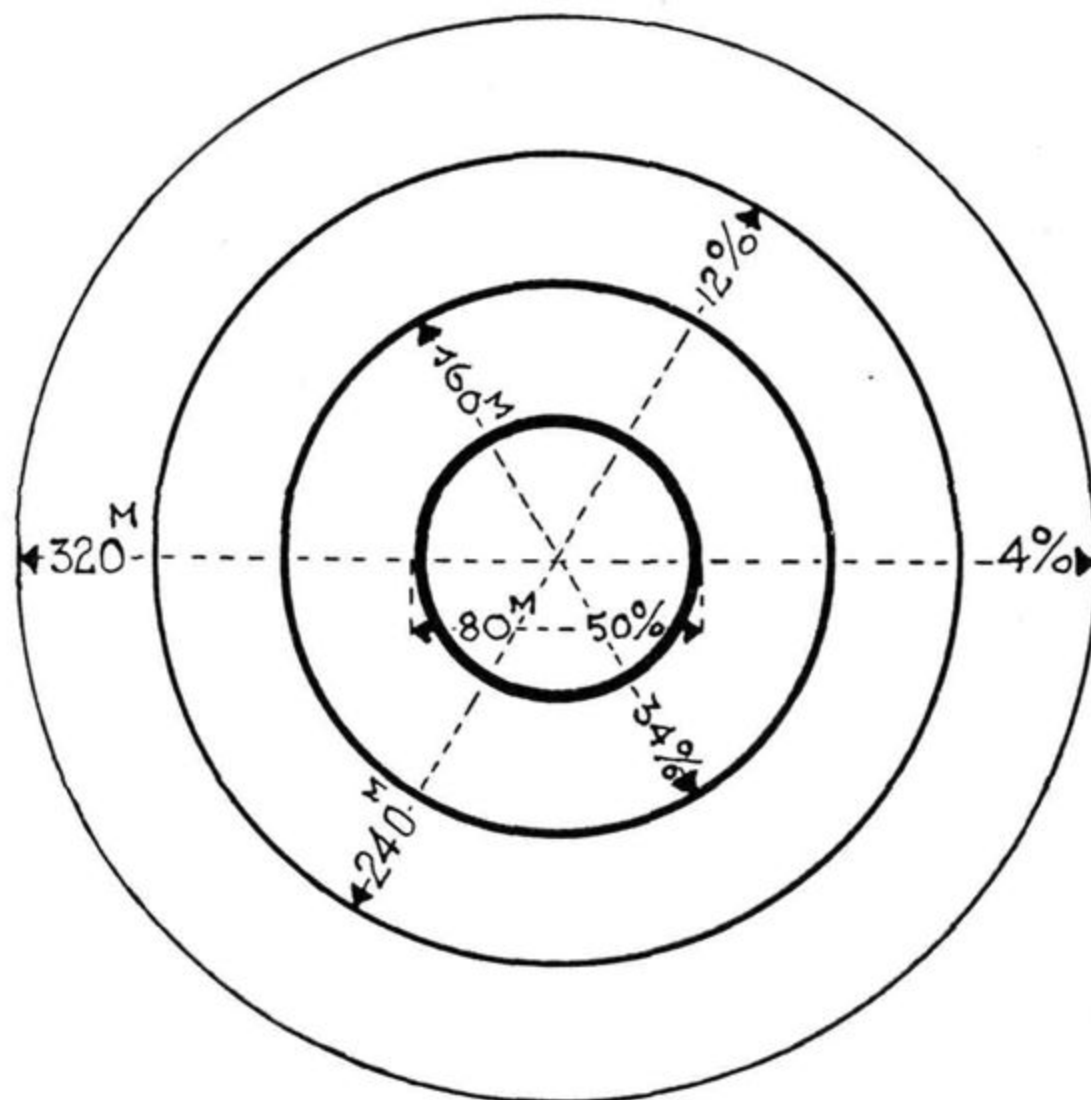
Izbran cilj bodo nudila sovražnim letalom naša mesta. Ulice so tesne in ozke, hiše se tiščijo druga druge, nadstropja so natrpana z ljudmi, tovarniške in vojaške zgradbe so razmetane med druge hiše, vse

Slika iz porušene Guernice (26. aprila 1937.)

je nakopičeno na majhnem prostoru kakor nalašč za cilj sovražnemu napadu. Letalcu ne bo treba meriti, kam naj vrže bombe. Skoro vsaka bo padla na godna tla in opravila svoje razruševalno delo. Že majhno krdelo sovražnih letal bo v nekaj urah razdejalo zgradbe, požgalo mesto, zastrupilo zrak in raztrosilo smrtonosne klice.

Ko je Alberto Onaindia, kanonik kapitlja katedrale v Valladolidu in rodom iz Biscaye, prišel v Bilbao, je kot priča bombardiranja Baskom svetega mesta Guernice podal naslednje poročilo: »Konec preteklega tedna sem bil v Bilbao, ko sem zvedel, da se je baskovska vlada odločila izprazniti Guernico, kjer sem imel svojce. Odločil sem se, da grem nemudoma tja. V Guernico sem prišel v ponedeljek, 26. aprila 1937., ob 16. uri 50 minut. Bil je jasen dan. Komaj sem stopil iz avtomobila, se je že pričel zračni napad. Prva bomba je razrušila hišo s tremi nadstropji in pobila šipe po vsem mestu. Semanji dan je bil in okoličani so bili v mestu. Radi bombardiranja so se prestrašeni razbežali na polje in zapustili živino. Imel sem priliko, opazovati, kako se je najprej pojavilo lovsko letalo, kateremu je sledilo takoj troje, nato še sedem in

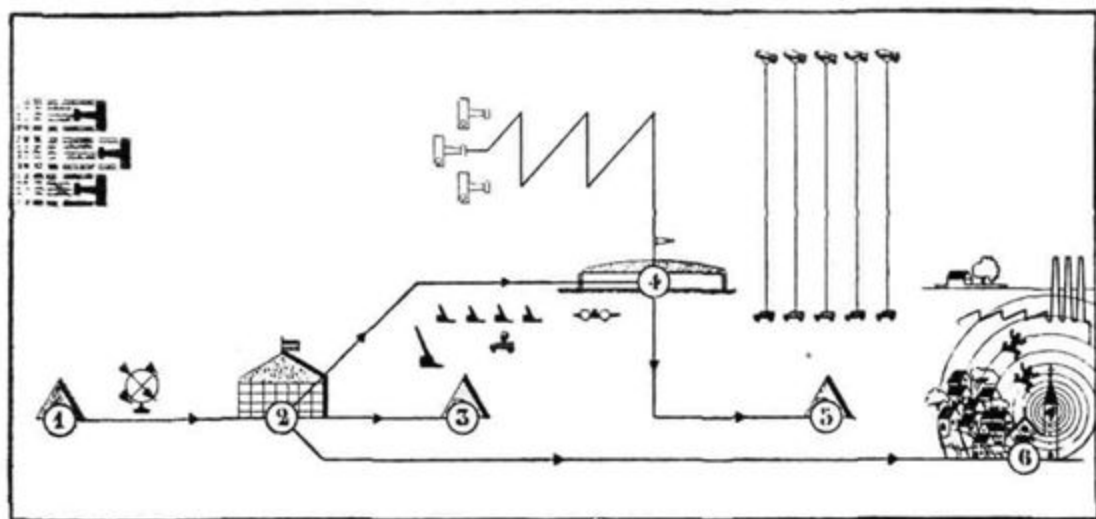
Točnost bombardiranja: od 100 vžigalnih bomb z višine 2000 metrov pade v srednji krog 50 % bomb, v sosednji 34 %, v predzadnji 12 % in v zadnji 4 %

Zasute ceste v porušeni Guernici (26. aprila 1937.)

kasneje še šest tromotornih letal. Bombardiranje je trajalo od 16. ure 30 minut do 19. ure 45 minut. Med tem ni poteklo pet minut, ne da bi se pokazala na nebu smrtonosna letala. Način napada je bil vedno enak: najprej ogenj iz strojnic, nato običajne bombe in končno ognjene bombe. Letala so se spuščala zelo nizko, njihove strojnice se besno regljale, cestni jarki so bili polni otrok in starčkov, ki so se vrgli na tla. Konec popoldneva se ni moglo več opazovati iz razdalje 500 metrov, ker je bilo mesto zavito v oblake črnega dima, ki sta ga povzročila bombardiranje in požar, ki je zajel vse mesto. Ni bilo čuti niti tarnanja niti jadikovanja; nekateri so molili, drugi so dvigali roke, da bi izprosili božjo pomoč. Neko letalo se je spustilo na 200 m višine naravnost proti mojemu avtu in ga divje obstreljevalo s strojnicami. Imel sem še čas, da sem se skril v hrastovem gozdičku... Ob 19. uri je Guernica gorela...» Tako je bilo malo mesto Guernica, ki je štel 7000 prebivalcev in h katerim je treba prišteti še kakih 3000 beguncev in okoličanov, počasi in po načrtu uničeno. V daljavo 8 km so bile požgane vse kmetije. Najprej so male skupine letal metale težke bombe in ročne granate na vse mesto, napadajoč četrt za četrtjo — po dobro premišljenem načrtu. Nato so se bojna letala spustila zelo nizko in kosila s strojnicami ljudi, ki jih je panika izgnala iz zaklonov, v katere so prodrle pol tone težke bombe 7—8 metrov globoko. Veliko nesrečnežev je bilo ubitih prav tako kakor ovce, ki so jih pripeljali okoličani na semenj. Taka je torej resnična slika zračnega napada na mesto.

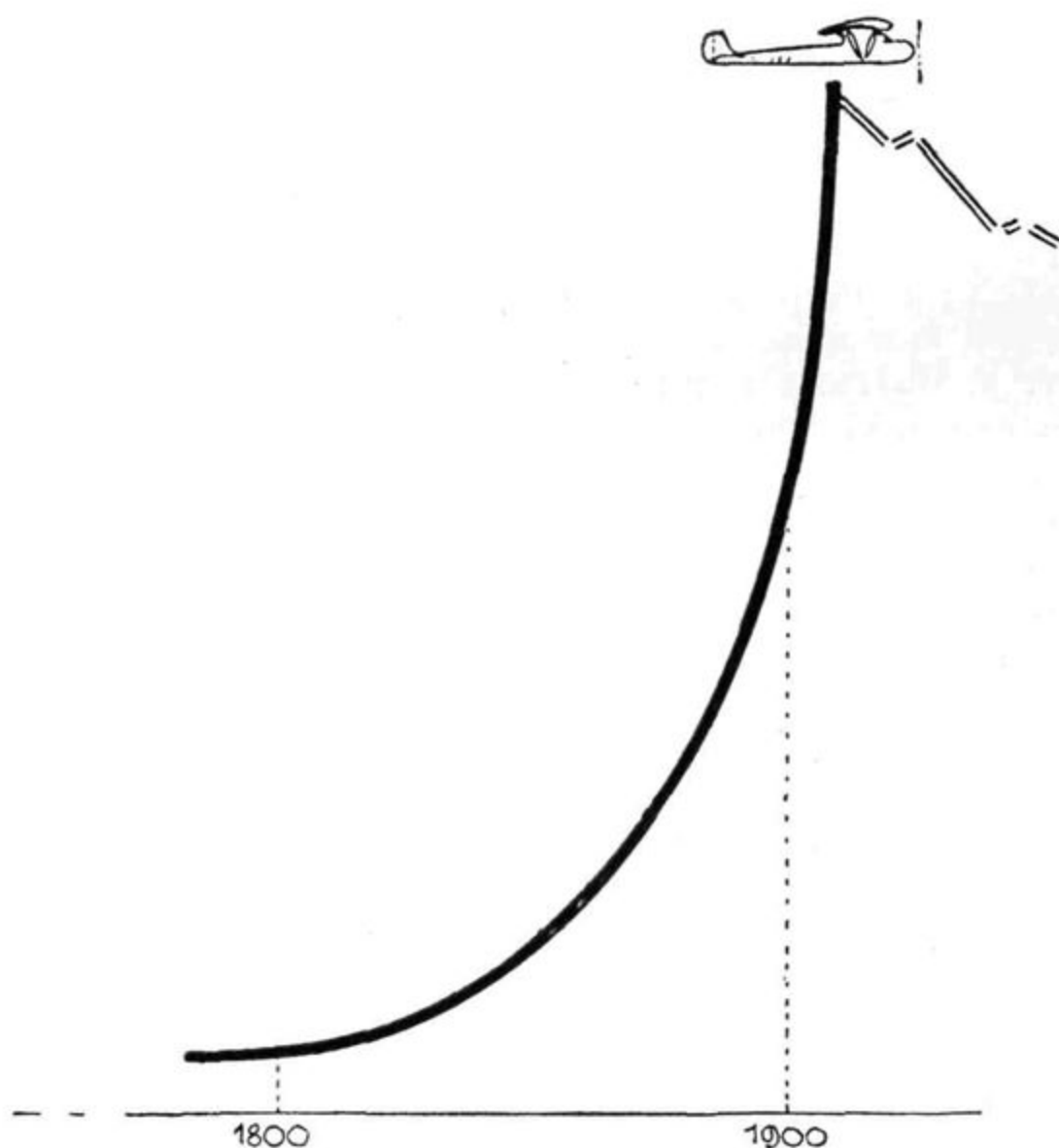
Največ materialne škode povzročajo razstrelilne bombe, ki so namenjene predvsem večjim objektom, važnejšim zgradbam, velikim napravam in utrjenim prometnim žilam. Strokovnjaki pravijo, da so bombe s 300 kg neka srednja mera za bombardiranje obljudenih mest. Posebno važnim objektom so odmerjene

Načrt zračne obrambe: obmejna straža 1. zasliši in zapazi prihod sovražnih letal in javi poveljstvu 2., ki alarmira protiletalske baterije 3. in bojna letala 4. ter obvesti mesto o bližajočih se sovražnih letalih. V zrak se dvignejo baloni 5., ki naj zapro pot sovražniku, preden se prikaže nad mestom. V mestu bije plat zvona in prebivalstvo hiti na plan in v zaklone

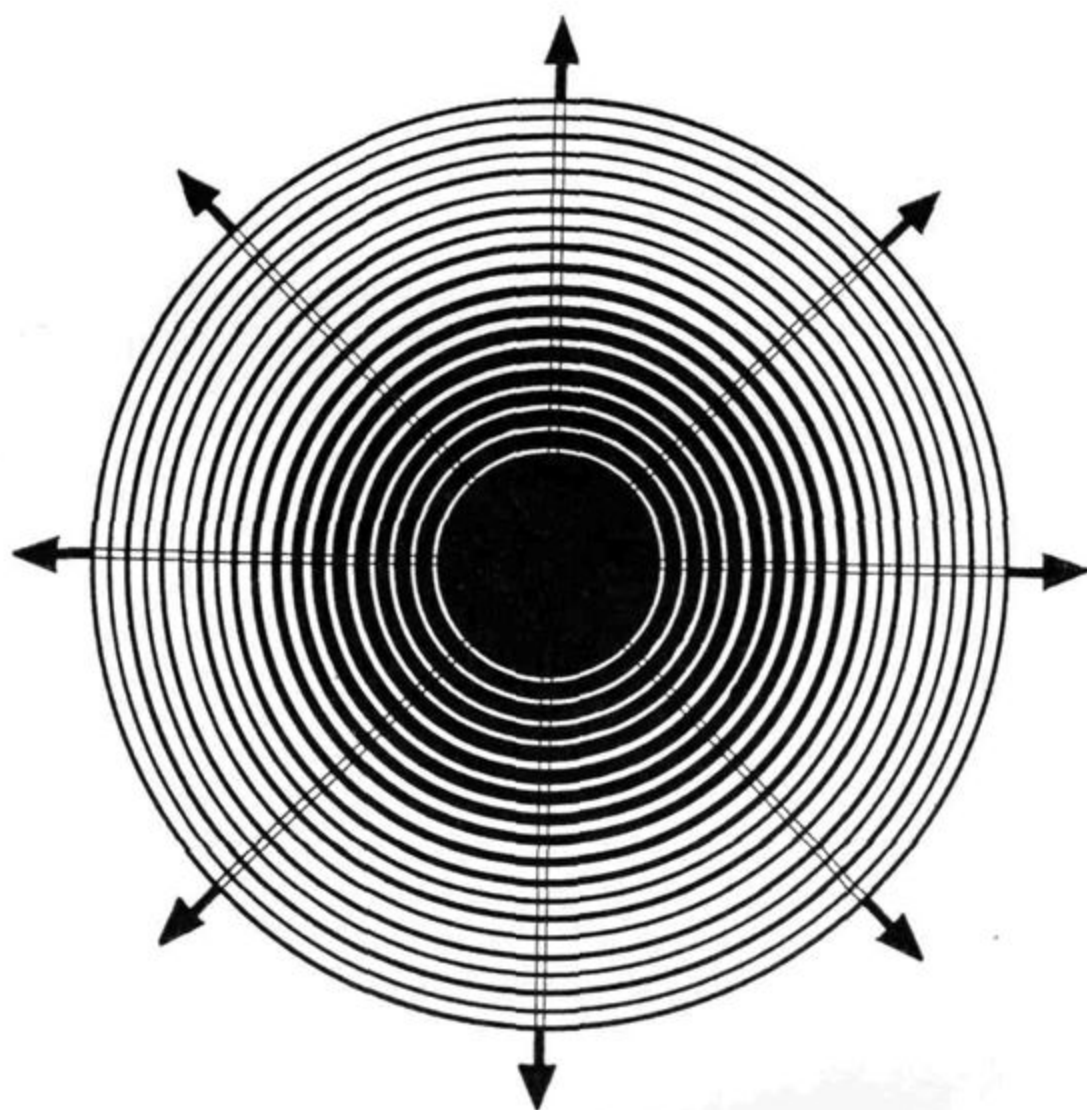
veliko težje bombe, ki tehtajo 1000 kg in še več. Razstrelilna bomba se po padcu najprej globoko zarije, nato razpoči in razruši z zračnim pritiskom in drobci vso bližnjo okolico.

Njim slede ognjene bombe, ki so pa zelo lahke in jih sipajo letala v velikem številu. Utegnejo biti celo bolj škodljive, ker se razlije iz njih po eksploziji žareča snov termita, elektrona etc., da zaneti velike požare. Ako so razstrelilne bombe porušile ognja varne zgradbe, opravijo ostalo delo ognjene bombe z ognjem, ki se seli z ostrešja na ostrešje, od hiše do hiše, dokler ne ostanejo goli osmojeni zidovi. Obenem pa računa napadalec, da bodo te bombe povzročile paniko, ki mu bo pritirala človeške žrtve pred strojnico. Toda mesta imajo požarno brambo in reševalne oddelke, ki bodo skušala omiliti katastrofo in zatreti ognj.

Število prebivalstva je v zadnjem stoletju v mestih skokoma raslo. Zračna obramba hoče zaustaviti nadaljnje povečanje mest

Odpornost meščanstva naj zato zlomijo nevarni strupeni plini, ki se bodo priplazili po tleh iz strupenih bomb. Zastrupljali bodo živila, živali in ljudi daleč na okrog. Tudi strupen dež in strupene megle obetajo. Ob hladnem vremenu bodo strupeni plini kosili cele tedne, ako jih ne bo veter odgnal ven iz mesta. Schoßberger piše, da bo mogoče najbolj grozen in obenem učinkovit nočni zračni napad s strupenimi plini, ko se bodo strupeni plini razvili in razširili pri tleh nemoteno v brezvetrnem zatišju ter v obliki strupenih megel pomorili zjutraj vsakogar, ki bo brezskrbno stopil na cesto ali dvorišče. Strupeni plini so težki in se bodo vlegali v doline, kotline, na dno ozkih ulic in nezračnih dvorišč ter čakali na svoje žrtve.

Shema koncentričnega mesta, ki se je razrastlo iz srednjeveške zasnove v veliko mesto z nezdravim središčem

Česar ne bodo opravile razstrelilne bombe, požari in strupeni plini, naj pokončajo bakterije. Te vrste bombe so namreč namenjene mestnim vodovodom in živilom, po katerih naj se razpasejo kužne bolezni tifusa, kolere in kuge na vsa živa bitja. To orožje je menda zaenkrat še dvorezno, toda zdi se, da ga imajo vojaški strokovnjaki v svojem seznamu, čeprav ga poročevalci le neradi in z moralnimi pridržki omenjajo.

Seznam morilnega zračnega orožja, ki bo prizadel v prvi vrsti mirno prebivalstvo v zaledju, še ni zaključen. Nihče danes ne ve, kakšna presenečenja nas čakajo. Pravijo, da se bodo krdela bombardierjev obeh nasprotnih taborov na svoji smrtonosni poti izogibala drug drugemu, da bi vsako zase moglo nemoteno sejati opustošenje in smrt.

Pričenši z napadi na vojno industrijo in vojaške objekte bo sovražnik skušal nato razrušiti prometne in poročevalske naprave, elektrarne, plinarne, vodovode, drugo industrijo, vseučilišča itd. Mesta bi po takih razdejanjih popolnoma ohromela. Brez luči, brez vode in brez zveze s svetom bi zamrlo življenje v mestu.

Gosto zazidana mestna središča, kjer se danes dre-
nja promet, pretaka življenje v gostih curkih, cvete
trgovina in domuje kultura, bi se po toči razdiralnih
in smrtonosnih bomb spremenila v razvaline, kjer bi
gospodarila le še ogenj in strupeni plini. Uničeno bi
bilo nepregledno premoženje, porušeni kulturni spo-
meniki, požgane knjižnice in šole. Odpira se mučno
vprašanje, kaj čaka meščane v globokih jarkih naših
ozkih in visoko zazidanih ulic. Ali ne bodo morale
ulice in zatohla dvorišča začasno služiti kot pokopa-
lišča, zasuta s podrtinami bližnjih hiš?

Prizanešeno ne bi bilo tudi redkim naseljem v bli-
žini vojaških objektov, vojne industrije, važnih javnih
naprav, glavnih komunikacij in industrije. Bombe, ki
bodo sicer namenjene važnejšim objektom, bodo v
velikem številu zgrešile svoj cilj in razorale bližnjo
okolico.

* * *

V nevarnem in nabitem ozračju z rdečo, krvavo
in strupeno zarjo bodoče vojne so se zganila mesta in
države. Prirejajo vaje v zračni obrambi, vežbajo pre-
bivalce, gradijo plinske zaklone in utrjena zavetišča
s priročnimi skladišči plinskih mask, da jih razdele ob
prvi priliki med ljudi. Na javnih trgih opominjajo
oblike velikih bomb mimoidoče na pretečo nevarnost.

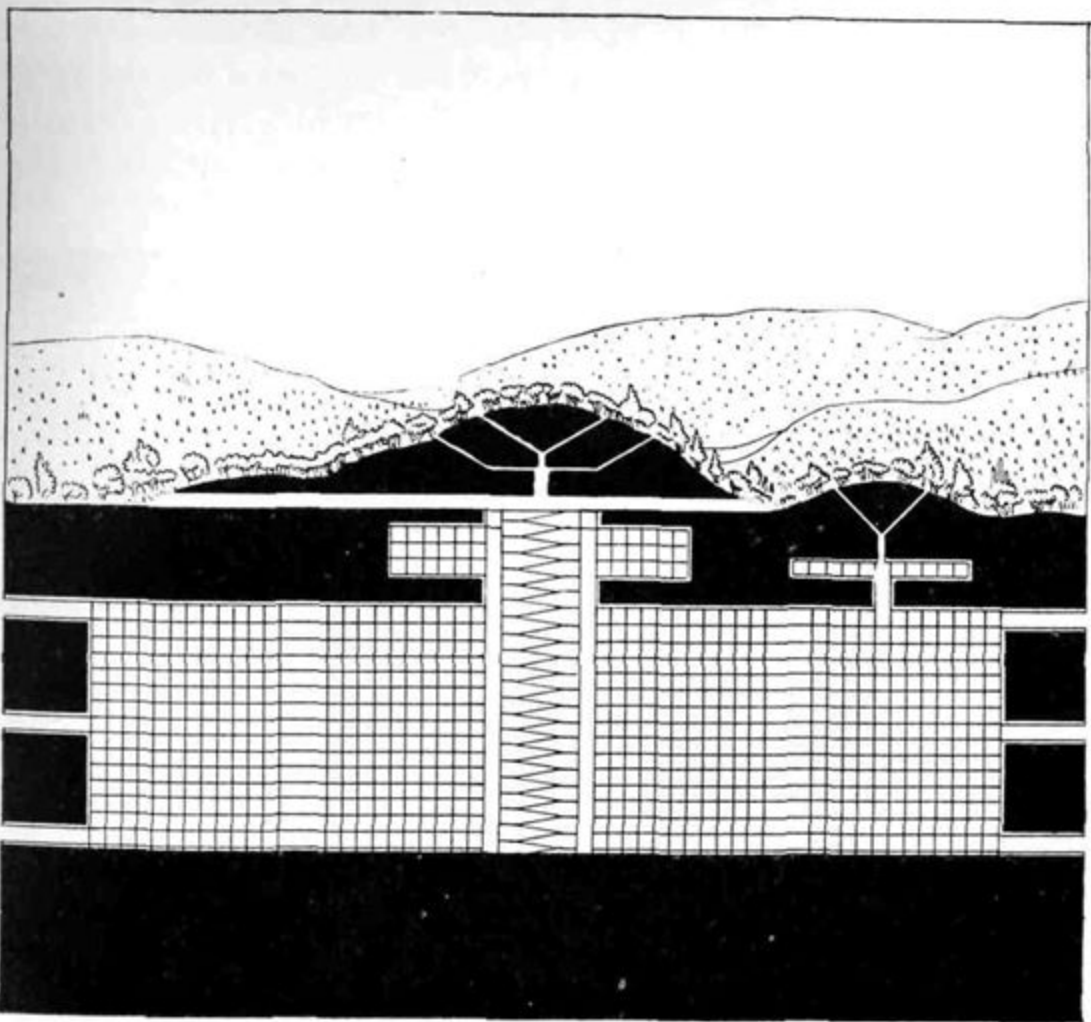
Policijska prefektura je na lanski svetovni razstavi
v Parizu delila drobno knjižico z opozorilom: »Berite
in shranite to knjižico, mogoče Vam bo nekega dne
rešila življenje.« V njej se zrcali skrb velemesta za
varnost prebivalcev. Z debelim tiskom in velikimi čr-
kami kliče:

*Vsa obrambna sredstva bodo stopila v akcijo, da za-
drže sovražna letala.*

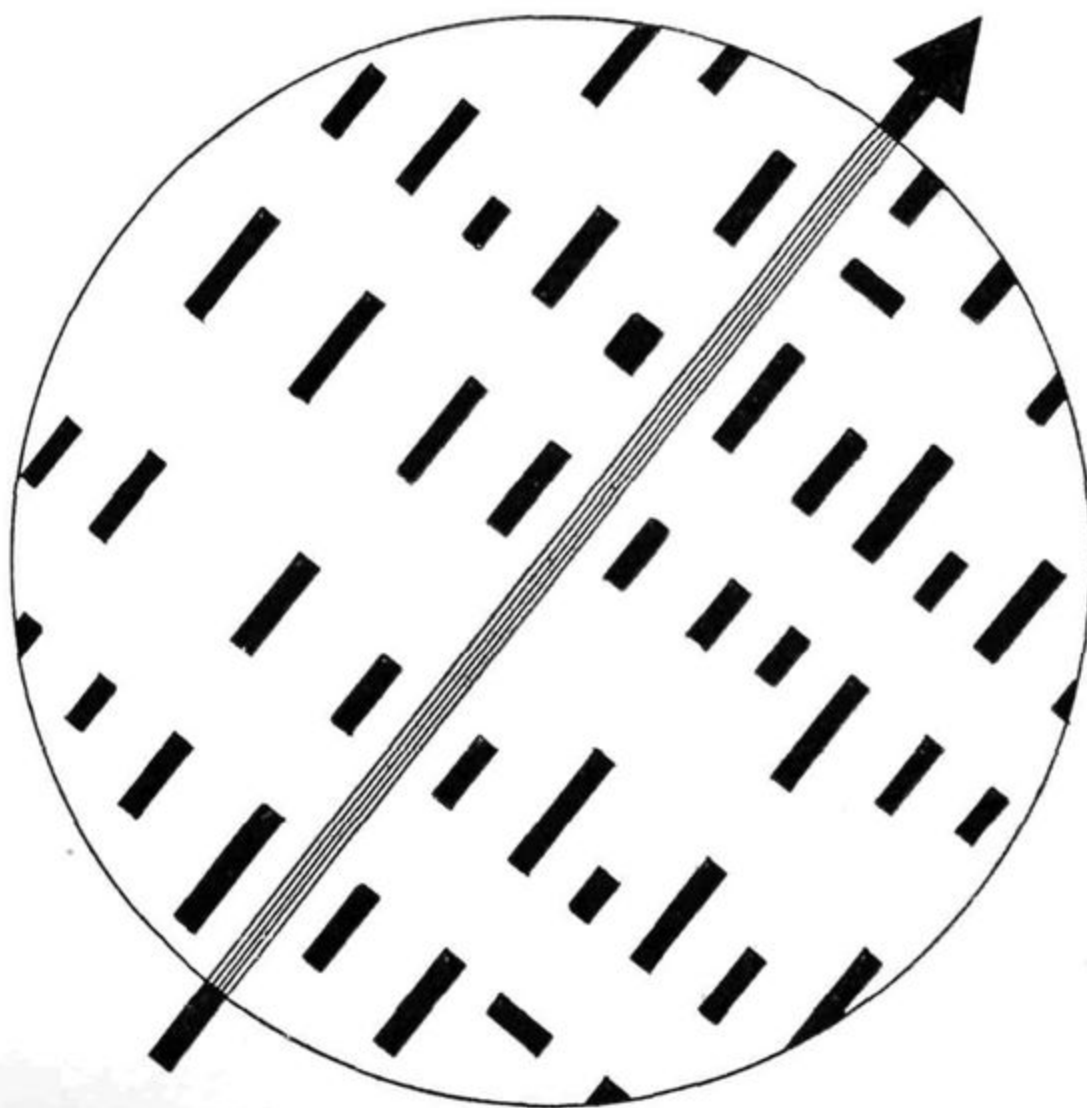
Kljub temu bo mogoče nekaj letal prodrlo obrambo.

Ne čakajte, da se prikažejo nad Vašimi glavami.

*Odhitite čimprej, ako vas nič ne zadržuje, odhitite
tako, ko se pokaže resna nevarnost.*

Shematičen prerez podzemnega mesta, ki naj nudi zavetje pred
nenadnimi zračnimi napadi

Odprto mesto s hišami v vrtovih. Hiše naj stoje v smeri glavnega
vetra, ki naj odžene strupene pline

*Odhitite na deželo, ako imate tam starše, prijatelje,
hišo ali hišico.*

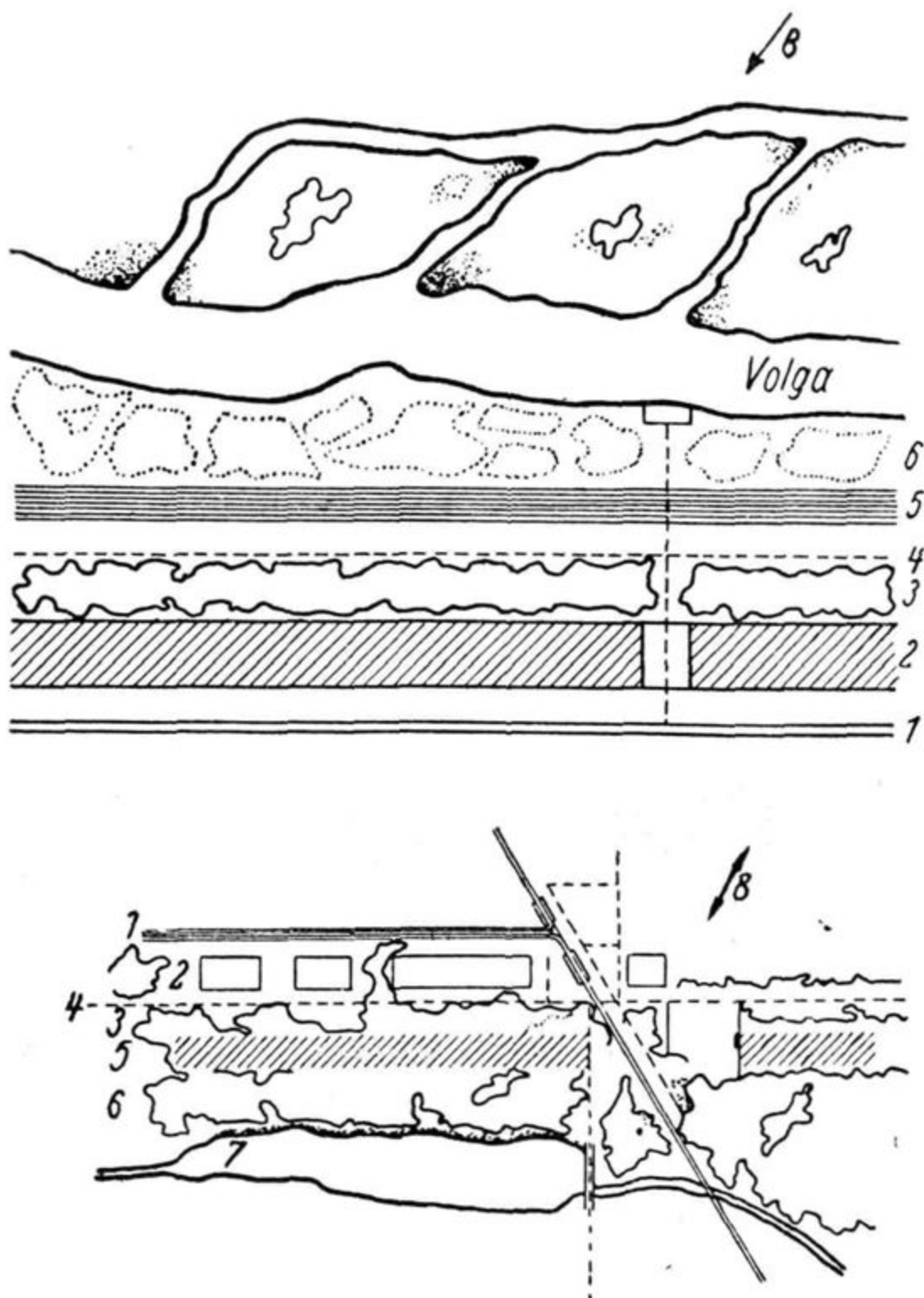
*Odhitite z vašo družino, vrnili se boste, kadar bo
minila nevarnost.*

*Ne odlašajte, vzemite s seboj samo denar in živa
bitja.*

Ne čakajte, odhitite.

Beg iz mesta more ohraniti golo življenje. V njem
vidimo najpreprostejši način zračne obrambe. Kako
naj tudi nudijo gosto in visoko zazidana velemesta
zavetje pred točo bomb? Vendar mesto ne more na
mah izumreti. Mnogo jih bo moralo ostati v mestu,
priklenjeni so nanj. Zanje pripravljajo globoke pod-
zemske hodnike in dvorane, kletna zavetišča, plinske
zaklone. Vojni dogodki v Teruelu kažejo, da pridejo
prav tudi kanali kot zadnje zatočišče. Pod zemljo
grade danes objekte za vojno industrijo, hangarje,
skladišča itd. V tej smeri bi se moralo mesto pogrez-
niti globoko v zemljo ali vsekati v goro. Gozdovi in
travniki z njivami bi prepregali deželo, v katere osrčju
bi varno utripala srca živih bitij. Povrnili bi se k jam-
skemu človeku. Toda taki zračni obrambi bi se uprl
danes vsakdo. Kako bi mogel zapustiti sončne trav-
nike, živa drevesa, cvetoče zelenice in sveži zrak, ki ga
giblje in ziblje veter?

Kakšna naj bo torej oblika in kakšen naj bo ustroj
bodočega varnega mesta? Preden preidemo na idejne
zasnove, si moramo predložiti sliko današnjega kon-
centričnega mesta, kakor ga že nekoliko poznamo iz
opisa Ljubljane. Središče mesta je ohranilo skoro v
neizpremenjeni obliki srednjeveški značaj. Okrog
njega so se razvrstili kolobarji novih predmestij s še
gosto in proti robu mesta redkejšo zazidavo. V osrčju
mesta vlada občutno pomanjkanje prostora, ulice so
tesne in stavbišča so popolnoma zazidana. Zgradbe
rasejo zato v višino, v visoka nadstropja ter delajo

Shema novih ruskih mest ob Uralu: zgoraj Magnitogorsk, spodaj Stalingrad. 1. železnica, 2. industrijski pas, 3. zelenice, 4. glavna cesta, 5. stanovanjski pas, 6. parki, 7. poljedelstvo, 8. veter

senco druga drugi. Velika napetost se javlja na tesno odmerjeni mali ploskvi, ki je površ tega še zaščitena z mnogimi nedotakljivimi zgodovinskimi zgradbami. Koncentrično mesto hira na srcu — svojem središču — sledi že iz gornjega opisa, da je v današnji obliki najbolj neprikladna oblika za zasnovo zaščenega mesta.

Don Arturo Soria y Mata je zasnoval mesto ob prometni cesti tako, da sega na vsako stran samo po 200 m v širino in da je njegova zunanja oblika podobna širokemu traku. Ta osnova je navdihnili ruske urbaniste, da so v povojni dobi zgradili v zatišju Urala celo vrsto industrijskih mest na podoben način. Ogrodje novega mesta je zgrajeno na premici, središča v smislu koncentričnega mesta ni več, vsi pasovi teko vzporedno k prometni žili prav za prav brez pravega začetka in konca. Miljutin ga je prvi popisal leta 1930. ter pri tem razdelil shemo mesta v sledeče vzporedne pasove: prometni, industrijski in upravni pas s skladišči in kolodvori, zaščitni pas zelenic, glavna cesta, stanovanjski pas, ki ga poddeli v vrsto javnih poslopij, v pas stanovanjskih hiš in otroški pas z zavetišči, dalje pas javnih parkov s športnimi igrišči, kopališči etc. in končno na skrajnem robu še poljedelski pas z zelenjavnimi vrtovi in kmetijami. Schoßberger vidi v tem dolgem mestu idealno zasnovo novega, pred zračnimi napadi dovolj zaščenega mesta in ga skuša s simetrično ureditvijo onkraj prometnega pasu spraviti v sklad z gospodarskimi zahtevami.

Mnogi se zavzemajo za ureditev mesta po načinu znanega angleškega vrtnega mesta, v katerem so hiše raztresene v vrtovih na velikih površinah. Središča naj bodo zračna in vsa z zelenicami preprejena. Zgradbe naj stoje po svoji dolžini v smeri prevladujočega vetra, da more očistiti mesto strupenih plinov.

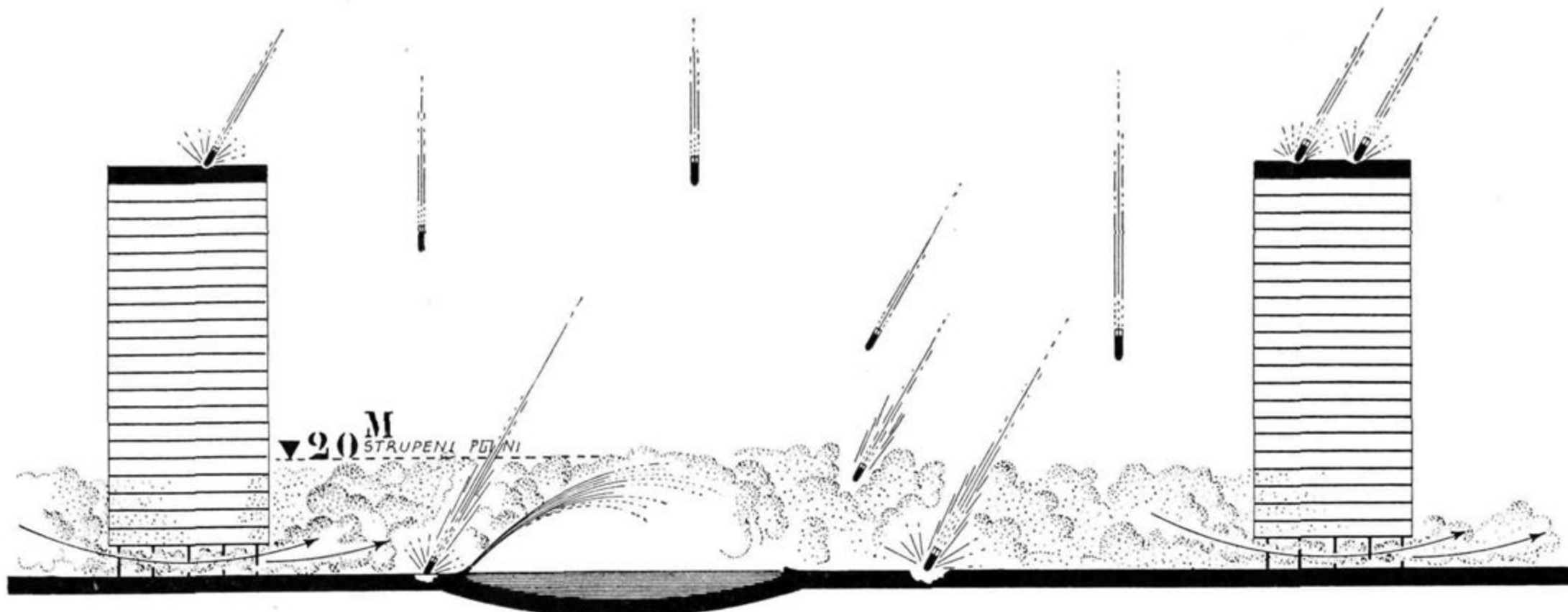
Dolgo in razprto mesto ne izključujeta v svojem programu žrtev pri zračnem napadu. Razmikata samo cilje sovražnemu letalcu in hočeta preprečiti, da bi vse mesto ohromelo. Tema dvema nasproti pa predlagata znani francoski arhitekt Le Corbusier in francoski častnik Vauthier zelo visoke utrjene zgradbe, ki naj vzdrže sunke sovražnih bomb. Njihovi nebotičniki stoje na »nogah«, pilotih ali stebrih ter se dvigajo visoko iznad lenive in težke plasti strupenih plinov, da jih more veter nemoteno preganjati in odgnati ven na polje. Pred razdiralnimi in ognjenimi bombami naj varuje stanovalce trdno in ognjavarano zgrajena konstrukcija zgornjih nadstropij, ki naj bi zadržala tudi najtežje bombe. Nebotičniki so zamišljeni sredi prostiranih zelenic z jezerci in vodometi, ki naj izpirajo in očistijo zastrupljeno ozračje. Le Corbusier pripominja: »Od osmega nadstropja navzgor bodo stanovalci varni pred strupenimi plini. Ogrožujoči kletni zakloni so nepotrebni, ker bodo nebotičniki zavarovani pred bombami z močnimi konstrukcijami, ki jih ne bo mogoče napraviti pri majhnih hišah...« Čeprav je povzročil predlog Le Corbusiera mnogo prahu, vendar mu skoro vsi priznavajo, da je vsega uvaževanja vreden in priporočljiv za preoblikovanje sedanjih gosto zazidanih mestnih središč. Velikopotezen načrt sicer ne ustreza težnjam današnjega neurejenega življenja, toda v njem vidimo lahko obris bodočega vele mesta.

Kako daleč more iti skrb za varnost mesta, nam kaže predlog italijanskega profesorja Marianija, ki si je zamislil mesto v obliki oklopnih, pokonci stoječih valjev. Bombe naj bi se odbijale od polkrožnih streh in drobci bomb naj bi zdrsnili ob okroglini valjev.

Končno si oglejmo še zamisel dr. ing. P. Wolfa, ki se je s svojim projektom zaščenega mesta skušal približati konceptu centričnega mesta. V glavnih obrih je njegovo mesto zgrajeno na radialnem sistemu prometnih žil, ki jih skozi središče preseka široki prometni pas železnic, vodnih cest in industrije. Ohranil je trgovsko središče mesta, kjer hoče postaviti zgradbe

Le Corbusier: model vele mestnega središča z utrjenimi nebotičniki. Predlog za novo zazidavo središča v Parizu

Le Corbusier: ponazoritev zračnega napada v mestu z utrjenimi nebotičniki. Strupeni plini segajo 20 m visoko, vodometi čistijo zrak, vetrovi odganjajo pline neovirano iz mesta

po opisanem francoskem vzorcu, dočim se je pri zazidavi stanovanjskih četrti naslonil na rusko zasnovo progastih naselij. Izoliral je industrije in bolnice. Projekt je zanimiv kot sinteza raznih predlogov, toda na osnovi centričnega radialnega mesta. S tem se je najbolj približal obliki evropskih mest.

Kakor vidimo iz teh predlogov, posega skrb za zaščito mesta globoko v nadaljnji razvoj naših mest. Regulacijski načrti se bodo morali prilagoditi zahtevam zračne obrambe. Pred nami vstaja zaenkrat še nejasna slika bodočega mesta, ki ne bo izšla iz parcelacijskih načrtov in vsakodnevnih kompromisov na škodo splošne koristi. Nehati se bo moralo pretirano oboževanje in ščitenje zatohlih, vlažnih, temnih in gosto zazidanih ter nezdravih starih zgradb in mestnih predelov, da se mesto čimprej prerodi, pomladi, prezrači in presonči ter tako uredi, da bo moglo služiti pravim in resničnim potrebam dobe, ki že prihaja.

Strnimo v kratkem vodilne misli zračne obrambe, ki naj odločujejo pri zasnovi, izdelavi in gradnji naših mest:

1. Mesto je treba razdeliti v posamezne četrti, kakor: industrija, stanovanja, upravna poslopja itd., jih ločiti med seboj in obdati z zelenicami.

2. Zelenice z jezerci in vodometi naj prepregajo vse mesto in ga povežejo z odprtim poljem. Segajo naj do jedra mestnega središča in naj oživijo sedanja kamnita tla.

3. V trgovskem in upravnem središču je dajati prednost visokim zgradbam — nebotičnikom, ki pa morajo biti zgrajeni po načelih zračne obrambe. Dvigajo naj se visoko v zrak iz prostranih zelenic daleč vsaksebi.

4. Za stanovanjske četrti je najbolj priporočljiva odprta in zelo redka zazidava z majhno gostoto prebivalstva. Sem ne spadajo niti tovarne niti drugi objekti, ki bi mogli privabiti sovražnega letalca.

5. Industrijo je razmestiti ob prometnih žilah na raznih delih mesta, da ne ogrožajo svoje okolice.

6. Skupne javne naprave, kakor vodovode, električne centrale, plinarne, poročevalske postaje, gasilske domove itd. je treba razčleniti in osamosvojiti za razne mestne četrti. Obrati naj bodo med seboj v zvezi, da priskočijo drug drugemu na pomoč v sili.

7. Preprečiti je, da bi se upravna, kulturna in zabavna poslopja kopičila na enem mestu ter s tem nudila letalcu priliko, da more povzročiti paniko.

8. Bolnice, sanatorije in razna zavetišča spadajo brez izjeme v osamljeno lego zelene mestne okolice.

9. Iz mestnega središča je treba odstraniti tovorni in premikalni kolodvor. Osebnemu kolodvoru je posvetiti posebno pažnjo in ga skrbno prikriti in zavarovati.

10. Vse važnejše ceste naj potekajo skozi zelenice. Ceste skozi naselja in mestne četrti morajo biti dovolj široke, da jih ne zasujejo razvaline in da je mogoč neoviran promet z rešilnimi vozovi.

11. Cestne železnice je zamenjati z drugimi vozili, ki niso priklenjena na tire in žice, da morejo v uri največje stiske nemoteno obratovati in zmanjšati število žrtev.

12. Zazidavo v strnjenih vrstah je treba opustiti. Odpraviti je vse dvoriščne zgradbe. Hiše je odmakniti od ceste v zelenice in vrtove. Stare in nove preveč zazidane in nezdrave mestne predele je treba čimprej izčistiti in sanirati.

13. Vsaka hiša, vsaka tovarna, skratka vsako poslopje naj dobi pravilno urejena in varna zavetišča. Poskrbeti je zaklone za pasante.

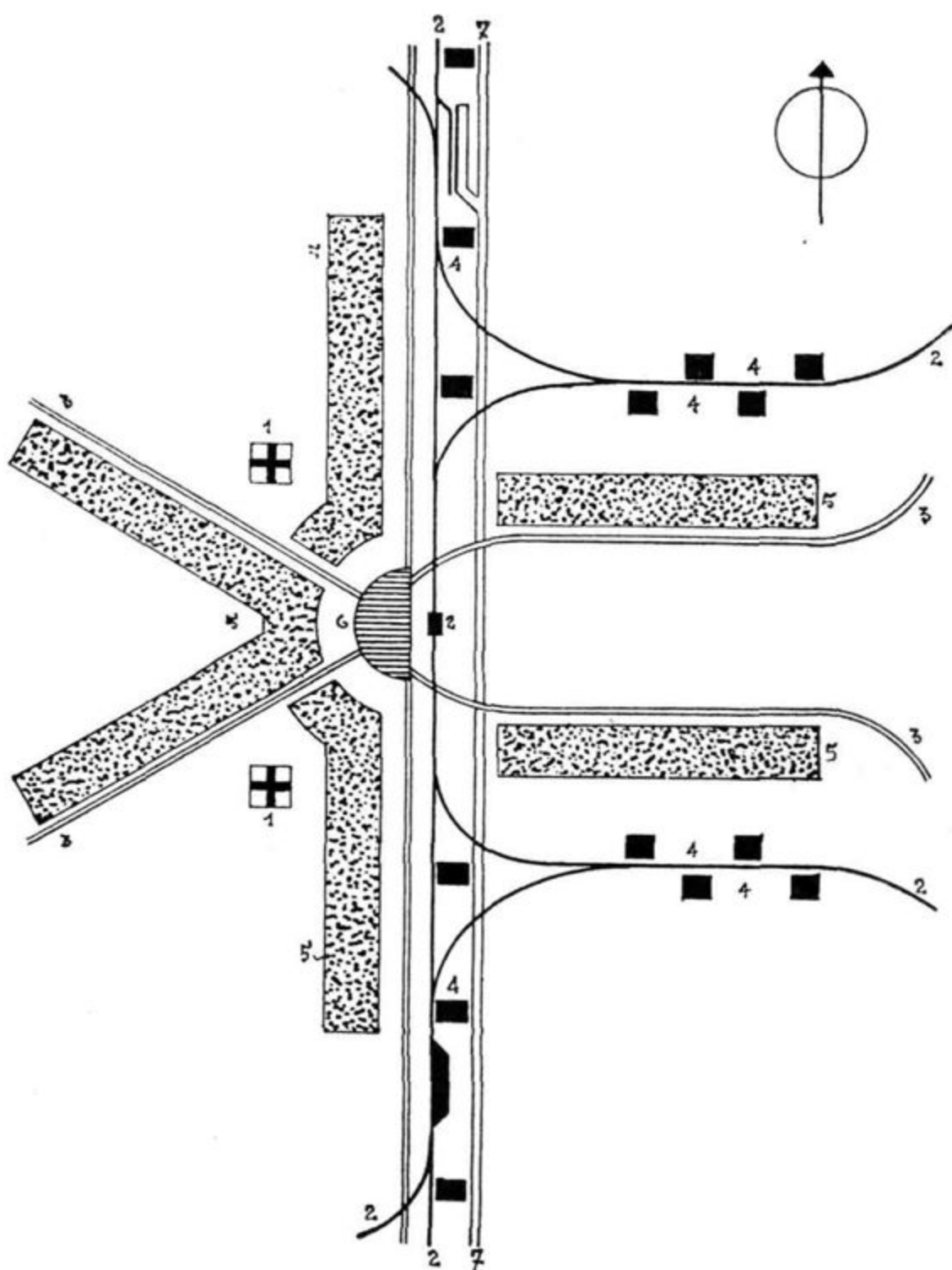
14. Mesto mora biti sončno in zračno, hiše ne smejo ovirati vetra, da očisti zastrupljeno ozračje.

15. Način gradnje je prilagoditi zahtevam zračne obrambe s posebnim ozirom na požarne katastrofe.

16. Velika poslopja je graditi v železobetonskem ali ognjavnem jeklenem prostorninskem skeletu s po-

Zaščiteno mesto po predlogu prof. Marianija. Hiše naj bodo varno zgrajene in naj kljubujejo zračnim napadom in bombam

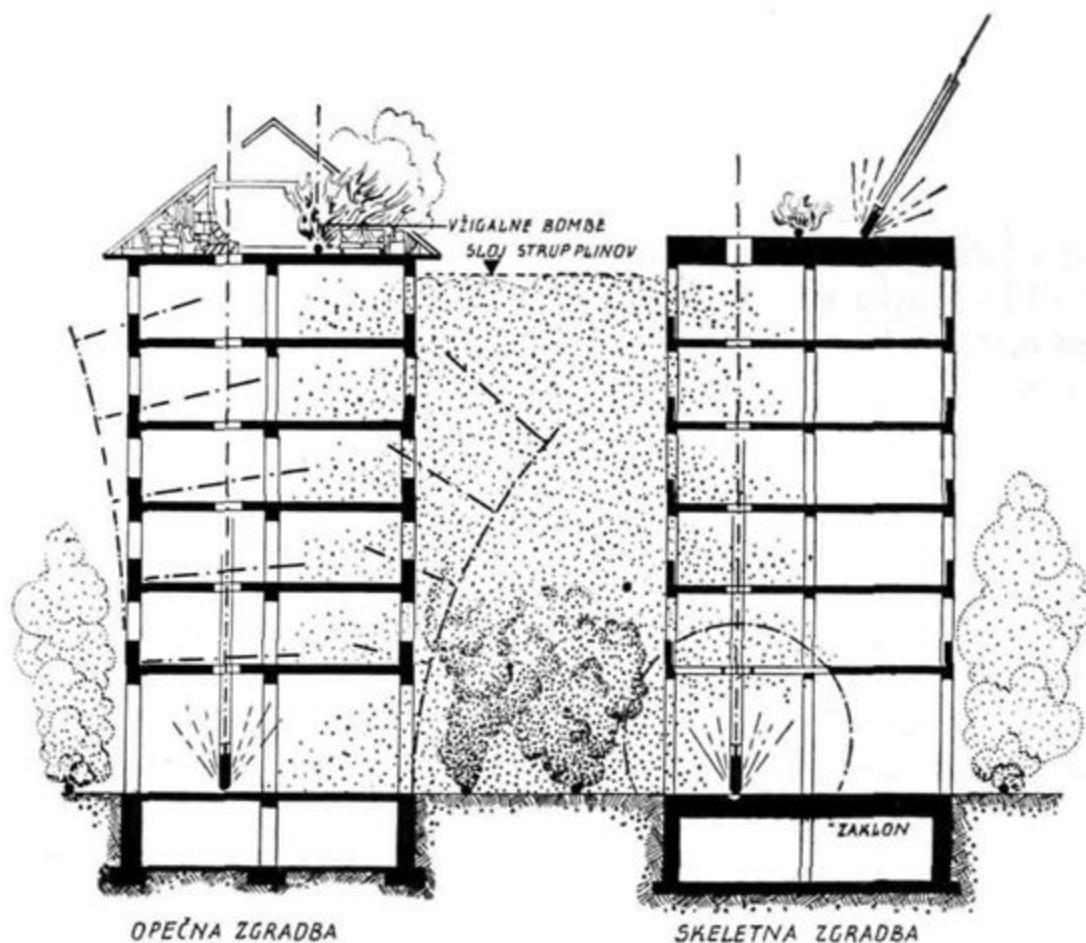

Zasnova zaščitenega mesta po zamisli dr. ing. P. Wolfa: 1. bolnice, 2. železnice, 3. ceste, 4. industrije, 5. stanovanjske četrti, 6. trgovska četrt, 7. reka

sebnim ozirom na vodoravne sunke, podobno kakor velja za potresna ozemlja.

17. Mesto ne sme imeti takih ranljivih točk, radi katerih bi pri zračnem napadu bilo ovirano reševanje in bi življenje ohromelo.

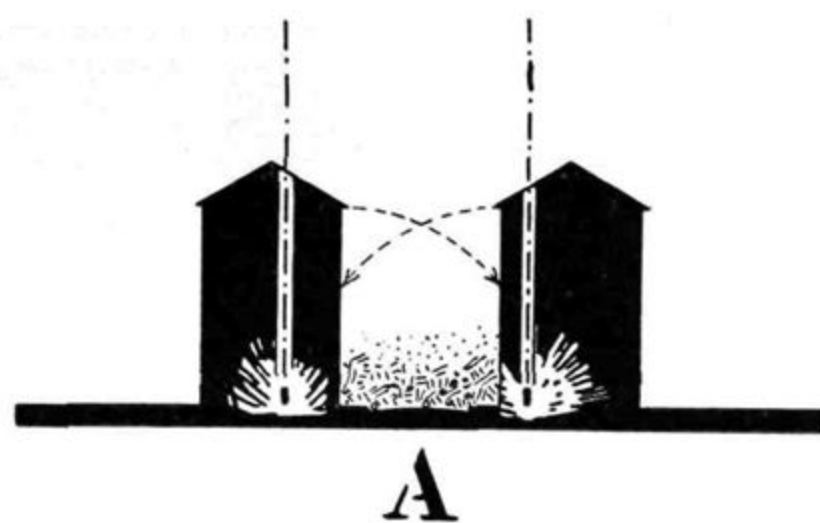

Prerez zgradb med zračnim napadom. Vpliv vžigalnih, razstrelilnih in plinskih bomb. Masivne zgradbe so manj odporne kakor skeletne zgradbe. (Po Gibrin et Heckly iz *L'architecture d'aujourd'hui*)

18. Pogled na mesto iz zraka naj nudi kolikor mogoče enakomerno sliko brez izrazitih in preveč vidnih oblik, pa naj bo zasnova mesta popolnoma iregularne ali strogo geometrične oblike.

Ako premislimo našete zahteve, ki jih stavi zračna obramba na gradnjo mest, vidimo, da se skladajo skoro brez izjeme s splošnimi načeli in zahtevami prometa, higijene, organizacije in uprave mest. Mesto, ki bi bilo zgrajeno po teh načelih, bi lahko prevzelo nase vse naloge mestnega življenja in jih zadovoljivo in za dolgo dobo rešilo.

Danes rastejo mesta po diktatu malih in velikih parcelacij in pod pritiskom nesmotrene gradbene delavnosti. Širijo se v kolobarjih, ki vedno bolj tesno oklepajo središče. Osrčje mesta pa onemoglo životari in

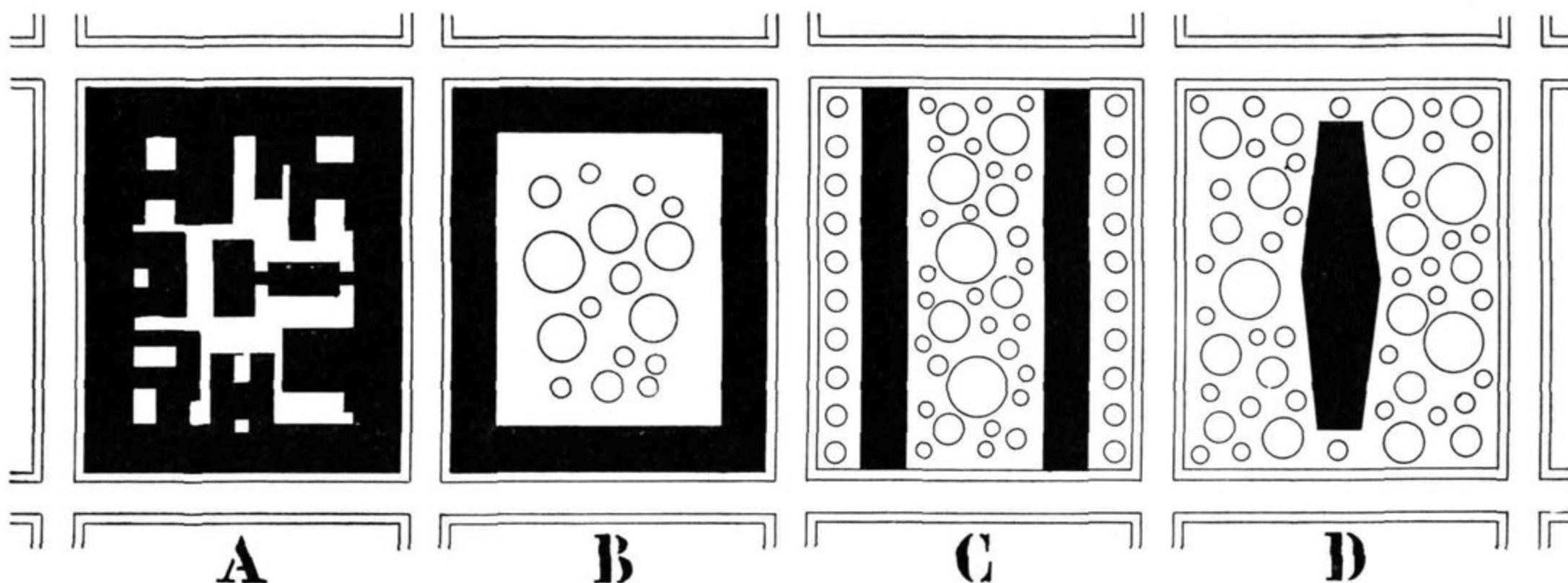

Posledica zračnega napada: A v ozkih ulicah zasužejo podrtine ceste in je reševanje otežkočeno, B v ulicah, ki so vsaj za 5 metrov širše od obeh višin obcestnih zgradb, ni zaprta pot rešilnemu avtomobilu in reševalcem

komaj diha v svoji srednjeveški stisnjenosti in nezdravo pojmovani zaščiti. Res je, da prostornega, zračnega, zelenega in sončnega koncepta za ureditev ni lahko danes zagovarjati proti zahtevam posameznika, ki se čuti oškodovanega povsod, kjer gre za skupne koristi, za javen blagor. V strahu in zaščiti pred zračnimi napadi pa vidno raste velesila, ki bo kmalu prekrizala sedanje račune, postavila nova načela za gradnjo mest, zgradila, prenovila in pomladila naša mesta.

Ne vdajamo se utvaram in miselnim zablodam, ako napovedujemo preobrat v gradnji naših mest. Dovolj podkrepjen pouk nam nudi Guernica, nam nudijo druga porušena mesta zapada in vzhoda. Mesto, kateremu je pri sreči, da si zagotovi obstanek in da zaščiti življenje in imetje meščanov, bo moralo v kratkem pristopiti k nalogam, ki jih vsiljujeta moderno orožje in ognjena zarja bližnje prihodnosti...

* * *

Zazidava blokov med ulicami: A nezdrava zazidava z dvoriščnimi poslopji, B izboljšano stanje z odstranjenimi dvoriščnimi zgradbami, C zračna zazidava sredi zelenja, D poslopje stoji sredi zelenice

Povrnimo se k Ljubljani!

Naše mesto leži na zemljevidu sredi ostrega klina, ki je zagoden med nemirnega severnjaka in vročerknega jušnjaka. Komaj 30 km zračne črte odmerimo v načrtu od Ljubljane do najbližje točke državne meje. To pomeni 5 minut poleta za moderna letala, ki bi v zaletu preletela bližnjo mejo. Kaj bi pa to pomenilo v uri nesreče, si težko predstavljamo. Vprašajmo se: ali bo utegnili mati odnesti in odvesti svoje otroke na varno? In kam?

Znana je ljubljanska megla, ki zavija mesto z neprodinim gostim pajčolanom. Kadar v višinah sije sonce, tavamo mi v gosti megli. Želimo, da bi nas prikrila v prvi najhujši sili sovražnim letalcem. Postala bi rešnica mnogoterih življenj in obilnega imetja. Vendar se ne moremo zanašati nanjo, ker nas je že enkrat izdala, ko so italijanska letala med svetovno vojno zaplaval nad mestom.

Grad z Golovcem in Rožnik s šišenskim hribom segata kakor dva polotoka v telo našega mesta in ga skoro razpolavljata. Kakor nalašč se dvigata iznad gosto zazidanega središča, da bosta mogla nekoč dati zavetje v svojih osrčjih, na višini svojih grebenov in v senci košatih dreves.

Bombardiranju se bodo izmikali tudi cilji v redko zazidanih nekdanjih predmestjih, kjer danes še prevladuje ploščina vrtov in kjer so zgradbe precej odmaknjene vsaksebi.

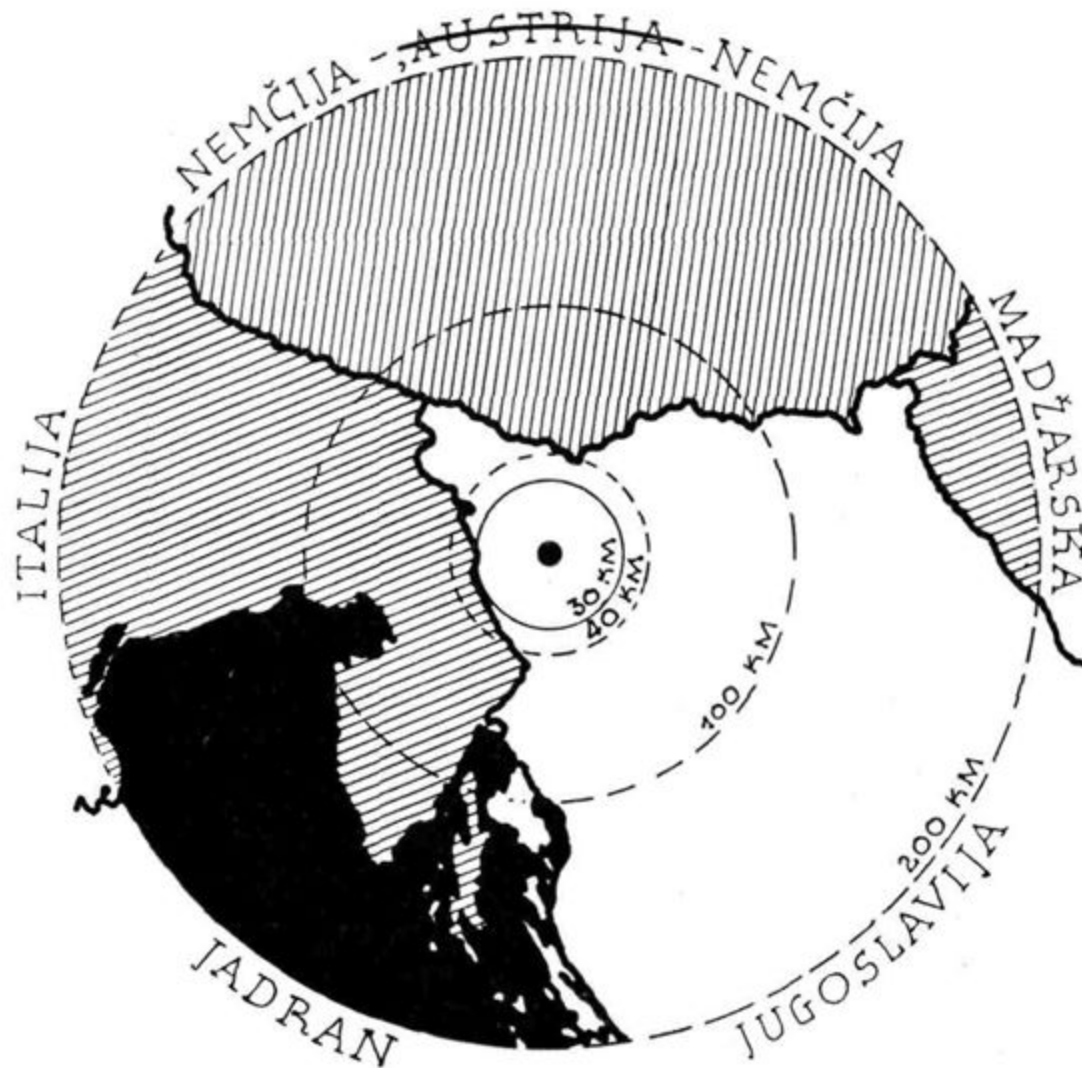
Ljubljana se je doslej branila industrije, ki je odhajala drugam. Nekaj pa jo je vendarle in ta je raztresena po vsem mestu brez pravega reda. Najdemo jo skoro v središču, sredi stanovanjskih četrti, ob glavnih cestah in ob železnici. V to svrho bi lahko šteli tudi razne druge objekte, ki bi lahko pritegnili nase pozornost sovražnega letalca. Ako bi načrtali na načrtu okrog podobnih naprav kroge, ki bi označevali ogroženo območje, bi skoro zajeli vse območje zazidane Ljubljane.

Ljubljana je ohranila v svojem središču pod Gradom skoro neizpremenjeno obliko srednjeveške zasnove in zazidave. Ozke ulice, stisnjene hiše, zazidana dvorišča, kopice lesenih ostrešij, temni prostori in zatohlo ozračje so posebnosti starega mesta. 800 prebivalcev na 1 ha in še čez stanuje v blokih, ki nimajo

skoro nobenega dvorišča. Tudi v novem delu mestnega središča ni mnogo bolje. Izginili so nekdanji s tako skrbjo negovani vrtovi prejšnjega stoletja. Danes se tu dvigajo večnadstropne hiše v strnjeni zazidavi, ki oklepajo mala dvorišča. Novodobna eksploatacija stavbišč je v četverokotu med Aleksandrovo, Tyrševo, Beethovno in Gajevo ulico ustvarila tip pretirane zazidave.

Tudi v novih mestnih predelih prevladujejo ozke ulice z visokimi hišami. Polje se umika, hiše rastejo tako rekoč sredi njih, zazidava preplavlja bližnjo okolico. Iz lege in oblike poslopij lahko razberemo tu in tam nekaj črt pripravljenega regulacijskega načrta. Zanima nas in oglejmo si ga v malem merilu in splošnih potezah.

Zopet srečamo stara znanca Grad z Golovcem in Rožnik, ki se zajedata skoro do srede mesta. Manjša, južna polovica mesta se razliva proti jugovzhodu in

Ljubljana leži v trikotu blizu državnih mej

Talni načrt današnje goste zazidave nekdanjega Starega in Novega trga. Celo nad 800 prebivalcev odpade na 1 ha

jugozahodu, večja, severna polovica pa se razprostira daleč ven na ljubljansko polje, tja do št. Vida in Ježice. Težišče bodoče Ljubljane v projektiranem obsegu pade že onstran železnice na Tyrševi cesti. Mreža ulic in cest se prepleta, steka in razhaja ter zaključuje v severni polovici na zares široki obodni cesti. Ob vseh glavnih cestah udarjajo valovi zazidave preko označene ograde in se neugnano razlivajo dalje proti bližnjim vasem. Po tem načrtu naj bi dobila Ljubljana obliko koncentričnega mesta, v katero segata Grad z Golovcem in Rožnik. V trikotu med Tyrševo cesto in kolodvorskim ozemljem opazimo pahljačo reguliranega svetokriškega okraja. Tod najdemo spomine na velike zelenice prvega projekta. Še na vzhodnem robu mesta naletimo ob Ljubljanci na zelene ploskve nezazidanih ozemelj. Vse drugo je pa namenjeno zazidavi, ki naj prej ali slej zavzame odmerjene ploskve.

Železnica se vije skozi mesto neposredno ob zazidanih kompleksih in kolodvorska ozemlja so že obdana in obzidana. Bodoči industriji je odkazano, da se vsa naseli v zadnjih pravokotnikih trikota med Šmartinsko cesto in železnico. Soseba bo stanovanjskim blokom onstran cest.

Na glavne prometne žile nas ne opozori njih širina, temveč nas opozore šele zazidani pomoli onstran ograjne široke ceste. Znotraj očrtane mestne meje jih le s trudom najdemo v skoro enakomerni cestni mreži.

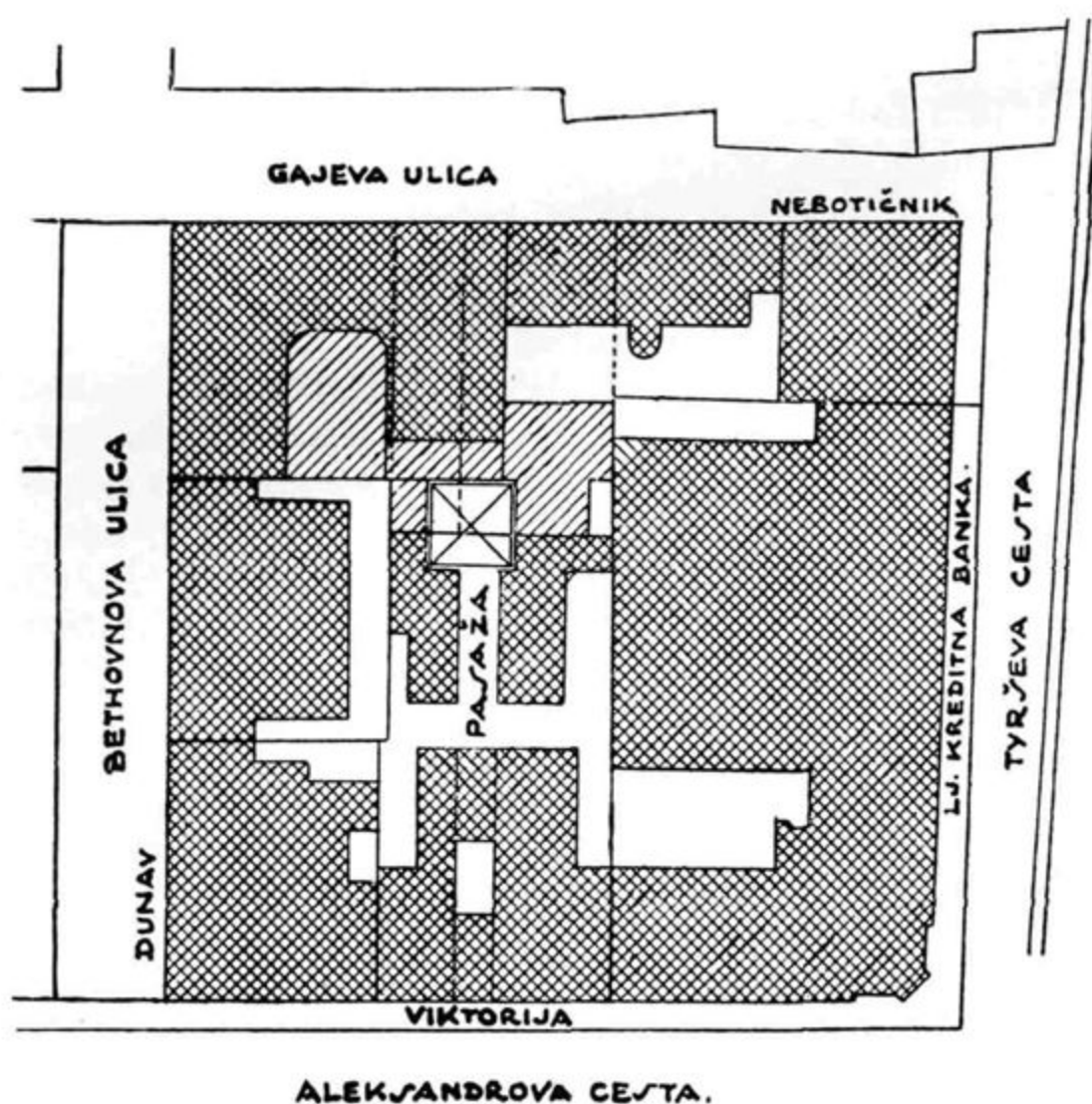
O legi javnih poslopij, kakor bolnice, sanatorijev, športnih prostorov, skupnih javnih naprav, nam načrt za enkrat ne daje pojasnil. V splošnem smemo reči, da hoče opisani regulacijski načrt uzakoniti obstoječe stanje in se prilagoditi današnjim zahtevam gradbene delavnosti.

Ako uperimo nanj zahteve zračne obrambe, nam ne bo težko ugotoviti, da njeni oziri niso vplivali na oblikovanje načrta. Ne bomo se spuščali v podrobno naštevaje tovrstnih pomanjkljivosti, ker bi se morali ustaviti pri vseh naštetih zahtevah zračne obrambe in jih obravnavati v vseh podrobnostih, kar bi nas pa spravilo iz načrtanega okvira.

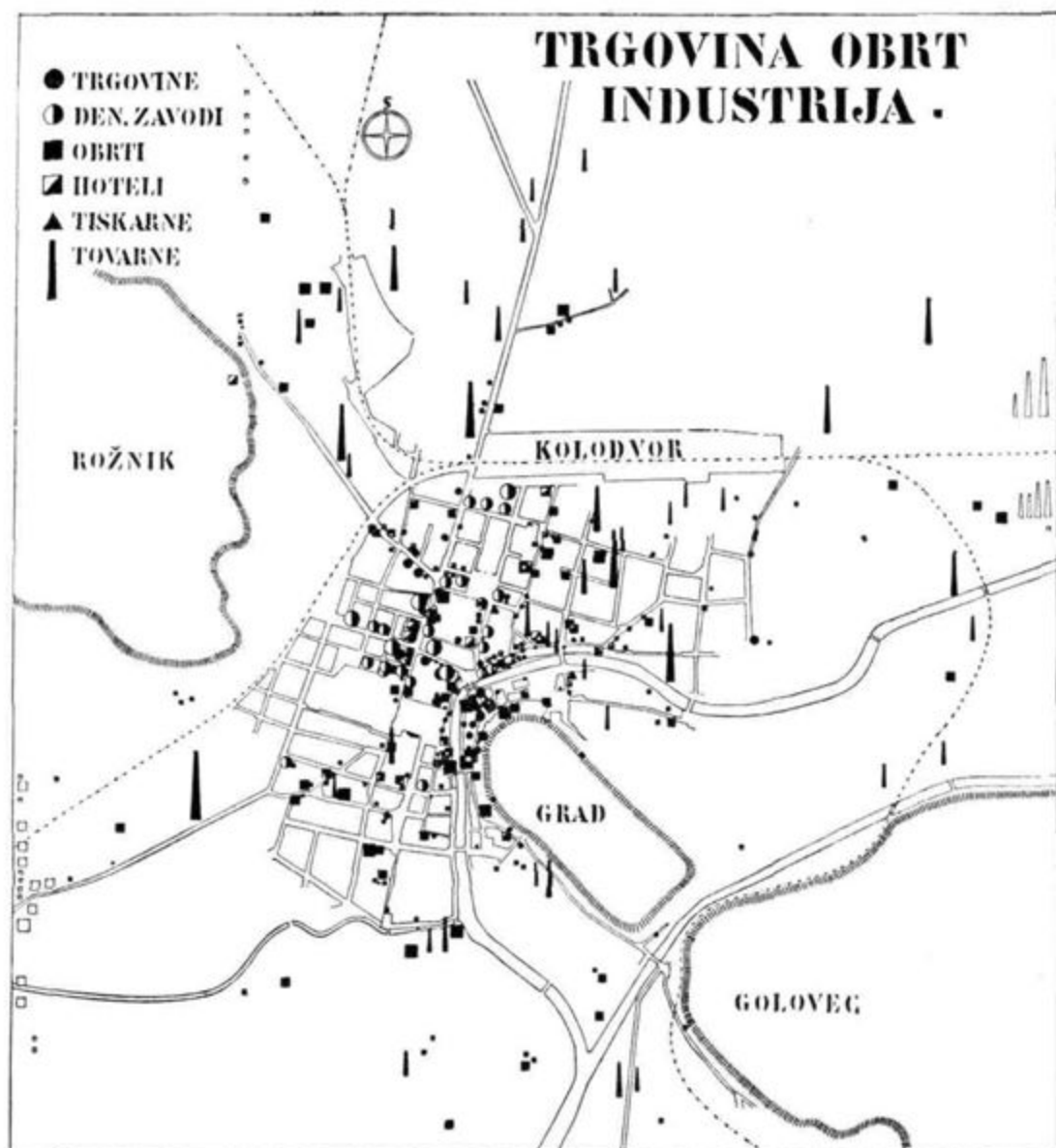
Poizkusimo raje poiskati zasnovo, ki bi bolj odgovarjala našim željam. Opisali smo že močan odklon od koncentričnega mesta. Zapazili smo, da nastajajo v Rusiji nova mesta na drugi osnovi, na prometnem traku, ob katerem se razvija mesto v dolžino. Pri Ljubljani si s to zasnovo ne moremo pomagati. Glavne ceste se stekajo v obliki zvezde in se združijo na osnovnici Tyrševe ceste. V teku dveh tisočletij si je naše mesto zgradilo to prometno omrežje in ga ne more siloma preklicati.

Ako natančno opazujemo razvoj in širjenje mesta, ugotovimo, da se mesto ne širi v koncentričnih kolo-barjih enakomerno na obodu, temveč predvsem ob glavnih prometnih žilah, ki se stekajo iz dežele v mesto. Vrzeli med posameznimi kraki se izpolnijo šele kasneje in počasi. Ako upoštevamo to naravno in prvotno gibanje ob prometnih cestah, izločimo zazidavo med posameznimi zvezdnimi kraki ter napravimo med njimi prostrane zelenice, smo se že močno približali zahtevam zračne obrambe. Ustvarili smo mesto zvezdaste oblike, kjer se družijo zazidava z zelenicami. Polje in vrtovi segajo do osrčja mesta, ki se zopet razliva s posameznimi kraki daleč ven v naravo. S tem smo prezračili in pomladili mesto ter ga povezali z naravo. Približali smo ga tudi deželi in mu odvzeli značaj zaprte in samosvoje celote.

Ohranili pa smo obširno središče, osrčje mesta, zato ga hočemo prepresti z javnimi parki in ga na redko zazidati. Ohraniti hočemo nenadomestljive kulturne

Skupina zgradb z nebotačnikom skoro v novodobni zazidavi. Od vrtov in prostornih dvorišč so ostali samo še prepadi svetlobnih dvorišč

Lega industrije, obrti in trgovine v Ljubljani po stanju iz leta 1930.
(Sestavljeno po razpravi g. Zv. Hočevarja)

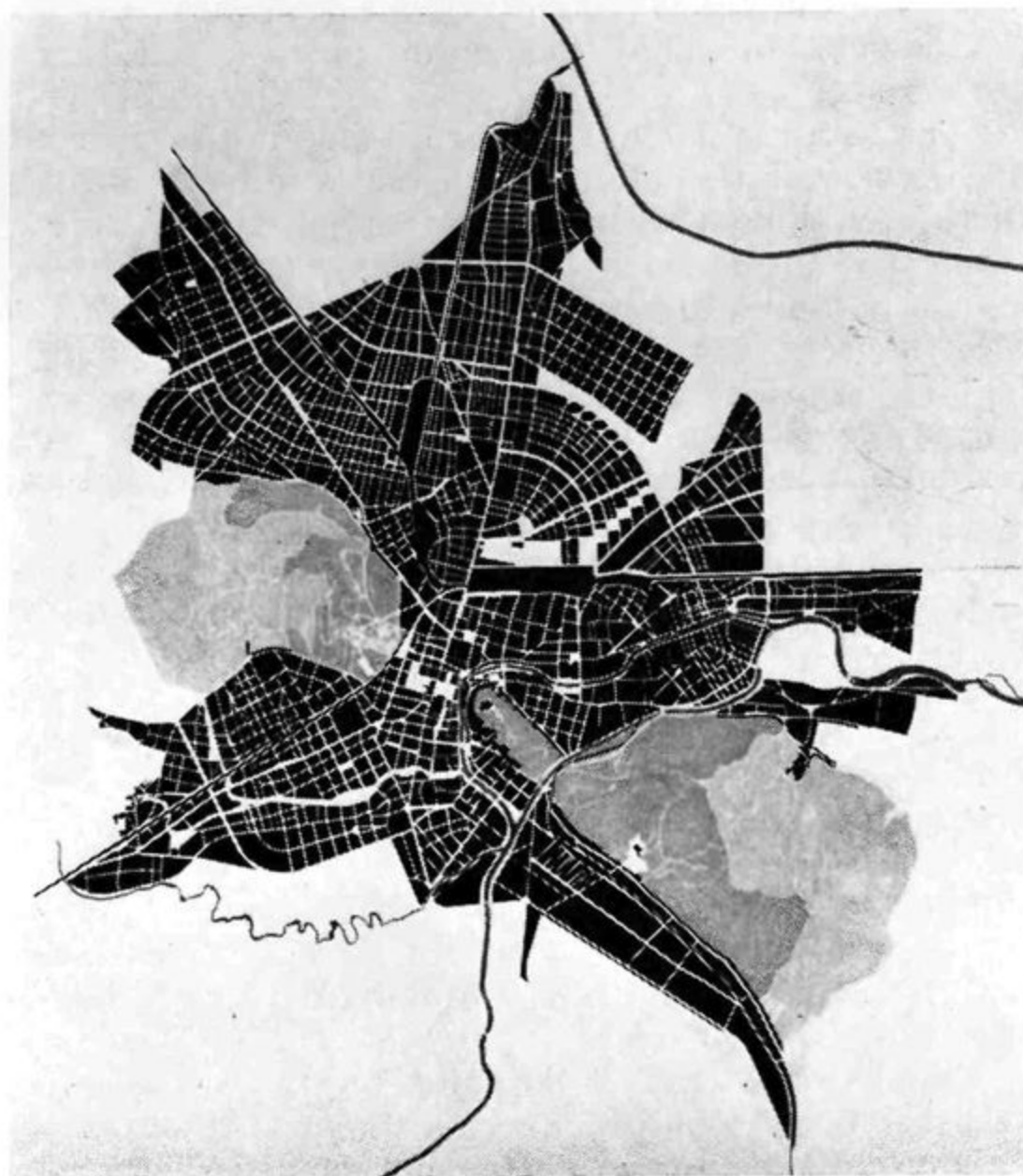
dragocenosti, ki se danes stiskajo in skrivajo med kričečo navlako nagromadenih poslopij. Odstraniti moramo že opisane nezdrave pojave v talnem načrtu mesta. Nova poslopja, šole, gledišča, cerkve, urade itd. naj obdaja zelenje, ceste naj se vijejo med zelenjem in naj v dovoljni širini družijo poslopja. Na ta način bomo sovražnemu letalcu razmaknili cilje, da ne bo mogel povzročiti tolike škode, kakor jo prizadene gosto zazidanemu središču. Poskrbeti moramo tudi, da ne bomo gradili naših hiš tako, kakor so jih naši predniki, ki so živeli v strahu pred turškimi napadi in niso poznali niti bombnikov niti bomb.

Občutljivost Ljubljane v primeru zračnega napada

Vendar nas še vedno moti obsežno mestno središče, kjer so zbrane javne zgradbe, in kulturni spomeniki. Mesto v tej zvezdasti obliki še vedno ni izgubilo svojega ranljivega osrčja, ki bi ob napadu ohromilo zazidane krake. Hočemo ga v novi zasnovi zmanjšati, izprazniti in izpremeniti v zavarovano prometno križišče z redkimi, toda visokimi in utrjenimi nebotičniki, ki bodo kljubovali razdiralni moči razstrelilnih bomb in dajali v višini zavetje pred strupenimi plini. Ostali deli mesta naj se razvijejo ob širokih in obsajenih glavnih cestah v samostojne in neodvisne celote, ki morejo v primeru napada zaživeti vsaka zase samostojno življenje. Na ta način smo razčlenili mesto v posamezne organizme, ki pa tvorijo v skupni zasnovi organizirano enoto. Obširne zelenice obdajajo naselja in nudijo dovolj prostora za šolske zgradbe, športna in otroška igrišča, za bolnice in sanatorije, za izprehajališča in pokopališča. Industrijo pomaknemo daleč na rob mesta in jo razdelimo na več skupin ob prometnih žilah, da zopet razmaknemo vabljuje cilje sovražniku.

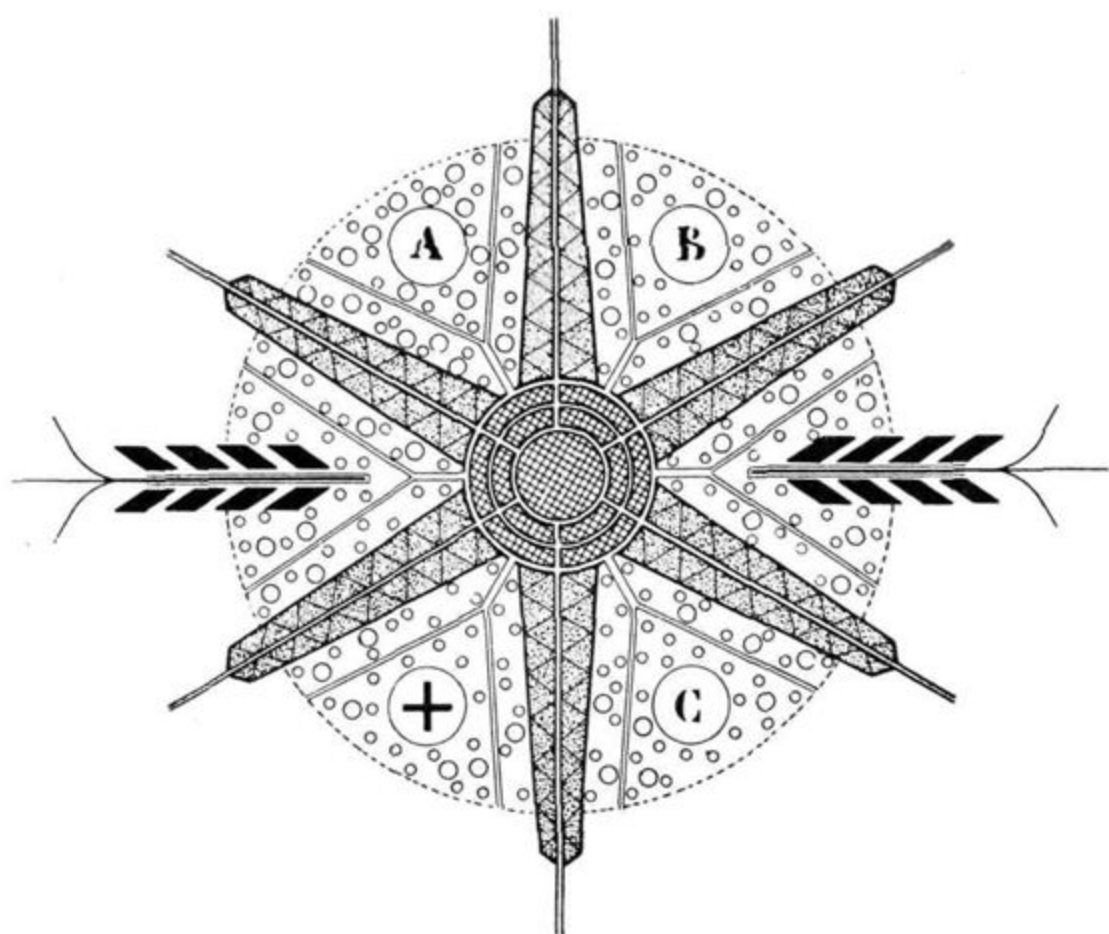
S to novo zasnovo smo se do največje mere prilagodili zahtevam zračne obrambe, upoštevajoč središčno ureditev mesta. Naloga zahteva seveda še potrebno izdelavo, kjer je prav tako treba upoštevati načela zračne zaščite. Toda ta popravek ne spada več v okvir geometrične sheme, temveč v področje regulacijskega

Mestni regulacijski načrt v splošnih obrisih

načrta kakega določnega mesta. Izbrali smo si idealno obliko z namenom, da čim jasneje in brez ozirov poiščemo ogrodje zaščitenegega mesta.

S tem smo pa že tudi poiskali glavne obrise in silnice, ki naj oblikujejo regulacijski načrt našega mesta. Z gornjimi ugotovitvami bi lahko zaključili naša razmišljanja, kajti nadaljnje delo nas bi nujno vodilo

Shema zvezdastega mesta z ohranjenim središčem. Obilo zelenic, ki segajo do središča. Industrija je razdeljena

preko skoro nepremagljivih ovir. Znano je, da morajo biti danes regulacijski načrti zbirka kompromisov, rezultat obzirnosti in tako rekoč kompozicije detajlnih parcelacijskih načrtov. Koristi posameznika imajo odlične in močne zagovornike, dočim so javni in skupni interesi utesnjeni v pomanjkljiva in zastarela zakonska določila in nekaj skromnih postavk mestnega proračuna.

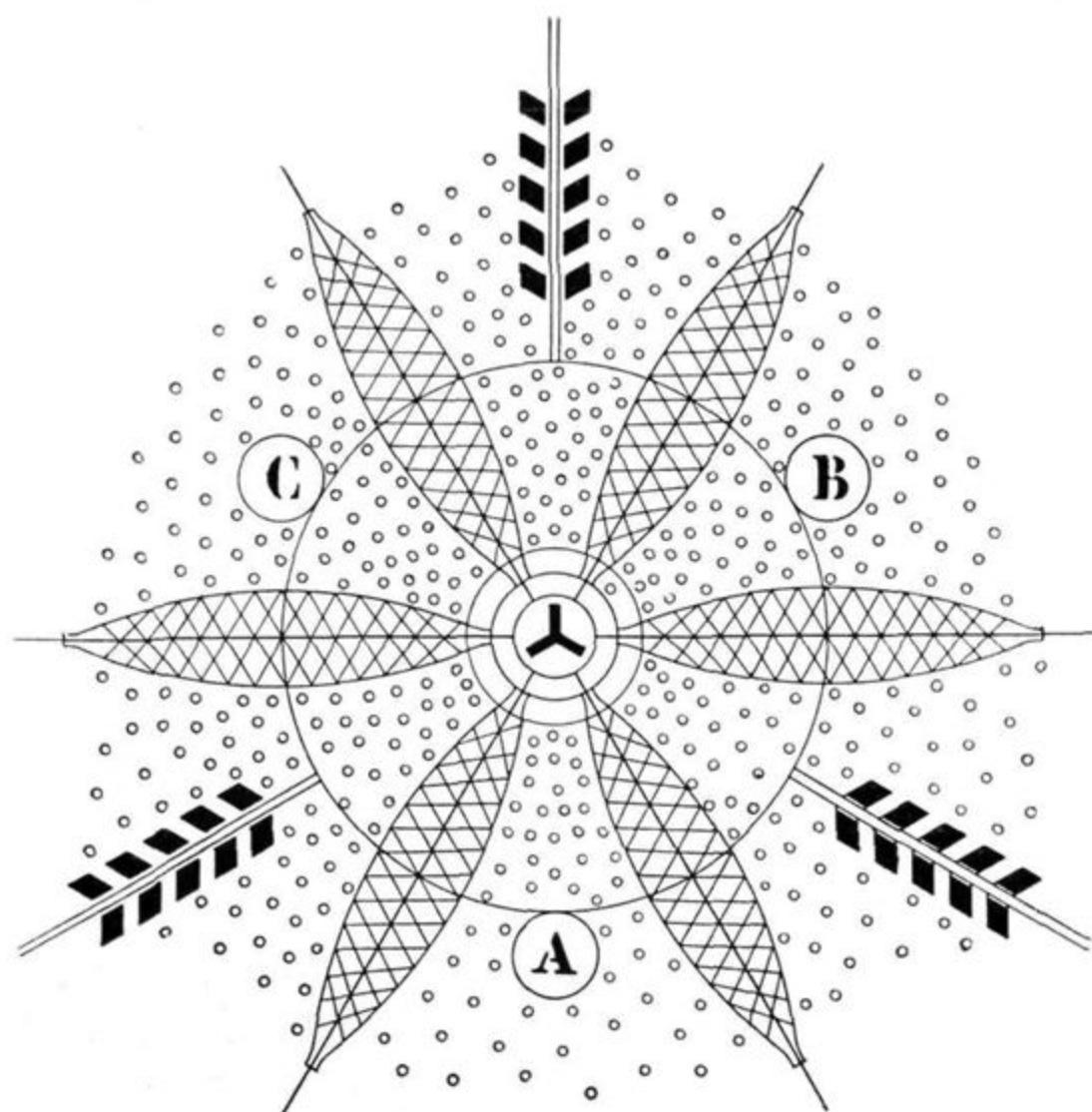
Toda ostali bi dolžni odgovora, kateremu se nočemo plašljivo izogniti. Zato si bomo vsaj v glavnih obrisih načrtali v talnem načrtu nekaj meja, ki naj zajeze poplavo in usmerijo zazidavo v meje, ki jih zahteva zračna obramba in ki ustrezajo skupnim koristim.

Shematični načrt našega mesta nam kaže prikrojeno obliko zvezdaste zasnove. Na južni strani se razhajata Tržaška in Dolenjska cesta, ob katerih sega zazidava daleč izven mesta. Na severni polovici opazimo troje glavnih smeri: proti št. Vidu, Ježici in Sv. Jakobu. Med Golovcem in železnico silita še dva trakova ob obeh straneh Ljubljane. Med posameznimi kraki leže zelenice, Grad z Golovcem in Rožnik s Šišenskim hribom. Tako smo privabili naravo čim bliže v središče mesta. Industrijo bomo razmestili radi prevladujočih vetrov onstran južne, gorenjske in kamniške proge, da se more nemoteno razvijati in da ne bo po nepotrebnem ogrožala stanovanjskih četrti. Bolnico in sanatorije smo preselili v zatišje Rožnika in jih tako izločili iz gostega in zazidanega cestnega omrežja z namenom, da si jih obdržimo v neposredni bližini mestnega osrčja.

Stanovanjski kraki, kakor tudi mestno središče naj se preoblikujejo po načelih zadostne zračne obrambe, kakor smo to že zgoraj opetovano popisali. Načrt sam je dovolj zgovoren in ne bi imeli kaj dodati, ako si hočemo ohraniti zamisel splošne shematične zasnove in ne poseči v podrobno izdelavo regulacijskega načrta.

* * *

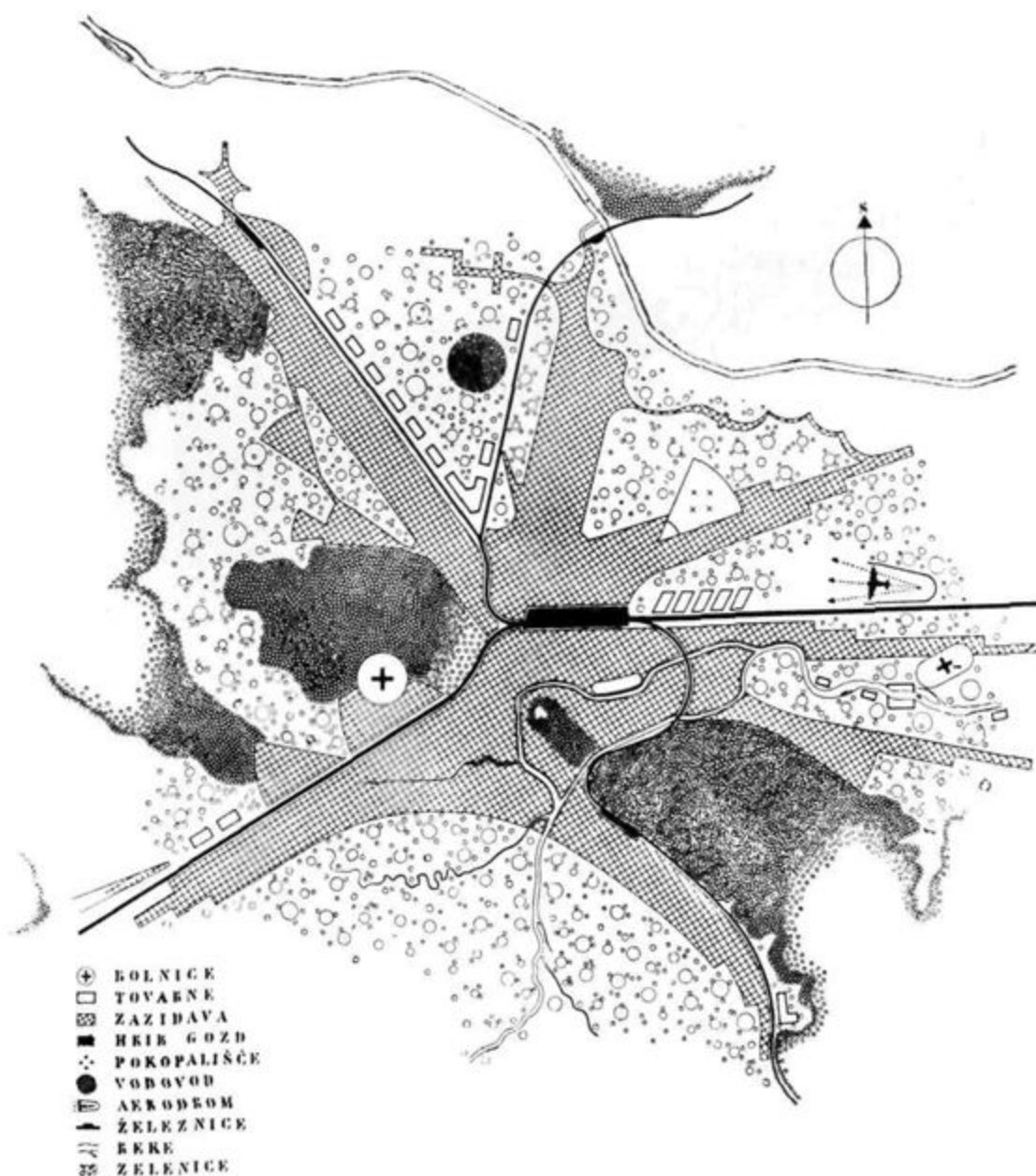
Staro mesto v podnožju ljubljanskega Gradu nam priča o tem, kako so se naši predniki prilagodili zahtevam mestne obrambe, kakor je zahteval tedanji čas.

Shema zaščitenega mesta s samostojnimi mestnimi deli in utrjenim središčem. Zelenice obdajajo mesto in segajo v samo središče. Industrija je razdeljena v tri skupine

Videli smo, da so vojne močno oblikovale naše mesto in mu vtisnile neizbrisen pečat.

Zopet se povračajo nemirni časi, ko bodo igrala mesta vidno vlogo v vojni. Resnični dogodki in žalostna usoda nekaterih mest na zapadu in vzhodu nas dramijo iz stoletne zaverovanosti, da ne preti mestom nobena nevarnost, ako jih ne preplavi in ne zajame

Kako naj poskrbi Ljubljana za varnost mesta v regulacijskem načrtu? Splošni obris z glavnimi smernicami

bojni pohod sovražnikov. Odslej bodo lahko fronte oddaljene stotine kilometrov, pa bo vendar prišla nesreča, ko bodo sovražni bombniki sipali svežnje bomb z neba na mirna mesta.

Mesta preživljajo težke dneve, ko se v okosteneli obliki bojujejo proti upravičenim zahtevam nove dobe, ki zahteva zraka, sonca, zelenja in prostora. Zračna obramba prinaša v svojem seznamu zahteve, ki družijo v sebi skoro vse rešitve nastalih problemov prometa, zdravja in smotrne ureditve mesta. Z njo raste velesila, ki bo prej ali slej prisilila mesta, da se ji prilagode.

Ljubljana ni veliko mesto in se radi tega kažejo pri njej vsi veliki problemi v slabotnejši luči in v manjšem obsegu. Ne smemo je primerjati z velemesti, kjer se problem zračne obrambe še bolj priostrojuje in kjer je skrb za javno varnost že davno izvabila oblasti iz zatišja. Toda varali bi se, ako bi se zanašali, da našega mesta ne more zadeti, če ne tako ogromna, pa za nas vendarle katastrofalna nesreča. Odložimo očala starinoslovcev in ljubiteljev romantičnih, toda nezdravih starih delov našega mesta. Otresimo se predsodkov, ki nas tirajo k vsakdanjim kompromisom in

k zavlačevanju pravilne rešitve. Zamislimo se v vsiljeni problem in ga skušajmo razvozlati tako, kakor zahtevata naš čas in skrb za bodočnost.

Naša Ljubljana naj se zopet prerodi, prezrači, presonči, ozeleni in pomladi ter tako pripravi na obrambo.

Literatura:

- Walter Schmid: Emona.
 Pierre Lavedan: Histoire de l'urbanisme.
 J. Vrhovec: Hauptstadt Laibach.
 Fran Zwitter: Starejša kranjska mesta in meščanstvo.
 Jos. Mantuani: Najstarejši načrt Ljubljane (Kronika).
 Jan. Kocmur: K Tumovim spominom (»Slovenija«).
 Schoszberger: Baulicher Luftschutz.
 Le Corbusier: Le parcellement du sol des villes.
 Dr. ing. Rudolf Briske: Erfahrungen im Erdbehenschutz und ihre Verwertung im Luftschutz.
 Dr. ing. Herbert Knothe: Tarnung und Verdunkelung.
 Dr. ing. Aleksander Löffken: Baulicher Luftschutz.
 Dr. Paul Wolf: Luftschutz und Städtebau.
 Le Corbusier: La ville radieuse.
 Dr. ing. Otto Blum: Städtebau.
 Jean Raymond: L'urbanisme a la portée de tous.
 Jos. Gantner: Grundformen der europäischen Stadt.

MEDNARODNE CESTE IN LJUBLJANA

UNIV. PROF. ING. HROVAT

Živimo v dobi hitrega razvoja cestnega prometa. Motorno vozilo je zavzelo tak obseg po številu in akcijskem radiju, da stoji danes povsod v ospredju. Radi svoje gibčnosti, velike hitrosti in udobnosti vožnje je postalo priljubljeno in popularno prometno sredstvo za ljudi in tovor ne samo za domači, ožji promet, temveč tudi za velike razdalje. S tem v zvezi je seveda nastala potreba udobnih, dobro utrjenih in za veliko hitrost sposobnih cest.

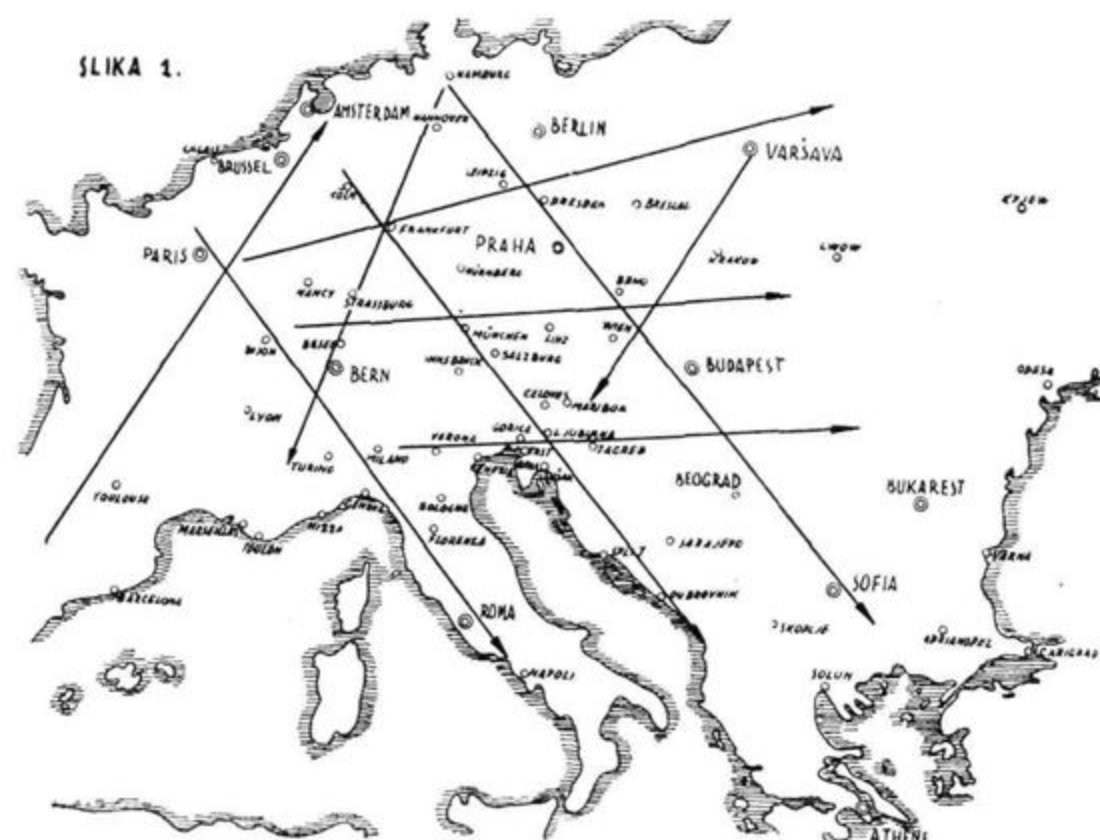
Ideja uporabe avtomobila na velike razdalje iz države v državo, iz enega dela sveta v drugega je vzbudila zahtevo po izgraditvi mednarodnih avtomobilskih cest. Pojavila se je misel, omogočiti vožnjo z avtomobilom od Severnega morja do Carigrada ter od tu dalje v Indijo in Kitaj, ozir. v Egipt in tja do najjužnejše točke Afrike. Ideji je sledil sklep in prvi del te svetovne avtomobilske zveze, to je do Carigrada, bo kmalu izgotovljen. Nastali so še razni drugi predlogi, kako naj bi se posamezne države in kontinenti povezali z dobrim cestnim omrežjem za motorni promet. Omenim naj tu le Francoza Lainéja in Italijana Puricellija. Prvi je predlagal 4 glavne zveze, in sicer:

1. transevropska (Madrid—Paris—Berlin—Varšava—Moskva—dalnji vzhod);
2. Evropa—Azija (Calais—Ženeva—Benetke—Zagreb—Beograd—Carigrad—Indija—Kitaj);
3. baltiško-jadranska (Hamburg—Basel—Milano—Rim—Neapel—Brindisi);
4. Evropa—Afrika (Severne države—Belgija—Paris—Španija—Maroko—juž. Afrika) kot glavne svetovne proge.

Puricelli je objavil idejni načrt glavnega cestnega omrežja za Evropo.

Na te glavne smeri ozir. glavno mrežo naj bi se priključilo ostalo cestno omrežje posameznih držav. Seveda mora vsaka država zase izdelati za svoj teritorij podrobni načrt in določiti točen potek tranzitnih, kakor tudi vseh ostalih cest.

Poglejmo si točneje, kako leži Ljubljana napram tem važnim cestnim zvezam. Ozemlje dravske banovine je po svoji legi bilo, je in bo vedno prehodno ozemlje. Potek Alp, ki so v smeri sever-jug le na gotovih mestih za promet prestopne, daje na severni in

južni strani smer glavnim prometnim potom: zapad—vzhod. Ta smer na južni strani Alp gre skozi naše ozemlje (gl. sl. 1.).

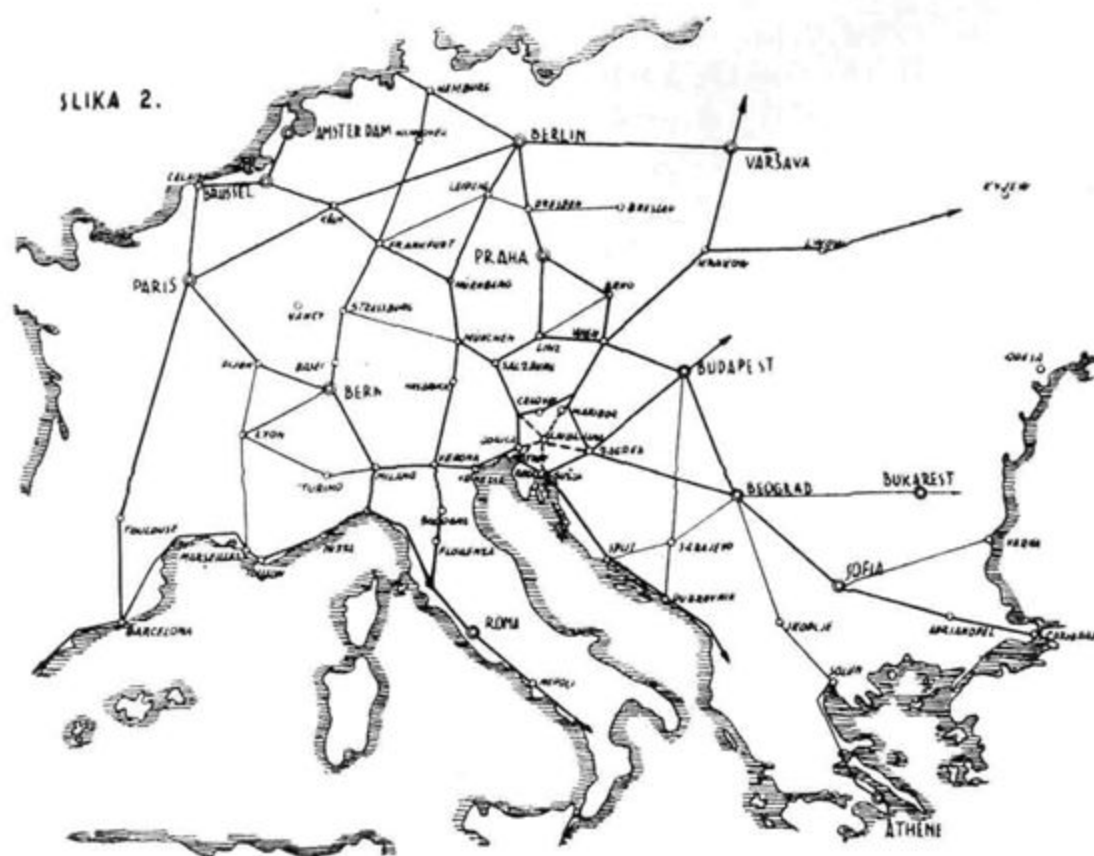
Drugi faktor, ki zahteva naše ozemlje za prehod, je Jadran s svojo privlačno silo. Ta ustvarja poleg že prej označene smeri zapad—vzhod še smer severovzhod—jugozapad (Češka, Poljska, Avstrija—Jadran) in severozapad—jugovzhod (južna Nemčija—Jadran). Tako imamo torej skozi ozemlje dravske banovine tri glavne prometne smeri: zapad—vzhod, severovzhod—jugozapad in severozapad—jugovzhod. Oblika ozemlja obrača te smeri v gornjo savsko dolino tako, da se sečejo v ljubljanski kotlini, s čimer postane Ljubljana važno prometno križišče mednarodnih cest.

S tem pa seveda še ni rečeno, da Ljubljana to tudi je, oziroma mora biti. Tok prometa se usmerja tja, kjer ima najmanj upora, da se hitro razvija in pretaka. Motorni promet se obrača tja, kjer je zanj cesta udobna, kjer lahko razvija svojo hitrost in se mu ne kvari vozilo ter ne troši preveč gonilne sile. Kjer ti pogoji niso izpolnjeni, vzame drugo pot, ozir. drugo smer. Slika 2. nam kaže, da se avtomobilski promet kaj lahko ogne Ljubljani in jo obide. Promet v Italijo in iz nje povsem lahko zavzame smer: Trst—Reka—Zagreb in od tu dalje na razne smeri, ali pa preko Gorice v Celovec ali Solnograd. Isto velja za potnike iz severovzhoda ali severozapada na Jadran, da se po označenih potih lahko ognejo Ljubljani. Namesto važnega prometnega križišča postane Ljubljana kaj lahko prometno izolirano pokrajinsko mesto brez večjega tujskega dotoka, če ne bodo ceste v tej smeri preurejene in udobne za avtomobilski promet.

Poleg dejstva, da so naši kraji važno prehodno ozemlje za dostop k Jadranu, ima Slovenija tudi mnogo naravnih krasot in lepih pokrajin, ki so za tujca vabljive v vsakem letnem času. Treba jih je le napraviti tako dostopne, da jih more tujec udobno doseči. To ne velja samo za obiskovalce naših krajev posebej, katerih število bi z izboljšanjem dostopov znatno naraslo, ampak tudi za tranzitne potnike, ki bi se kaj radi mimogrede ustavljali in obiskovali znamenite naše kraje.

Kak pomen ima tujski promet v narodnem gospodarstvu in kaj pomeni za Ljubljano in vso Slovenijo, ni treba posebej omenjati. Nima pa pomena računati nanj in delati zanj reklamo, če mu ne damo prej one osnove za razvoj, ki je danes merodajna in ki jo upoštevajo vsepovsod po drugih državah. Pomisliti moramo, da smo neposredni sosedje dveh močnih držav, ki polagata silno veliko važnost na dobre ceste, Italija izboljšuje in gradi ceste za udobno potovanje z motornim vozilom, da s tem privabi tujce. Dosegla je, da se skoro tri četrtine vseh inozemcev, ki obišejo Italijo, pripelje z motornim vozilom. V kakem obsegu gradi Nemčija svoje avtoceste, je že splošno znano. Sedaj ko ji je priključena še Avstrija, bo svoje moderno cestno omrežje razširila tudi tu sem in tako bo novo italijansko - nemško cestno omrežje kmalu sklenjeno. Zgoditi se more, da se bo obrnil tok prometa po udobnih cestah na Jadran mimo nas.

Če hočemo torej, da Ljubljana ne bo odrezana od tujskega prometa, moramo zastaviti vse sile, da bodo omenjene glavne ceste preurejene in pravilno utrjene, da se jih avtomobilist ne bo ogibal. Zgraditi je treba čimprej udoben dostop do morja, ki je brez dvoma ena najbolj važnih in privlačnih točk za tujski promet. Urediti moramo predvsem v sl. 2 črtkano označene, nacionalno važne in mednarodno pomembne ceste, s čimer bi postala Ljubljana člen evropske skupnosti, povezana v sistem mednarodnega cestnega omrežja. Na te črte se priključi potem sekundarno cestno omrežje, ki je že zgrajeno ali pa bo še po obljudenosti in finančni moči dotičnih krajev na novo zgrajeno ali spopolnjeno. Po sl. 2. moremo smatrati Ljubljano tudi kot vhod iz sosednih držav v Jugoslavijo. Zato na izgraditvi in preureditvi omenjenih cest ni zainteresirana le Ljubljana in dravska banovina, temveč imajo interes na tem tudi sosedne banovine in vsa država. Vsi zainteresirani faktorji naj zastavijo vse sile, da pride do te izpopolnitve. Stopiti moramo v vrsto drugih narodov, usmerjati promet po svojih nacionalnih razmerah in skušati postati vreden član prometne celote vseh narodov sveta. Izrabimo to, kar nam nudi v tem pogledu naravno dobro.

PROCVIT PIVOVARNIŠTVA V LJUBLJANI — 18. IN 19. STOLETJE

V L A D I S L A V F A B J A N Č I Č

(Nadaljevanje.)

Tudi Ljubljana je imela že v 17. stoletju svoje Brunerje. Tako beremo v sodnem zapisniku iz l. 1653. (fol. 148) o Juriju Prunnerju, gostilničarju »pri zlatem turu« (*»Zum guldenen Auer Ochsen«*) na Starem trgu (sedaj št. 17).¹

Tri tedne po poroki, 19. septembra 1781., je »pivovar Pavel Pruner sporočil magistratu, da si je z oženitvijo s pivovarnarko Katarino Feichter pridobil pivovarsko pravico, zato prosi za podelitev meščanstva.« Sprejet je bil brez tistih težav, ki so jih svoj čas delali njegovemu predniku, že na svečani mestni seji dne 6. okt. istega leta. Meščanske takse pa je moral plačati celih 47 goldinarjev.

Naslednje leto (26. decembra) zaprosita Pruner in žena magistrat, da se neki »dolg v znesku 1813 gld. nemške veljave prevknjiži na njuno ime, da bi se boljše zavarovala dediščina pastorkov« (s. p. str. 530). Novi gospodar je pač želel pokazati, da namerava biti dober očim Feichterjevim otrokom. In res bomo čuli o Brunerju marsikaj, nikdar pa nobene pritožbe njegovih pastorkov.

Bruner se je izkazal sijajnega gospodarja. V teku let se mu je posrečilo dvigniti že itak trdno Kleplatorino do velikega bogastva. Najprej je kupil obsežna zemljišča na Ilovici.

Brunerjevi travniki na Ilovici in Gruberjevo pogorišče na Šentjakobskem trgu. Na Ilovici je imela že vdova Kristijana Feichterja, še preden se je poročila s Prunerjem, v lasti dva deleža tamošnjega občinskega sveta (gmajne), podvrženega desetini in primščini. Pri delitvi gmajne na Ilovici med ljubljanske hišne posestnike, ki se je izvršila leta 1781., je odpadel en delež na Feichterjevo hišo (pivovarno) v Florijanski ulici, drugi pa na hišo na Karlovski cesti. 24. julija 1783. sta Bruner in žena nato kupila od bivšega jezuita, abbéja Gabrijela Gruberja, graditelja po njem

imenovanega prekopa, še nadaljnjih 6 deležev. Zaradi te kupčije je pozneje prišlo do dolgotrajne pravde — tekla je polnih 5 let — ki jo na kratko omenja tudi Vrhovec v svoji »Hauptstadt Laibach«, str. 54—55. Ker sta proces sprožila naš pivovar Bruner in njegova žena in se v njem izkazala kot vztrajna in v bistveni točki zmagovita pravdarja, podajmo tu v kratkih obrisih dogodke, kakor izhajajo iz obsežnega konvoluta v mestnem arhivu (f. 10).

28. junija 1774. leta je izbruhnil v Krakovem silovit požar, v katerem je zgorelo 51 hiš v tem predmestju, 58 pa tostran vode v okolici sv. Jakoba. Požar je dočela uničil tudi vsa poslopja pravkar razpuščenega jezuitskega reda² na trgu sv. Jakoba: kolegij, oba seminarja, gimnazijo in cerkev sv. Jakoba.

Jezuitske zgradbe so zavzemale ves današnji Šentjakobski trg.³ L. 1630. so prevzeli menihi od dedičev Jakoba Lichtenbergerja, ki je bil v začetku 17. stoletja »Schuelmeister« v Ljubljani, še hišo onstran današnje Zvezdarske ulice, tam, kjer stoji jugovzh. del »Virantovega« vrta. Tu se že l. 1631. beleži v urbarju *nova šola* (*»Die neue Schuel so Jacob Lichtenbergers hauß gewest«*), od l. 1632. pa kot *novo sezidani* (jezujski) *seminar* (*»Das Neu erbaute Seminarium so hieuer Jacoben Lichtenbergers hauß gewest«*). Levo od novega seminarja (če gledamo iz Virantove hiše, današnjega poštnege ravnateljstva, v Zvezdarsko ulico) je stala tedaj hiša čevljarja Primoža Geigerja, ki jo je l. 1631. prevzela Lichtenbergerjeva vdova, potem ko je lastni dom prodala jezuitom, še bolj levo pa krčma Jurija Prunnerja (današnja Zvezdarska ulica št. 4).⁴ Desno od novega seminarja so stale po vrsti (proti Šentjakobu) tele hiše: 1. jermenarja Jerneja Šušteršiča, 2. jermenarja Janeza Radla, 3. ključavničarja Janeza Felberja dedičev in 4. jermenarja Matije Korbiča, ki jo je l. 1631. prevzel od Krištofa Konduta, tudi jermenarja. Vrsto je nadaljevala 5. hiša vojaškega bobnarja Janeza Lubanoviča, ki jo je 100 let pozneje posedoval kamnosek Luka Mislej, za njim pa kipar Francesco Robba.

Razen Lichtenbergerjeve hiše so bile vse druge v posesti meščanov. Šele leta 1719. je še ena hiša v Zvezdarski ulici prešla v jezuitske roke. To je bila hiša deželnege trobentača Andreja Wallicha (pred 90 imi leti Geigerjeva last, nato po vrsti vdove Lichtenbergerjeve, Matije Vrbina in Andreja Karloviča). Hiša, ki je, kot rečeno, stala med prejšnjo Prunerjevo krčmo in deškim seminarjem, se s tem letom začinja tudi beležiti kot »Jezo N: das Seminar Soc. Jesu«. Tako tvorita poslej že dve hiši tako imenovani novi deški seminar, kamor je vodil iz starega jezuitskega poslopja že od l. 1634. lesen mostovž preko današnje

¹ Lastniki hiše št. 17 na Starem trgu: do l. 1651. se ta hiša sploh še ne beleži v davčnih urbarjih, čeprav je bila »patidenčna«. L. 1651. je lastnica Katarina Meglič. V hiši je krčmar Jurij Prunner, ki plačuje znatno vsoto 8 gld. obrtnega davka. Kot »Meglitschisch Hauß« se ta hiša beleži vključno do l. 1659. L. 1660. pa je že lastnik »Herr Georg Prunner« do l. 1669. (Prunner je bil tudi kamnosek, rokodelstvo je izvrševal v Rožni ulici), 1670.—1677. njegovi dediči in vdova (za obrt niso plačevali, v hiši pa je bilo po več drugih obrtnikov. L. 1677. se prvič beleži v hiši »Herr Claudij della Fontana), 1678.—1729. »Herr Claudij della Fontana«, ki tu v začetku ne plačuje obrtnega davka, čeprav mu je predpisan v znesku 8 gld. Imel je *gostilno* tudi na voglu Rožne in Zvezdarske ulice. Leta 1690. je vpisan kot »Claude De la fontaine« po francosko. Od l. 1691. do 1701. plačuje redno po 8 gld. obrtnega davka. Gostilna na Starem trgu je torej gotovo delovala. Od l. 1702. dalje pa se beleži kot »ohne Gewerb«. L. 1730. do 1770. Andrej Rome (pisan tudi Rame), pek, in njegova žena Helena, 1771.—1789. gospa Marija Eva Žnideršič (Schniderschizin), od 19. junija 1789. je lastnik Anton Sparovitz, za njim pa Andrej in nato Janez Marn (pisan tudi Mahren). Hiša je imela prvotno številko 169, od leta 1805. št. 23, od l. 1877. pa Stari trg 17 (lastnik Edvard Puppo). L. 1901. se kot lastnik beleži Karel Puppo, l. 1933. pa Josipina Puppo.

² Jezuitje so se naselili v Ljubljani l. 1596., razpuščeni pa so bili l. 1773.

³ Glej o tem Radicseve »Alte Häuser«, I. Serie, str. 14 do 19, ter III. Serie, str. 102 do 108, in Vrhovčev »Hauptstadt Laibach«, str. 50 do 55.

⁴ Zgodovino te hiše je popisal Radics v svojih »Alte Häuser«, III. Serie, str. 102—108.

Nekdanja pivovarna „Deteljica“ (Kleplat) v Sv. Florijana ulici št. 24

Zvezdarske ulice. Med leti 1763. in 1770. so jezuitje prevzeli od krčmarja Franca Brinovca še vogalno, že večkrat omenjeno nekoč Prunerjevo krčmo, ki je tedaj imela hišno številko 66 (*»No 66 Franc Wrinouitz Aniezo N: das Seminarium Soc: Jesu von einem Hauß ...«, urbar za l. 1763.—1770.*). Tako so imeli končno jezuitje za deški seminar na tisti strani ulice na razpolago tri hiše vse do razpusta reda leta 1773.

Veliki požar leta 1774. je vpepelil vsa jezuitska poslopja na trgu sv. Jakoba: kolegij, oba seminarja, gimnazijo in cerkev sv. Jakoba, kakor tudi sosedne meščanske hiše. Cerkev in gimnazijo so pozneje pozidali, kolegij pa so popolnoma odstranili in pogorišče izpremenili v Trg sv. Jakoba. Ostali svet in pogorišče pa je 30. marca 1775. l. kupil navigacijski ravnatelj Gabrijel Gruber, ki je od l. 1769. na ljubljanski filozofski fakulteti poučeval mehaniko in hidravliko. Gruber je tam sezidal do leta 1781. tako imenovano »mehanično« ali »matematično hišo« (poznejšo Virantovo, današnje poštno ravnateljstvo). Sočasno s tem stavbiščem pa je kupil Gruber l. 1775. tudi pogorišče onstran (današnje Zvezdarske) ulice, na katerem so ob času požara stala 3 poslopja »novega« jezuitskega seminarja (tedanje hišne številke 66, 67 in 68¹) ter 3 meščanske hiše (št. 69, lastnik jermenar Gregor Bajželj (Waischel); št. 70, mizar Tomaž Finsterwaldner in št. 71, župnik Janez Feliks Kappus).

Prvotno si je Gruber izprosil od dunajskega dvora oprostitev sleherne kontribucije za »svoje v Ljubljani za mehanični pouk zgrajeno poslopje in poleg tega kupljeno, prazno stoječe pogorišče, dokler ne donašata nikakega dobička«, ker bo njegova »mehanična hiša« koristila splošnosti (13. aprila 1776.). Na prazno pogorišče odpadajoča kontribucija je za vseh šest prejšnjih hiš znašala 40 gld. 1 kr., »najemninska dajatev« (Zinß) zemljiški gosposki pa 25 in pol krajcarja na leto. Ta davek so pozneje prenesli sorazmerno na vse ostale meščanske hiše. Magistrat se je proti temu pritožil. Končno se je zadeva uredila tako, da so pri razdelitvi občinske gmajne Ilovice l. 1781. prisodili Gruberju šest deležev, odpadajočih na pogorišča hišnih številk 66, 67, 68, 69, 70 in 71. Zaostali davek se je sicer res porazdelil na vse meščanske hiše, bodoče

plačevanje kontribucije pa je prevzel nase Gruber, ki je v letih 1781. in 1782. besedo tudi držal

Mehanično hišo, ki je po dograditvi dobila hišno številko 71, je Gruber obdržal zase, pogorišče šestih hiš pa je 31. decembra 1783. prodal meščanu in občinskemu svetniku Dominiku Hronu (priimek se piše tudi »Hrann«). V kupni pogodbi je pogorišče takole omejeno: »Prvič, proda gospod Gabrijel Gruber svoja (*»sein im Eigen Brandstätten*) pogorišča in svet, ki ga omejuje na eni strani ulica, na drugi sedanja Mikoličeva hiša št. 72, na tretji reka Ljubljanka, na četrti pa sedanja Lippova hiša št. 65, v last na ta način, da ne sme niti gospod kupec niti njegovi nasledniki na njem ničesar graditi, marveč smejo svet izkoristiti samo za vrt«, to pa zato, »da se omenjeni mehanični hiši ne odvzame razgled in prosti zrak«. Kontribucijo, ki je bremenila ta svet, je Gruber izrecno prevzel na svojo mehanično hišo. Hron je nato pogorišče pretvoril v vrt.²

24. jul. 1783. je Gruber prodal svojih šest deležev na Ilovici (večkrat se piše tudi »Jelovca« [Jellouza]) pivovarju Pavlu Prunerju in njegovi ženi Katarini za 1500 goldinarjev. Kupec je denar, ki ga je navigacijski direktor nujno rabil, takoj odštél. Kmalu nato je Gruber skrivaj odšel in se pozneje pojavil v Rusiji, zapustivši v Ljubljani obilo dolgovi. Da vterja cesarski davek od Gruberjevega pogorišča, ki ga je magistrat pobiral v celoti za državo, si je magistrat pomagal kar tako, da je prijel Hrona in Prunerja, ki ju je imel pri roki. Ko sta se ta dva nekaj obotavljala, so ju prisilili k pokorščini z zagrožitvijo z vojaško eksekucijo. Moža sta se vdala in sta plačevala celih 15 let vsak po polovico cesarskega davka namesto pobeglega Gruberja. Šele l. 1798. se je uprl najprej Pruner nadaljnjemu plačevanju. Njegovi pritožbi, ki je napravila vso dolgo instančno pot, so končno ugodili in naložili ves davek Hronu. Ta pa je zato tožil barona Leopolda Rastnerja kot tedanjega lastnika mehanične hiše. Čeprav je dobil pravdo v prvi instanci v Ljubljani in pri apelaciji v Celovcu — pl. Rastern je moral ali priznati prenos kontribucije s Hronovega vrta na mehanično hišo ali

² Napačno je torej Vrhovčevo naziranje (*»Hauptstadt Laibach«, st. 51*), da stoji današnji Virantov vrt samo na svetu nekdanjega novega jezuitskega seminarja. Kje je bil seminar, je natančno opisal magistrat v svojem dopisu deželni vladi (spis z dne 19. avg. 1799., št. 1118, fasc. 10): *»Prejšnji jezuitski seminar se je delil na dva dela. En del je stal na levi strani ulice, kjer je sedaj barona pl. Rastnerja poslopje (t. j. Gruberjeva »mehanična hiša«), drugi del pa sta tvorili dve hiši na desni strani ulice, ki sta sedaj del Hronovega vrta (»den 2 ten Theil machten zwei rechts der Gasse liegende Häuser aus die nun einen Theil des Hronischen Gartens ausmachen«).* — Od prvega dela seminarja s kolegijem vred se je kontribucija odraževala naravnost deželni gosposki (Landschaft), magistrat s tem ni imel opravka. — *»Drugi del seminarja pa je bil podložen magistratu.* Od tega je regens Sem : S : J : plačeval davščine do vključno 1773. l. Od tega časa pa do vključno l. 1780. se je kontribucija v smislu najvišjega dvornega odloka z dne 29. marca 1777. in visoke deželne intimacije z dne 28. aprila 1777. razdelila na meščanske hiše. Od l. 1781. do 1783. pa je davščine poravnavał abbé Gruber. Ko pa je nato Gruber pobegnil, je razdelil magistrat dajave od dveh nekdanjih seminarju pripadajočih hiš in ostalih tamošnjih pogorišč pod rektif. št. 230 do 234 po polovici na Dominika Hrona kot novega lastnika pogorišča, sedaj vrta, in Pavla Prunerja kot novega lastnika na pogorišča odpadlih deležev ilovške gmajne.«

¹ Zagonetna je opomba v urbarju pri hišnih št. 67 in 68: *»2 Häuser, deren eines (!) in das Seminarium Verbaut worden«.* Potemtakem je le ena hiša služila deškemu seminarju.

pa dovoliti zazidavo vrta — se je rotovž še nadalje držal Hrona (ki je bil, nota bene, občinski svetnik, cehovski in tudi četrtni mojster!) kot dejanskega lastnika Gruberjevih pogorišča, češ da magistrat ne bo prijemal Rasterna, ker lahko to stori Hron sam, kakor ve in zna.

Brunerja sta zahtevala še povračilo 307 gld. 19½ kr. s 4 % obresti, kolikor je v 15 ih letih nanesele njun del protipravno plačane kontribucije. V tožbi, ki sta jo za ta znesek naperila proti Hronu, sta propadla, nakar sta svojo zahtevo naslovila magistratu. Ta se je upiral na vso moč. Brunerja pa sta iskala pomoči proti magistratu na kresiji. Kako se je zadeva končala, ne stoji v konvolutu fasc. 10. V zadnjem spisu tamkaj (št. 1378 z dne 10. dec. 1803.) razpisuje kresija razpravo o predmetu za 16. december 1803. Magistrat prosi kresijo, naj se razprava preloži za 6 tednov, »ker je referent, ki najbolje pozna stvar, odsoten po opravkih (bil je to neki Franc Pirnat), ali pa naj se dovoli pismeni zagovor.« Iz vsega izhaja, da je nepravilnost zagrešil magistrat, ki je celih 15 let silil Brunerja k plačevanju za Gruberja. Kresija torej ni upoštevala magistratovega izgovora, da je Bruner (in Hron) s petnajstletnim plačevanjem potrdil krivični ukaz »prejšnjega magistrata« iz l. 1783.

Pozneje — kdaj in kako, nisem mogel dognati iz virov, ki sem prišel do njih — pa je prišel sam Pruner v last Hronovega vrta. V urbarju za leta 1800. do 1833. je pod rektificiranimi številkami 230—234 ali hišnimi številkami 66—70, zaznamovanimi kot »abgetragene dem 10ten Schilling unterworfenen Häuser« vpisan *Pavel Pruner*, od 29. dec. 1814. pa *Jožef Miller*. Nato od 12. okt. 1840. (urbar za leta 1833. do 1849.) baron *Nikomedes Rastern*, z istim dnem pa je za Rasternom vpisan »*Virant Anton von Ratschiza*«, od 17. dec. 1844. pa *Marija Virant*. Pozneje je prišel ta vrt v roke *Kranjske hranilnice*.

O Brunerju na Ilovici beremo tudi v spisu št. 1672 iz leta 1792. (fasc. 258). Kresija je zahtevala od magistrata, da zasliši »*Pavla Prunerja, vulgo Kleeblatta*«, ker je sokriv zasipanja jarka na Ilovici. Meščanski ranocelnik *Lovrenc Humel* je namreč 6. sept. ovadil *Miho Vrhovca* iz Most (von *Muste Haus Nro 3 wohnhaft*), da je v družbi več drugih zasul jarek na Ilovici in posekal vrbovje (»*Felberbaume*«). Vrhovec pa je na kresiji obdolžil tudi Brunerja. Z na magistrat povabljenim Brunerjem so sestavili takle zapisnik:

Ljubljana, 6. nov. 1792.

Navzoča: Gospod *Jožef Kokeil*, magistratni svetnik¹ *Jožef Martinic*, aktuar.

1. Kako je poklicanemu ime? — *Pavel Pruner, vulgo Kleeplat*, meščanski pivovar tukaj.

2. Ali ve, zakaj je bil klican? — Ne vem.

3. Ali ima navado voziti po jarku na ilovski gmajni? — Po tem jarku se ne da voziti. Le parkrat v zadnjem poletju sem peljal čezenj. Konje sem moral spreči in po podloženih deskah, ki sem jih prinesel s seboj, potiskati voz čez jarek. To je prvi jarek pri *Pavlinovem (Poulin) gradu*. Čez druge jarke nisem nikoli peljal.

¹ Kokeil, doma z Gorenjskega, je bil ljubljanski župan od 26. avgusta 1798. do l. 1811.

Nekdanja pivovarna Kleplat iz Hrenove ulice

4. Ali ni s tem prevozom zasul jarka? — Nikakor ne, marveč je jarek močno zaraščen s travo, na katero sem položil deske in prišel čez.

5. Ali ni povabljenemu znano, da so jarki na razdeljeni gmajni zadelani in ob njih rastoče rakitovje posekano? — Da bi bili jarki zasuti, mi ni znano, pač pa sekajo rakite *čolnarji in ribiči*, kar se je že meni samemu pripetilo na moji gmajni. Tudi živina, ki jo po košnji otave gonijo na pašo, si dela pot tod skozi in mendra porastlo drevje.

6. Ali pozna poklicanec čolnarje in ribiče, ki so zakrivali posekanje? — Ne vem nikogar navesti, vendar vsi trdijo, da so ti tisti, ker lahko povsod vozijo, kadar voda prestopi bregove.

7. Ali ima še kaj povedati? — Drugega ničesar.

Podpis vseh treh. »Kleeplat« se je podpisal: *Paul Prunner*.

Bruner je bil tedaj že lastnik *dveh hiš v Florijanski ulici*. L. 1788. je namreč kupil sosedno hišo tik pivovarne v smeri proti pisanim vratom (danes št. 26, last dr. *Vinka Zorca*, odvetnika v Beogradu.)²

² Lastniki današnje Zorčeve hiše v Florijanski ulici 26 od konca 16. stol. do l. 1600. *Mihael Slivec (Sliuez)*, 1600. do 1613. *Jeronim Bartolei (tudi Bartholey)*, 1614.—1619.

Brunerjev spor s sosedi. Pavel Bruner je bil torej premožen človek. Za takega je veljal tudi pri sosedih, ki so mu zavidali bogastvo. Dražila pa jih je tudi njegova oblastnost. Tudi magistrat ga je poznal s te strani in mu ni vedno ustrezal. Poučen v tem oziru je spor zastran kanalizacije v Florijanski ulici, ki se je začel l. 1787. in še čez dve leti ni bil končan.

»Že v oktobru lanskega leta«, pravi magistratovo poročilo kresiji (f. 49, spis 2650 de 1788.), »sta pri nekem ogledu odkrila dr. Gollmayer (mestni svetnik) in stavbni mojster Prager, da teče iz hiše pritožnika (sc. Pavla Brunerja) odprt tok skozi nekaj vrtov in hiš (!) in se potem izliva v Ljubljano. Ta iztok je *poln pivovarniške nesnage, svinjskega gnoja in druge umazanije z dvorišča, ki je pri ogledu nudilo strašansko sliko*. Iz narave te nesnage je povzeti, da povzroča, ko jo segreje dnevno (sic!) sonce in potegne izparico kvišku, neznosen smrad, pridi vodnjake po vrtovih in na neodpušten način neznansko mnogo doprinaša k nezdravosti. Na nujno prošnjo stavbnega mojstra se je že lanskega oktobra naložilo Brunerju, da mora zgraditi nov kanal iz svojega dvorišča v *mestni kanal, ki vodi skozi Hrenovo ulico*. Ker bi bil ta vodotok dolg samo nekaj korakov, bi povzročil le malenkostne stroške. Bruner pa se vsled zagotovil nekih ljudi ni zganil in do pomladi ukaza ni izpolnil.

Tedaj pa je začel prijemati sosede, da morajo le-ti nositi stroške. Ker je bil po njihovem zaslišanju zavržen, se je pritožil na slavno kresijo, ki ga je tudi

odbila. Ko je uvidel, da s politične (!) plati ne more uspeti, je nastopil pravno pot zoper sosede in proces se je začel. Magistratno poročilo pove nadalje, da je Bruner, že ko je prejel magistratov ukaz, nalašč postavil zidana vrata tam, koder bi moral peljati kanal. Sedaj pa se izgovarja, da tod ne more napeljati kanala. Vrata da se ne smejo izpodkopati, ker ne more skozi nobena druga vrata dovažati vode v pivovarno. Videli pa so ga že večkrat, da vozi vodo v pivovarno skozi hišna vrata, kar se še včasih zgodi.

Bruner je namreč v svojem prizivu na kresijo trdil, da voda ne teče z njegovega dvorišča, marveč prihaja tja iz Rožne ulice. Smrad pa da povzročajo Suhadomnikova stranišča. Ker je zdaj vsled suše usahnil njegov vodnjak, mora vsak drugi dan vodo dovažati. Drugega dovoza k hiši pa nima kot tistega, ki mu ga hočejo sedaj zapreti. »Slavna kresija! Moj obrat preneha, če se mi dovoz vode zapre sedaj, dokler je moj vodnjak brez vode!« Tako zaključuje Bruner svojo pritožbo z dne 13. julija 1788.

Sosedje pa so takole odgovarjali na Brunerjevo zahtevo, da morajo oni plačati napravo kanala na temelju neke zastarane dolžnosti:

»Bruner nima pokrite greznice, marveč gnojnično mlako, ki se ne razlije samo enkrat, ampak zelo pogosto, vsled česar trpe vrtovi, zidovi in okolni vodnjaki. Smrad pa lahko (sic!) škoduje tudi zdravstvenim razmeram ljudi... Mi sosede nismo dolžni prenašati, da se vsa nesnaga odtaka po vrteh. Bruner nima pravice, napraviti vse soseske Rožne in Hrenove ulice za svoje podložnike in nam ukazovati, da bi kot hlapci morali trebiti njegovo nesnago, to tem manj, ker dela ta smrad velikokrat hudo škodo vrtovom, hišnim posestnikom pa grozi, da se jim podro zidovi, kar očitno nasprotuje politični stvari (!) in tudi policiji... *Mi nismo nobeni tlačani in sužnji kakega pivovarnarja*. Brunerju naj se naloži, da nas v bodoče pošteđi z izrazom 'Dienstbarkeit'. Svoj iztok naj sam izpelje v mestni kanal z lastno pridnostjo in lastno služinčadjo ter s svojim denarjem, kakor to mora zase storiti vsak sosed, ne pa da bi bil dolžan služiti kakemu Brunerju... Sosed Gučnik je bil in je ljubitelj snage in je brez moranja in pritiska napravil ta kanal skozi svoj vrt, da ne bi moral svinjarijo (Sauerey) javno trpeti. S tem pa ne nastaja ne zanj ne za sosesko kaka služnost (Dienstbarkeit), ker ga ne veseli, da bi imel (pri hiši) sužnje in da bi se vpeljale služnosti, ki jih med meščani nikdar ni bilo... Človeku, ki je *njegova itak vsa okolica, ki ima premoženje in ki se obnaša kot nekaka 'vice-oblast'*, naj bi se gradili s krvjo in denarjem ubogih sosedov kanali in čistili njegove nesnage?... Suhadomnik in Karl Graf lahko kot poštene, zanesljivi priči potrdita, da teče nesnažna voda skozi celo sosesko od Brunerja in da se s tem uničuje večina hiš. Tudi kapnica teče z mnogoterih Brunerjevih poslopij in streh. Že zato mora kanal napraviti on sam.

(Dalje prihodnjič.)

njegovi dediči (v hiši je *sedlar* Lovrenc Winkler, ki plačuje poleg svojega tudi hišni davek), 1619.—1624. *čolnar* (Scheffmann) Matija Umek (Vmegkh), 1624.—1625. njegovi dediči (notri *lončar* Jernej Struckhl), 1625.—1646. *tesar* Krištof Kržinar (Kherschinner ali Kreschiennner. V najemniškem urbarju l. 1643.—1645. je vpisana »Marusch Krischinnerin«), 1647.—1677. *kuhar* (Koch) Janez Williz (Bilec?). Janez je vpisan samo v »Cammer Zinß Urbar«, nato Luka Willez, 1678.—1683. njegovi dediči, 1684.—1685. Janez Krištof Puecher (*mestni sodnik in pozneje župan*). O njem v »Kroniki« l. 1937., str. 227. Puecher je imel še hišo Pred škofijo (danes št. 16) in eno na današnjem Vodnikovem trgu št. 4), 1686.—1689. *zdravnik* dr. Janez Piegl, 1690.—1706. njegovi dediči, 1707.—1729. Janez Piegl, 1729.—1782. *kipar* Henrik (Mihael) Lehr (pisan tudi Löhr) in žena Marija Suzana, 1782.—1788. *izdelovatelj orgel* Jožef Kočar (v urbarju piše Gutschera Orglmacher, v Instanzkalendru za l. 1782. Kotscher, za l. 1787. pa Kutschera). Od 5. sept. 1788. do 31. dec. 1825. sta vpisana *pivovar* Pavel Pruner in Katarina, nato do 5. okt. 1826. *pivovar* Janez Feichter, do 7. jun. 1831. njegova žena Ana za polovico, nato Janez Feichter in Katarina za Anino polovico, od 6. junija 1837. Janez Feichter (sin) za Katarino četrtino, od 20. maja 1839. oče Janez Feichter za četrtino (sina) Janeza Feichterja, od 16. maja 1846. vdova Marija Feichter, vpisana z l. 1869. kot poročena Urh. Do l. 1805. je imela hiša št. 33 »am alten Markt«, potem do l. 1876. (lastnik Janez Steska) št. 95, od tedaj pa do leta 1900. (lastnik Anton Zorec, trgovec) št. 34, sedaj pa št. 26 v Florijanski ulici (lastnik dr. Vinko Zorec)

Novo mesto: Glavni trg (1895.)

FRANC ANTON PL. BRECKERFELD

O NOVEM MESTU OB KONCU XVIII. STOLETJA

JANKO JARC

Ljubljanski deželni arhiv hrani obsežen rokopis, ki je važen vir za zgodovino Novega mesta v drugi polovici XVIII. stoletja, vsebuje pa tudi množino podatkov za starejšo dobo. Spisal ga je 1790. l. Franc Anton Breckerfeld, uporabljala in izpisovala pa sta ga Heinrich Georg Hoff v »Gemälde Krains« in Ivan Vrhovec v svoji »Zgodovini Novega mesta«. Ker je rokopis zanimivo pričevanje sodobnika, ki je z bistrim očesom opazoval življenje malega podeželskega mesteca, in ker oba izpisovalca nista povsem izčrpala njegove vsebine, hočem v sledečem sestavku prevesti predvsem ona mesta, kjer Breckerfeld opisuje Novo mesto in Novomeščane, kot jih je gledal sam, pri tem pa še zapisal marsikako opazko, ki kaže zanimiv odnos pisatelja do važnejših vprašanj njegove sodobnosti.

Za uvod naj služi nekaj besed o Breckerfeldih¹ in rokopisu samem ter njega dosedanji uporabi.

Plemenitaški rod Breckerfeldov je bil najbrže slovenske krvi. Ena njih veja se je še v začetku XVIII. stoletja imenovala Pleško pl. Breckerfeld, predniki našega avtorja pa so se že v sredini XVIII. stoletja podpisovali le Breckerfeld. Značilna poteza za te je nekaka praktično-znanstvena usmerjenost. Adam in njegov sin Wolfgang Konrad sta bila znana zdravnika, Adamov vnuk Janez Sigismund uvaževan upravni državnik, pravnuk Franc Anton pa narodni gospodar, zbiratelj narodnega blaga in historik.

O zdravniku Adamu Breckerfeldu je zapisal kanonik Janko Barle v svoji razpravi »O zdravstvu staroga Zagreba«,² da je prišel kot zdravnik l. 1643. v Zagreb na mesto nekega Paglichija, ki je v tem letu odšel iz Zagreba. Pri očetu Adamu je sin Wolfgang Konrad,³ rojen v prvi polovici XVII. stol. in umrl 10. maja 1710., gotovo dobil prve pobude za študij zdravništva, se nato izobrazil in izpopolnil v svetu in leta 1656. stopil v službo kranj-

Oton Škola: Novo mesto 1836.

skih deželnih stanov ter postal fizik v Novem mestu. Kmalu je zaslovel po vsej bližnji in daljni okolici, zlasti po Vojni krajini. O njem piše J. Barlè, da so mnogi hrvatski odličniki prihajali k njemu v Novo mesto po zdravniške svete ali celo ostajali v mestu v njegovi oskrbi, pogosto pa so ga tudi klicali na Hrvatsko na konzilij. Med onimi, ki so k dr. W. K. Breckerfeldu (Barlè piše Breckenfeld, Valvasor pa Brehenfeld in Bruckenfeld) prihajali po zdravniško pomoč ali ga klicali v svojih tegobah, našteva J. Barlè vlastelina iz Stenjevca grofa Adama Ratkaja, vojaškega poveljnika Franja Chernkoczyja iz Črnkovca in zagrebškega škofa Martina Brajkovića.

W. K. Breckerfeld je 1699. zamenjal z Mordaxom svoje rodbinsko imenje Impale za Stari grad v bližini Novega mesta. Na tem gradu je doraščal njegov, 11. aprila 1689. v Novem mestu rojeni sin **J a n e z S i g i s m u n d**.⁴

Tega ni več mikala zdravniška slava, pač pa se je njegova nadarjenost razodevala v množini večinoma Kranjsko zadevajajočih rokopisov gospodarsko-upravnega značaja, bil ljubitelj umetnosti in lepe knjige in se sam poizkušal v slikarstvu. Njegovi spisi, kot jih našteva sin Franc Anton in po njem H. G. Hoff (Gemälde Krains II. 48), kažejo resnično mnogostransko zanimanje in znanje starograjskega graščaka. Med njegovimi šestnajstimi rokopisi, ki so deloma ohranjeni v ljubljanskem deželnem arhivu, so spisi gospodarske, pravne in upravne vsebine, poleg njih pa tudi spiski domačih plemiških rodbin s historičnimi opombami, za natisk pripravljeni računski priročnik, slovarček nemškega, francoskega, latinskega in italijanskega jezika, pravopisna navodila itd.

Sin Franc Anton piše o njem:

»Njegovi rokopisi pričajo o mnogostranski učenosti. Njegove slike v olju očitujejo mojstrsko roko, ki jo bo cenil vsak poznavalec; slike pa bi bolj zaslužile, da bi bile razstavljene v kaki znameniti galeriji, kot pa da vise v podeželskem dvorcu na Starem gradu. Bil je umetnik na klavirju, bil tudi matematik, vendar je to stran svoje velike nadarjenosti očitaval le v raznovrstni sestavi sončnih ur. Imel je smisel za lepo književnost in je ugajal s svojimi posrečenimi epigrami. V latinskem, italijanskem in francoskem jeziku je bil ravno tako spreten kot v nemškem ali kranjskem (slovenskem). Bil je tudi državnik, v katerem je deželni

glavar Saurau našel moža, ki mu je uredil deželne finance in policijsko službo. Ko je bil omenjeni deželni glavar dalje časa odsoten, je bil on upravitelj dežele in vodil krmilo vlade: bil je predsednik stanovsko-odborniškega urada, deželnosodni prisednik, pomožni okrožni glavar na Dolenjskem, izplačevalec v Vojni krajini, cestni in tržni komisar, pri tem pa so ga rabili še za različne izredne posle.«⁵

Janez Sigismund Breckerfeld je umrl prve dni junija 1760. in bil 8. junija pokopan v rodbinski grobnici v novomeški frančiškanski cerkvi.

Franc Anton Breckerfeld⁶ je bil rojen na Starem gradu 3. januarja 1740. Zrastel je v kulturnem starograjskem ozračju, tehtna in duhovita beseda lastnega očeta mu je bila prva učiteljica, kot mu je prva izobraževalnica gotovo bila domača knjižnica. Ta je že od časov njegovega deda Wolfganga Konrada hranila večjo zbirko naravoslovnih in medicinskih del, vsaj deloma še danes ohranjenih v dediščini poslednje starograjske gospe, grofice Margheri. Tej zbirki je oče Janez Sigismund gotovo priključil vrsto gospodarskih, pravnih, zgodovinskih in leposlovnih knjig, s katerimi je v dolenjsko zakotje prihajal že tudi prvi dih novih istodobnih idej, ki so vznemirjale duhove po širokem svetu. Ob njih in modrem očetovem vodstvu se je ostrilo razumevanje mladega plemenitaša za vsakdanje potrebe domačega gospodarstva in njega izboljšanje, globilo zanimanje za preteklost domačih krajev ter ga obenem približalo preprostemu ljudstvu, da je prisluhnil njega govoric in začel zapisovati narodne pregovore in zbirati izraze, kot jih je okoliški kmet rabil pri tkalstvu in za razne dele pluga, ostrešja in stiskalnic, nabiral imena orodij in podobno. Kot praktičen poljedelec je v spomenici Kranjski kmetijski družbi sporočil svoje misli o izboljšanju vinogradništva in napisal dragocene pripombe k vinogradniškemu zakonu. Valvasorjeve historično-topografske črtice je izpopolnil z važnimi dodatki v svojih »Dopolnilih k Valvasorju«, zlasti za nekatere kraje in gradove na Dolenjskem. Nekatere je razširil v cele monografije in ona o šentpetrski fari je bila več kot štirideset let po njegovi smrti priobčena v Mitteilungen des historischen Vereins für Krain.⁷

Oton Škola: Novo mesto 1836. (severovzhodni del)

Levo nad samostanom cerkev sv. Antona (Florijana), nad frančiškansko cerkvijo Ljubljanska vrata in cerkev kapucinskega samostana, desno od samostana vojašnica, desno pod samostanom mestni stolp

Novo mesto: Pred vojašnico

Staro Novo mesto: Karlovška cesta

V začetku XIX. stoletja so kranjski deželni stanovi imenovali Breckerfelda za polnomočnega komisarja ob priliki davčne regulacije v pazinski grofiji (1803.) in potovanje po Istri mu je dalo snovi za rokopis o Istri in tamkajšnjih razmerah. Tri leta nato pa je umrl v Ljubljani dne 30. januarja 1806., star 66 let.

V dobi, ko je še živel na Starem gradu, se je vsaj za nekaj časa priselil k njemu sorodnik p. Janez Nepomuk Breckerfeld, bivši zakristan po Jožefu II. razpuščene stiške opatiije.⁹ O tem se pripoveduje, da je prinesel s seboj tudi one slike stiških opatov, ki so še danes v dosti slabem stanu ohranjene v zapuščini zgoraj omenjene poslednje starograjske graščakinje. Vplivu pregnanega meniha je najbrže pripisati Breckerfeldovo nerazpoloženje do reformnih naredb Jožefa II., v kolikor ni na njegova usta govorila plemenitaška konservativnost sploh. Gotovo pa je Breckerfeld zvedel iz pripovedovanja p. Janeza marsikako podrobnost iz poslovanja novomeškega okrožnega glavarja Ursinija grofa Blagaja, s čimer je potem zabelil svojo uničujočo sodbo o tem uradniku.

*

Ko je Franc Anton v svojem grajskem zatišju slonel sklonjen nad belimi polami papirja, pisal svoja »Dopolnila« in snoval obširen spis »Versuch und Beitrag zu einer Landkrainerischen Topographie«, je gotovo bila njegova najskritejša želja, da bi njegovo delo ne obležalo samo na policah njegove knjižnice ob očetovi obširni rokopisni ostalini, temveč se v tisku razširilo po deželi. Morda je denarnim neprilikam pripisati, da tega ni mogel izvesti, in menim, da je tudi nase mislil takrat, ko je v rokopisu o Novem mestu, govoreč o »slovitih meščanih«, zapisal: »Oni, ki jim je manjkalo sredstev, da bi množino svojega znanja v tiskanih knjigah objavili, so si pomagali z rokopisi, da ustrezajo poznavalcem in prijateljem« (str. 32.). Na te vrste težave, vsaj deloma, morda meri tudi Hoffova, F. A. Breckerfelda zadevajoča opazka o »kranjskem učenjaku iz dobre, a nesrečne hiše«.⁸

Rokopisni sestavek F. A. Breckerfelda, ki nas v tem članku zanima, obsega 97 popisanih strani in nekaj praznih listov folio formata. Celotni naslov se glasi:

Neustädtl - Rudolphswerth

1790

24ten April

Versuch und Beitrag

zu einer

Landkrainerischen Topographie

von

F. A. v. B.

Rokopis je v glavnem razdeljen na štiri dele: 1. Zgodovina Novega mesta (1—58); 2. seznam hišnih posestnikov in meščanov, urejen po ulicah in trgih ter zapovrstnih hišnih številkah (61—68); 3. prepis ustanovnega pisma vojvode Rudolfa IV. in listine cesarja Jožefa II. (71—77 in 83—86); 4. spisek raznih napisov (91—108).

Prvi je uporabljal ta rokopis Heinrich Georg Hoff, nemški polihistor in kranjski zgodovinar, ki ga je »okoliščina, da je dobil po smrti nekega kranjskega učenjaka iz dobre, a nesrečne hiše, umrlega kratko pred 1808., torej pač Franca Antona Breckerfelda, njegove beležke o Kranjski in Istri«, pripravila do tega, da je 1808. v Ljubljani pri Kornu izdal v treh zvezkih Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien.⁸ Hoff je v II. zvezku omenjenega dela str. 33.—64. skoro doslovno prepisal iz Breckerfeldovega rokopisa, kar se mu je zdelo potrebno za opis Novega mesta, izpuščajoč pri tem le to, kar bi bilo za Novomeščane ali nekatere vidnejše osebe manj prijetno, kot pravilno ugotavlja Ivan Vrhovec v svoji »Zgodovini Novega mesta«, str. III.

Drugi, ki je z večjim pridom in izčrpneje uporabil Breckerfeldovo delo, je bil Ivan Vrhovec. Ko je zbiral gradivo za svojo Zgodovino, mu je takratni muzejski arhivar Anton Koblar med ostalimi arhivalijami gotovo preskrbel tudi ta rokopis, vendar v Breckerfeldovo avtorstvo Vrhovec ni čisto verjel, čeprav je bil A. Koblar o njem prepričan. Menil je celo, da je bil pisec frančiškan, čeprav je pravilneje dopuščal, da bi bil lahko avtor tudi kak dober prijatelj novomeških frančiškanov, kar za Breckerfelda gotovo

Novo mesto
Hiša na Bregu

velja. Vrhovcu ni podrlo vseh dvomov niti dejstvo, da je avtor sam, čeprav samo z začetnicami, signiral svoje delo.

Kot je videti, Vrhovec tudi ni podrobno primerjal Hoffovega teksta z Breckerfeldovim, ker bi sicer ne mogel prisoditi n. pr. na 155. strani svoje Zgodovine skoro dobesednega prepisa iz Breckerfelda na rovaš dobrega Hoffovega poznanja novomeškega življenja one dobe, medtem ko sam na treh straneh tik pred omenjenim citatom točno po Breckerfeldu navaja seznam gvardijanov novomeškega frančiškanskega samostana in ga tudi sicer pogosto citira.

Breckerfeldovo delo je tudi koncepcija in periodizacija zgodovine Novega mesta, kar je Vrhovcu služilo za zasnovo in izvedbo lastnega teksta, ki ga je seveda izpopolnil in razširil s podrobnim študijem arhivalnega gradiva, v kolikor ga je v Novem mestu mogel dobiti ali pa ga je imel na vpogled iz deželnega arhiva v Ljubljani.

Čeprav se je I. Vrhovec pri pisanju novomeške zgodovine tesno naslanjal na Breckerfelda in ga obilno citiral, včasih pa to tudi opustil, vendar ni s tem prav nič zmanjšana vrednost njegovega dela. Treba pa je vsekakor podčrtati, da bi brez neumornega zbiralca gradiva *Antona Franca Breckerfelda* in njegovega prvega obširnega teksta zgodovine Novega mesta morda sploh ne prišlo do Hoffovega spisa o Kranjski in Istri in bi tudi Vrhovcu bilo njegovo delo oteženo.

Ker je Hoffovo delo danes širši javnosti teže dostopno in je tudi Vrhovčeva Zgodovina Novega mesta postala dosti redka in ker sta poleg tega oba tu in tam nepopolno izčrpala Breckerfeldov rokopis, naj sledi nekaj mest, ki so značilna za Novo mesto in Novomeščane ob koncu XVIII. stoletja. Številke v oklepajih označujejo stran rokopisa, ležeče tiskane besede sem vnesel zaradi lažjega čitanja prevoda, v oglatem oklepaju pa so navedene opombe ali poprave avtorja samega.

(1) »Deželnoknežje mesto Rudolphswerth, v deželnem jeziku Novumestu imenovano, je pod cesarjem Jožefom II. izgubilo svoje nemško ime, ki ga je dotlej nosilo po svojem ustanovitelju; to ime je

bilo z gubernijalno odredbo z dne 1. septembra 1783. spremenjeno v Neustädtl, dolensko okrožje pa v novomeško okrožje.

Mesto je sedež okrožnega glavarja, ki je obenem imenovan gubernijalni svetnik; poleg njega so na okrožnem uradu še 3 okrožni komisarji, 1 tajnik, 1 registrator, 1 zapisnikar, 1 okrožni blagajnik [od januarja 1790. do 1791.] in še nekaj pisarniških uradnikov, skupaj približno 12 oseb. Mestni magistrat tvorijo mestni sodnik [upravitelj mestnega sodišča], osem svetovalcev, 1 mestni blagajnik in mestni sindik ali mestni pisar. V mestu je gimnazija, kjer poučujejo frančiškani v šestih latinskih humanitetnih razredih kot tudi na normalni nemški glavni šoli; v njem je infilirani prošt s 6 korarji, (2) ki opravljajo mestne župnijske posle. Mesto ima prostorno vojašnico, zgrajeno 1778., poštni urad, dve lekarni in ravno toliko izučenih zdravnikov, katera redno plačujejo deželni stanovi; ne šteje pa z gimnazijo, frančiškanskim in razpuščenim kapucinskim samostanom, rotovžem, kapitljem in komendo več kot 270 hiš. Te so v redu razvrščene ob štirinajstih ulicah in trgih, ulice pa se stekajo na velikem in prostornem trgu, ki ga dobro zidane hiše še dosti prijetno krasijo. V mestu je 6 cerkva [4, sedaj 3], sicer pa niti enega javnega poslopja, nikake redute, ne gledališča, ne carinarnice, nikake kavarne, ne biljardne dvorane, ne kegljišča, ne strelišča. Zato nima to mestece prav nič privlačnega na sebi, da, razen Marijinega stebra pri sveti Katarini (3) nikakih kipov, stebrov ali spomenikov. Dovoz se vrši ali skozi dolnja vrata poleg mostu čez Krko od hrvatske strani ali skozi gorenja vrata po ljubljanski in že zanemarjeni celjski cesti.

To mestece leži zelo prijetno na malo visečem kraju, ki ga okoliški rodovitni griči oblikujejo v romantično dolino tam, kjer se Krka tako zavije, da tvori mestece skoro polotok; leži ob vojaški cesti, ki vodi iz Ljubljane v Karlovec na Hrvaškem, nekako v sredini med obema mestoma, od katerih je enako oddaljeno za štiri poštne postaje, to je približno po deset ur. K polepšanju kraja ne prispevajo malo blizu ležeči gradovi in gradiči Neuhoft, Kamen, Grm, Pogance, Ruperčvrh in Bajnof, vendar manjka lepih vrtov (4) in udobnih sprehajališč za razveseljevanje meščanov.

Po tem opisu mesta in njegovega položaja pripoveduje Breckerfeld o najstarejši zgodovini Novega mesta, zavrača mnenje, da bi bilo iskati začetka mesta v davnih dneh pred Rudolfom IV. (Prim. Vrhovec n. o. m. 7 sl.) in ponovno podčrta, da se prava zgodovina Novega mesta začne šele z ustanovnim pismom vojvode Rudolfa IV. z dne 7. aprila 1365. Po opisu grba in pečata mesta navaja Breckerfeld nekatere za Novo mesto važnejše dogodke iz bojov za celjsko dediščino in turških vpadov ter končno ugotavlja, da je ustanovitev Karlovca (1479.) sicer prinesla Novemu mestu večjo varnost, povzročila pa njegovo gospodarsko propast (4—8). Potem nadaljuje:

(9) »Česa vsega ni to mesto izgubilo? Kje je mestni špital z vsemi svojimi posestvi? Niti sledu ni več o njem. Desetine, Dilančev fond za balo revnim meščankam, gorsko pravo v Trški gori, mestni gozd v Brezovcu, mestna posestva, kot na primer Kochovo, travniki, mestni vrtovi, mlini, ribiške pravice, mesnice, in končno še mestni stolpi in dva osemfuntna topa, vse je bilo v malo obetajočem upanju prodano na

dražbi. Mesto ni od tako pridobljenega denarja imelo nikakega haska ne koristi. Od časov tega nesrečnega sistema (*domestikalni sistem*, glej Vrhovec 128 sl.), to je od 1760., se je zlo kot prisad zajedlo v jedro mesta in ga divje razjeda, da mu skoraj ni pomoči.

Za časa dveh, za mestne zadeve postavljenih deželno-pravnih in političnih svetovalcev, g. barona Leopolda (10) Livija Schwaba-Lichtenberga in grofa Janeza Nepomuka Ursinija-Blagaja je doseglo zlo svoj vrhunec. Pokazalo se je to za prvih let vlade Jožefa II., ko so poželjivo zagrabili za vse, s čimer se ni za Marije Terezije pravilno ravnalo. Kot zaprosene, tako so bile tudi odrejene preiskave o izmišljenih pritožbah meščanov. Oni, ki je pri tem plačal ceho, je bil mestni blagajnik Vaclav Skubic, ki je deset let sicer na običajni način, vendar morda preveč lahkomisljeno polagal račune, katere pa je okrožni urad vedno potrjeval. Ta je moral potem, ko so ovrgli vse po okrožnem uradu sopedpisane spise in priloge, v trenutku za deset let nazaj vse te uradno z obširnimi popravki pravilno sestaviti. Presenečenemu, ker tega ni mogel tako hitro napraviti, je oficijant deželnega knjigovodstva Franc Hradetzki čisto protizakonito vsilil v podpis neki račun; in takoj nato so mu, da bi z enim zamahom razvozlati ta gordijski voz, zaplenili vse imetje in premoženje, zaplenjeno pa na dražbi prodali. Tako je Hradetzki izvršil naloženo naročilo in 2. januarja 1783. zapustil mesto. Skubičevo, na dražbi prodano premoženje ni zadostovalo za kritje prehitro in ne dovolj utemeljeno *izračunanega* primanjkljaja. Zato so zaradi soodgovornosti pritegnili tudi takratnega okrožnega glavarja J. K. Klassenaua, da doplača ostanek. (11) Tudi v to zadevo vpletena imenovana gospoda svetovalca in poročevalca sta bila preiskovalna komisarja, a se nista samo spretno izvila iz zanke in odvalila težko breme od sebe, ampak sta hotela, da bi bila kot zaslužna državna uradnika in svetovalca še nagrajena. Leopold Livij Schwab-Lichtenberg je bil upokojen s polno plačo, grof Blagaj pa je bil v ravno istem letu 1783. v ravno istem mestu Novem mestu, ki je pod njegovim referentstvom prišlo v nered, postavljen za okrožnega glavarja. In kvart, ki jih je mešal, ni hotel deliti v prav nikako korist mestu.

V tej igri ponesrečenemu blagajniku odvzeti in mestni blagajni zapadli denar, 8354 fl. 26 kr. in 2 v., ni mestu prav nič hasnil in koristil. Takoj nato je

dobil sušico. Prekanjeni okrožni glavar grof Blagaj je prisilil meščane na obvezo, da morajo eden za vse in vsi za enega jamčiti za morebitni primanjkljaj v mestni blagajni, zato pa imajo meščani pravico, da si izberejo poštenega blagajnika. Obvezali so se in izvolili za blagajnika Gottlieba Schreyerja. Ta je bil pravi! Ali v upravljanju (12) blagajne je bil podrejen ukazom okrožnega glavarja. Pri takem preokretu stvari je prišla mestna blagajna v času Blagajevega glavarjevanja, to je od 17. septembra 1783. do 19. decembra 1786., v tako slabo stanje, da ni bilo niti Skubicu odvzete niti od Klassenaua dopolnjene vsote ne naložene, ne v gotovem, ne v kaki za mesto koristni ustanovi, da, pri pregledu blagajne ob koncu leta je bil celo ugotovljen primanjkljaj 125 fl. 36 kr. Tak je bil ekonomski položaj mesta, ko je za svojo službo neprimerni gospod okrožni glavar grof Blagaj moral zapustiti svoj urad, dobil pa vendar radi lokavega sleparjenja z zaslugami milostno letno plačo 800 fl. Meščanstvo je sicer proti takemu ravnanju z mestnimi denarji vložilo pritožbo pri guberniju v Gradcu, a v tej zadevi je bil poročevalec zet grofa Blagaja gospod baron Schwab-Lichtenberg, imenovan Janežič, in so naravno obležale mestne zadeve nerešene v aktih, Novo mesto pa je postavljeno v usmiljenja in obžalovanja vredni položaj, medtem ko grof Blagaj v ljubem miru uživa svojih 800 fl. pokojnine.¹⁰

(13) *Mestno* gospodarstvo upravlja mestni blagajnik, kar po odpravi deželnega vicedoma nadzoruje okrožni urad, ki račune odobrava in sopedpisuje, končno pa rešuje in potrjuje gubernij v Gradcu. Odkar se je meščanstvo obvezalo, da je porok za vsakega izvoljenega blagajnika [nov. 1783.], ni okrožni urad, kot se zdi, nič več vezan na soodgovornost za morebitni primanjkljaj in računi se pošiljajo neposredno *deželnemu* knjigovodstvu brez posredovanja okrožnega urada.

Za tem razpravlja Breckerfeld o mestnem gospodarstvu po domestikalnem sistemu in navaja po tem sistemu določene mestne dohodke in izdatke (13—15) in pravi:

(16) »Iz bilance je razvidno, kako slabo je z mestnimi dohodki. Ali tu ni pravo mesto, da bi k temu delal politične pripombe, ko je namen tega spisa le v topografskem opisu podati zgodovino kraja. Samo to naj povem, da so pred postavitvijo okrožnih gla-

Novo mesto: Glavni trg (srednji del leve strani)

Novo mesto: Glavni trg (srednji del desne strani)

Novo mesto: Glavni trg (gorenji del desne strani)

Novo mesto sredi XIX. stol. Glavni trg

varjev nadzorovali mesta deželni vicedomi, in mesta so takrat, vsaj to Novo mesto čisto gotovo, živela v mnogo ugodnejših razmerah kot poslej.

Sedaj preide pisec na odpravo deželnih vicedomov in ureditev okrožnih uradov in našteva vrsto novomeških okrožnih glavarjev do marca 1802., ko je umrl Siegmund pl. Coppini (16—20), kar je deloma izpisal že Vrhovec v svoji Zgodovini str. 125 sl. Med temi glavarji si je Breckerfeld seveda znova posebno privoščil grofa Blagaja, na nadaljnjih straneh pa se zopet lotil opisa takratnega mesta in meščanov:

(20) »Čeprav je Novemu mestu pod temi okrožnimi glavarji, katerih prva skrb od namestitve dalje je moral biti napredek mest, zrastle tudi kakšna korist in izboljšanje, je bilo vendar oboje tako neznatno, da ne morem o tem, kakor bi rad, nič poročati.

Policijsko službo opravlja okrožni urad s pomočjo meščanov. Tedenske tržne cene sicer natančno zapisujejo, kruh pa se kljub temu draži, kakor sta od leta do leta in skoro od dne do dne dražja tudi meso in sol. Nekoč je imelo mesto štiri mesnice, a so bile prodane, in sedaj ima enega samega mesarja, ki tudi edini trguje z mesom. Funt govedine s privago stane danes [1790.] 7 krajcarjev in bo v najkrajšem času, kot zatrjujejo, še za $1\frac{1}{2}$ krajcarja dražja.

(21) Ulice so snažne in hiše so opremljene s številkami. Skoro vsaka hiša ima majhen vrtiček s sadnim drevjem. Tako nenavaden kot prijeten za oko je pogled z višine kapitelskega hriba (Friedenberg ga imenuje Breckerfeld, ker je bilo na njem od 24. septembra 1785. do 1799. pokopališče) na mesto, od koder je videti hiše med drevjem, kot bi bile v kakem gaju. Ti vrtovi so nastali iz pogorišč. Prej je imelo mesto več lesenih hiš kot sedaj, zato je tudi pogosto trpelo po požarih. — — — Ker pa bo Novo mesto dobilo izvrsten požarni red in so v pripravi kar najboljše varnostne naprave, upamo, da smo dobro zavarovani pred najstrašnejšo vseh nesreč.

Dobre pitne vode mesto nima, niti ne javnih vodnjakov. Zamisli nekega okrožnega glavarja (grofa Blagaja) se mora mesto zahvaliti za predrago plačano ledenico, ki je sedaj last samo enega meščana in ne služi za splošno uporabo. Iz Novega mesta vodijo v vsa mesta v okrožju [izvzemši v Kočevje] dobro urejene trgovske ceste. Klassenau (okrožni glavar 1767. do 1783.) je bolj kot drugi pazil na ceste in pod njim

je ta oddelek policijske službe v marsičem napredoval. Odkar ni več mestnega špitala, za bolehnine in revne meščane ni več poskrbljeno; in Dilančeva (22) ustanova, iz katere bi morali letno po dve revni meščanski dekleti prejemati 50 fl. za balo, je že morda za vedno izgubljena.

Tovarne ni tukaj še nikdar nobene bilo, kakor tudi sta voda in svet za to pripravna.¹¹ Pa kako bi mogla tudi kaka — posebej ob tako izčrpani mestni blagajni — nastati? Pri popolnoma obubožanih meščanin !!!

Z rokodelstvom je v tem mestecu kar najslabše. Meščan, preveč v skrbi, da si sam pridela kruh in vino, mesto da bi si ga prislužil z obrtjo, se poleg svojega posla preveč bavi s poljedelstvom in vinogradništvom. Tako ni ne koristen obrtnik ne dober kmet: eno je drugemu v napoto. Vsakemu je njegovo rokodelstvo postranska stvar, kar je krivo, da ne dobiš še tako majhnega dela izvršenega prej kot v treh, šestih, osmih ali še več tednih. Zato marsikdo, predolgega čakanja sit, če le more, iz Ljubljane naročuje, kar rabi. Vrh tega so izdelki Novomeščanov navadno okorni in šušmarski. Zakaj ti obrtniki bolj popivajo kot delajo. Preveč hodijo po gostilnah, zato je krčmarstvo njih najboljša obrt. (23) Zato se skoro vsaka hiša poteguje za vinotoč. Meščan skoro ne pozna druge zabave kot pijanstvo. Tu je torej mestece, kjer ima Bacchus obilo — Venus pa prav nobenih templjev.

Tu navajam vse ta čas v Novem mestu nahajajoče se vrste obrtnikov. Ni jih dovolj, da bi zadostili potrebam okrožja in mesta. Mnogi med njimi niso po rodu domačini; iz onih dežel so, v katerih ne raste vino; to je menda tudi tista vaba, ki jih primamlja, da se tu udomačujejo.

Na 23.—25. strani so našteje vse takratne novomeške obrti s številom posameznih obrtnikov, kot jih je Vrhovec izpisal na 107. strani svoje Zgodovine, le da ni upošteval nekaterih poznejših Breckerfeldovih popravkov, ki se pa zopet le deloma krijejo s seznamom meščanov-obrtnikov v meščanski matriki iz 1797.

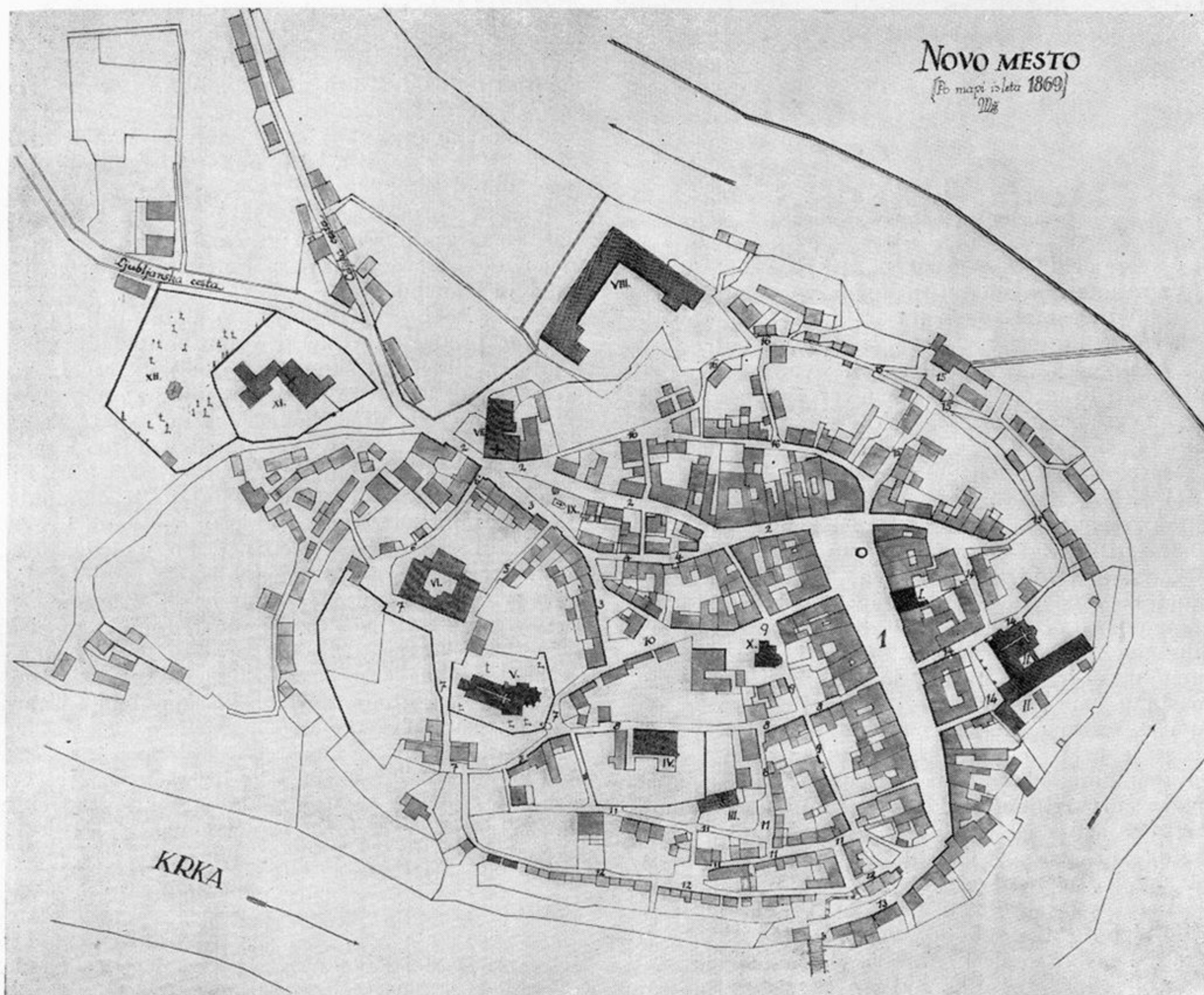
V nadaljevanju svojega rokopisa (25 in 26) našteva Breckerfeld najvažnejše mestne pravice, njih počasni propad in razlaga nazadovanje pravih meščanov in propad obrti:

(26) »Nekoč je bilo trgovanje in poslovanje v mestu samo meščanom dovoljeno, sedaj pa vsakomur, čeprav

ni meščan. S tem je samo po sebi prenehalo pridobivanje meščanskih pravic, kar je vendar od vsakega novosprijetega *meščana* prinašalo mestni blagajni 20—30 fl. Mesto trpi tudi zaradi odprave cehovskih svoboščin, ker je pretrgana vez, ki je vezala (27) člane cehov in je težko dobiti dobrih rokodelcev iz tujine. Le slučaj privede mojstru pomočnika v delavnico. Tako si nakopava mesto s temi, ki niso izbrani, samo pritepenice; sprejemajo jih pa le, ko ni boljših. S tem seveda ne postaja rokodelstvo prav nič boljše.

Prej, ko so pomočnike še izbirali, so prišli pogosto tudi tujci v deželo. Zato je nastala v tem mestecu tako raznovrstna mešanica narodnosti in v njem zastonj, čeprav je globoko na deželi, iščeš pravega narodnega značaja. Mnogi v njem so pravi tujci, mnogi domačini pa žive tu šele v drugem rodu.»

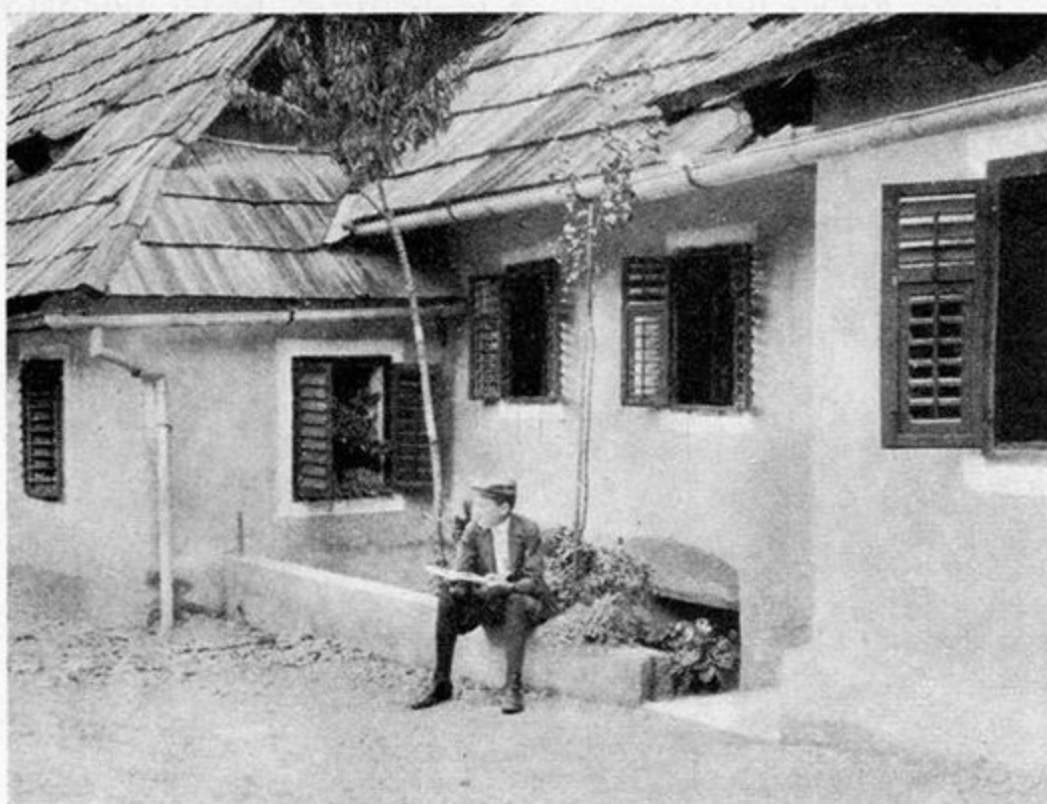
Po opisu mestnih sejmskih pravic in ureditve mestnega sveta je zapisal Breckerfeld imena mestnih sodnikov in našteva vasi, ki so bile mestnemu sodstvu podrejene (27—30). Seznam mestnih sodnikov je pre-

Floris Novega mesta

Legenda k načrtu Novega mesta:

1. Glavni trg;	13. Pri mesnicah;	1785. in od 1799. do	X. Cerkev sv. Antona
2. Ljubljanska ulica;	14. Pri frančiškanih;	1810.);	(Florijana, podrti leta
3. Nad sveto Katarino;	15. Nad mlinom;	VI. Proštija;	1882.);
4. Pod sveto Katarino;	16. Poleg kasarne.	VII. Kresija (do 1779. špi-	XI. Nekdanji kapucinski
5. Raubgaßel;	I. Rotovž;	tal s cerkvijo sv. Mar-	samoštan s cerkvijo
6. Špitalska ulica;	II. Frančiškanski samo-	tina, kasneje hiša štev.	sv. Jožefa;
7. Nikolajska ulica;	stan;	56, po 1800. sezidano	XII. Pokopališče (od 1810.
8. Poskokengaße;	III. Mesto, kjer je do 1790.	sodišče);	do 1924.);
9. Pri sv. Antonu (Flori-	stala cerkev sv. Jurija;	VIII. Vojašnica (1779. zida-	kapelica zidana 1856.
janu);	IV. Komenda nem. vit. re-	na in 1899. prezidana	in porušena 1936.
10. Pri pečnici;	da (Križatija);	za okrožno sodišče);	Krog na Glavnem trgu
11. Sv. Jurija ulica;	V. Kapiteljska cerkev s	IX. Cerkvica sv. Katarine	znači vodnjak (1861.
12. Breg;	pokopališčem (do leta	(do 1794.);	do 1903.).

Novo mesto: Študentovska ulica

vzel v svoje delo Vrhovec (prim. str. 137—139), le da ga je z nekaterimi podatki in imeni izpopolnil ali popravil. V pripombi, napisani najbrž 1797., opisuje Breckerfeld tudi prihod prve francoske patrolje v Novo mesto — 4. aprila 1797. — in hvali meščane, ki so prepodili Francoze (prim. Vrhovec 159/160, B. trdi, da je bilo francoskih konjenikov 36, V. po svojih virih piše o 14).

Zatem govori Breckerfeld o šolstvu¹²:

(31) »Znanosti so v tem mestu malo znane. Razen majhne zasebne knjižnice pri frančiškanih ni najti tu nobene knjige. Zakaj prošt Jabacin (*Martin J. 1775. do 1789.*) je svojo dobro izbrano knjižnico zapustil šentpetrski komendi pri Ljubljani. Tudi sicer je zelo otežena pot do učenosti. Le v šestih humanitetnih razredih poučujejo frančiškani. Do 1781. leta so sicer ti menihi, čeprav le lastne samostanske gojence, v samostanu poučevali v metafiziki in fiziki po Lockejevem in Newtonovem sistemu. Svetlo je že postajalo, kjer se je preje le mračilo: sistem Jožefa II., ki je vsem menihom zabranil zasebni pouk, pa je te naučil drugačne prosvetljenosti, kot so jo oni dotlej razumevali; in dijakom je tudi v tem revnem mestecu brez ozira na njih ubožnost naprtil davek na svobodno znanost kot v drugih bogatejših mestih. S tem je bilo precej znižano število učencev kot tudi zmanjšana vnema učiteljev.

Poleg tega niso bile tukaj znanosti nikdar stvar, s katero bi se kaj prislužilo. Knjigarnar, tiskar ali knjigovez bi morali kljub svoji spretnosti od lakote poginiti. Vendar pa je tu in tam najti sledi, da Novomeščanom ni manjkalo darovitosti, volje in marljivosti, da bi v znanostih postali koristni. Tudi to mestece ima svoje učenjake (32), ki so v njem ali njegovi okolici zagledali luč sveta ali pa so, rojeni sicer drugje, v njem hoteli svoje učene misli zapustiti potomcem. Oni, ki jim je manjkalo sredstev, da bi množino svojega znanja v tiskanih knjigah objavili, so si pomagali z rokopisi, da ustrežejo poznavalcem in prijateljem. Tem pisateljem pa manjka večinoma uglašenosti in poznanja sveta, dostikrat tudi okusa. Nadarjenosti in

znanja pa jim ni mogoče odrekati. Odlikujejo se posebej s pravilnostjo mišljenja in jedrnostjo izraza brez lepotečja, v čemer so si skoraj vsi enaki.«

Nato sledijo imena in dela »slovitih meščanov«, ki jih je izpisal Vrhovec (str. 99—102 in 155—158) in našteva nekatere znamenitejšje učence gimnazije (32 do 45), zopet pohvali frančiškane, nakar se mu ponovno podedi v pero trpka sodba o Jožefu II. in njega vladi:

(45) »Pouk novomeške mladine pa bi še srečneje napredoval kot v teh 44 letih od ustanovitve gimnazije (1746.), če ne bi učiteljem kot učencem manjkalo pobude in podpore. Kot povsod drugod v monarhiji so tudi tu za devetletne vlade Jožefa II. kar preveč nazadovali latinski študij in humanitetni razredi (*gimnazije*), ne da bi zato bolj napredoval normalni pouk v nemških šolah. Zakaj, če je bilo prej do 200 dijakov letno, jih je v zadnjih letih, odkar so znanosti obdavčene, komaj še 50.¹³

Nemška normalka, ki je bila v 1778. po gospodu Jan. Nep. grofu Edlingu svečano otvorjena in pod njegovim vodstvom kar najbolje uvedena, lepo ustreza svojemu namenu.

Vendar so tu v prihodnje kaj slabi obeti za pouk. Davčno preurejanje mu je v teh petih letih, kar se izvaja, v marsičem škodilo. Najboljši učenci, ki bi po svoji marljivosti in nadarjenosti lahko napredovali, uhajajo iz šole pred koncem učne dobe, da vstopajo za dnevna (46) dva goldinarja v službo k zemljemercem ali se dajo najeti za prepisovanje fasij ali izpiskov. Petnajstletni fantje postajajo že manipulanti in žrtve dobičkaželjnosti. Kakšen vpliv na nravi bo imelo njih nebrzdano življenje, bo poučila prihodnost. Država pa je medtem vendar že izgubila marsikakega dobrega človeka, ki ji bo le v breme. Kajti pet let že uničuje svoj čas z malovrednim in zmedenim delom, ob katerem si sicer pridobi brezkoristno izvežbanost v davčnih stvareh, ki jih nihče točno in kot treba ne razume, medtem ko bi se lahko izobrazil v vrednega člana države.«

Na naslednjih straneh (47—58) opisuje Breckerfeld kapiteljsko, frančiškansko in ostale cerkve (prim. Vrhovec 17 sl.), našteva prošte (prim. Vrhovec 220 do 232) in gvardijane frančiškanskega samostana (Vrhovec 152—155).

OPOMBE:

¹ SBL 57.

² Janko Barlé: O zdravstvu staroga Zagreba, 1902., 18.

³ SBL 57 in Barlé n. o. m. 23 in 67.

⁴ SBL 57.

⁵ Breckerfeld 33 sl.

⁶ SBL 57.

⁷ MHK 1848., 74.

⁸ SBL 328.

⁹ Milan Turković: Der Cisterzienser Orden in Slovenien, 1936., 73.

¹⁰ Vrhovec, Zgodovina N. m. 132 sl. in Ein Defraudationsprozess aus dem Jahre 1782. Jahresbericht d. Obergymn. in Rudolfswert 1892.

¹¹ Vrhovec, Zgodovina N. m. 107.

¹² Hoff, Gemälde II. 46—48 in Vrhovec 155.

¹³ Vrhovec 305.

(Konec prihodnjič.)

IMENA VAŽNEJŠIH STAREJŠIH GRADOV NA SLOVENSKEM NEKDAJ IN SEDAJ

IMENOSLOVSKO ZGODOVINSKA RAZPRAVA

LEOPOLD PETTAUER

(Nadaljevanje.)

ŠTAJERSKA

Altenburg—*Vrbovec* zap. od Mozirja. Med 1230. in 1232. Albertus de Altenburch¹; 1248. castrum Altemburch.² Altenburg vsekakor ni prvotno ime, ampak leži vzrok takemu imenovanju v dejstvu, da je moral biti nekje več ali manj v bližini zgrajen nov grad, s čimer je prejšnji dobil pridevek »alt — stari«. Stegenšek³ si razlaga Altenburg kot stari, spodnji grad glede na novi, Gornji grad — Oberburg. Tudi slov. ime Vrbovec (= vrbov gozd) je očitno zelo staro. Več glej o tem v zvezi z Gornjim gradom. — Vrbovec so znova zgradili in na lepem sosednem griču, imenovanem Gradišče, so ustanovili frančiškanski samostan Marija Nazarje; od tod tudi ime Marijin grad.⁴

Drachenburg — *Kozje*, trg. 1197. Otto de Trachenberg;⁵ 1200. famulus (sluga) domini Ottonis de Drakinberg.⁶ »Zmajski grad«. Zmaj — Drache je eno izmed redkih bajeslovnih bitij, ki jih je poznal še srednji vek kot dediščino iz prastarih časov. Živa je še ljudska tradicija o kozjanskem zmagu.⁷

Gonowitz — *Konjice*. 1146. plebs (župnija) Connuwiz;⁸ 1181. Gotschaldus de Goniwitz;⁹ 1234. castrum de Gonuvviz.¹⁰ Ime je slov. izvora. Opravka imamo tu s konji. Bržkone so bili tu ob prometni cesti v srednjem veku konjski hlevi.

Gutenstein — *Guštanj* jz. od Dravograda. 1248. Detricus de Gutenstain.¹¹ Še bolj kot pri Gutenbergu¹² je tu poudarjena trdna osnova, živa skala, na kateri je stal grad.

Heckenberg — *Beli grad* pri Vranskem. 1188. ministerialis Wulfinch de Hekinberch.¹³ Hecke = grmičevje, živa meja, ki je izborna služila v obrambne svrhe;¹⁴ plot, ograja: gosposka posest je bila s takimi zaprekami ločena od občinske marke; utrdba, grad, s katerim so bile često zaprte stare meje sodstva in grofij (*Heckenfestungen*).¹⁵ — Po vasi in griču, kjer stoji, se imenuje tudi Stopniški grad.¹⁶

Hohenmauten — *Muta* vzh. od Dravograda. 1255. castrum Muttenberch.¹⁷ Na tem kraju je bila obmejna mitnica (maut, stvn. mûta) med Štajersko in Koroško. V varstvo mitnice so sezidali nad njo grad Muttenberg.¹⁸

Hoheneck — *Vojnik* svzh. od Celja. 1165. Liupoldus de Hohenecke.¹⁹ Nemško ime je bržčas pokvečeni »Vojnik«, ki ga izvaja Ramovš²⁰ od chvoja »jelka«.

Hörberg — *Podsreda* sev. od Brežic. 1213. castrum Herberch.²¹ Oblika Hörberg je zavedla Kronesa²² na možnost pomena »höherer Berg — višja gora«. Pustimo to ob strani. Prav tako nima Hörberg nič opravka z zasliševanjem hudodelcev in sicer ob sredah — od tod Podsreda²³ — kakor podpira to ljudsko izročilo. Prvotna oblika nemškega imena je Herberch, ki pomeni zaklonišče, del trdnjave karolinške dobe, ki je služil za zatočišče vojščakov.²⁴ Medsebojne odvisnosti slovenskega in nemškega imena ni, razen če se nanaša »pod« na razmerje geografske lege naselja do gradu.

V sredo se je lahko marsikaj zgodilo: ustanovitev kraja, pravica sejma ali dolžnost robote. Stegenšek²⁵ izvaja tele sklepe: 1. da je slov. ime ime naselbine, danes trga, nemško pa ime gradu; 2. da je slov. ime jako staro, morebiti starejše od nemškega; 3. da se je kraj prvotno imenoval Sreda, in 4. da bo težko dognano, zakaj se kraj imenuje po dnevu v tednu.

Königsberg — *Kunšperk ali Kraljevec ali Kraljevi grad*²⁶ jvzh. od Celja. 1167. castrum Chunigesperch;²⁷ 1178. Otto de Chungisperch.²⁸ Določilna beseda je osebno ime Chun(i)go ali podobno, staro germansko ime, ne pa morda kunig = König = kralj, kakor predstavlja to današnje ime. Königsberg je ustanovila cerkvena oblast, salzburški nadškofje, ti so bili njegovi lastniki in gospodarji; zato je današnje krajevno ime, nemško kakor slovensko, neupravičeno.

Landsberg — *Podčetrtek* jvzh. od Celja. 1162. Friedrich de Landsberg;²⁹ 1209. Otto filius Engelsaldi de Landesperc;³⁰ 1213. Fr. de Lonsperch;³¹ 1261. castrum Lansperch.³² Nemško ime Landsberg ne izvira od tod, ker so tu, kjer je bilo mogoče deželno ali krvno sodstvo, kaznovali s smrtjo hudodelce in sicer ob četrtnih — zato slov. ime Podčetrtek.³³ Kroner³⁴ si je vzel za razlago imena Landsberg obliko »Lonsperch«, ki nas kajpada sama po sebi ne more zavesti na »lond — dežela, pokrajina«, in pravi, da je najbrže v pomen-skem sorodstvu s staroslov. besedo loga = log. Četudi bi bila taka razlaga upravičena glede na značaj talne zgradbe kraja, vendar se moramo ozirati na to, da se češčeje in poleg oblike »lons« javlja že od vsega početka oblika »land«. Zato pomeni Landsberg pokrajinski, deželni grad — grad, ki je gospodar čez pokrajino. Pomenske odvisnosti med nemškim in slovenskim imenom ni. Vse one štiri Stegenškove sklepe, ki sem jih navedel pri imenu Hörberg — Podsreda, lahko spravimo v sklad tudi pri imenu Landsberg — Podčetrtek.

Luttenberg — *Ljutomer*. Iz gotovih razlogov navam tu več podatkov. I. 1147. terra que dicitur Lutunwerde;³⁵ II. 1221. proprietates ... iuxta Lvttenwerde;³⁶ III. 1242. insula que Lûtenwerde dicitur cum castro et attineuciis eiusdem;³⁷ IV. magister cellerarius de Lûtenberch;³⁸ V. 1257. Chunradus de Lvttenwerde.³⁹ Na kaj se nanaša to ime? Oglejmo si najprej slov. ime Ljutomer. Krempel⁴⁰ je mislil, da izhaja »Ljutomer« najbrže od Ljutomericev, nekega hrvaškega plemena, Fr. Kos⁴¹ pa od osebnega imena Ljutomir »Lutomer, Liutemir«. Toda oblika Ljutomer je za raziskavanje imena nerabna, ker je novejšega datuma. Staro v mupoljskem narečju zasidrano ime je Lotmerk,⁴² ki je nastalo iz nemške oblike Lot-, Luttenberg. Če predposavljamo »Lot, Lut« za slov. osebno ime Ljut »Liut, Liuto«, moremo sklepati ali na zelo staro naselbino z domačim imenom, ki pa je v madžarskih navalih propadla, ali na poznejšo naselbino fevdnikov salzburških nadškofov, ker eden izmed fevdnikov, ki so postavili

obrambni grad, je bil lahko Slovenec z imenom Liut ali Liuto.⁴³ Pustimo ob strani razlago imena, ki predvideva osebno ime; v njo ne verujem. Prvotna oblika ni, kakor smo zgoraj videli, Luttenberg, nego Lûten-, Lvten-, Lutunwerde. Kovačevičeva trditev,⁴⁴ da se naša »Lutenwerde« le na Mursko polje (spodnje), ki je bilo nekdanj razkosano na same »otoke«, in »Luttenberg« le na grad in trg, se mi ne zdi povsem upravičena. Že pogled pod III. bi dal misliti. Pod IV. se pojavi prvič oblika »Lûtenberch, a zato zopet pod V., malo let pozneje, Lvtenwerde. Okolnosti kažeta, da mora iti pri obeh slučajih le za grad. Lutenwerde je ime i za zemljo, polje (terra) i za otok (insula) i za grad (castrum). Saj je »werde« lahko oznaka za grajsko ime — Wördl—Otočec pri Novem mestu je n. pr. dokaz za to. V to ne dvomim, da je pozneje, v 14. in 15. stol., »Luten-, Lotenberg« predstavljal le grad in trg, a »Lutenwerde« Mursko polje. Toda prvotno — podoba je — ni bilo med njimi imenske razlike in to tembolj zaradi tega, ker v 12. in 13. stol. v dogledni okolici bržkone ni bilo nobenega drugega gradu poleg starega Ljutomerskega gradu. Kaj vse bi utegnilo pomeniti »luten«, v to se ne spuščam; to prepuščam poklicnim filologom. Vsekakor pa je moje mnenje, da gre pri tem imenu za stvarno ime. »Ljutomer« očituje potentakem isto. — Luttenberg ali bolje: Oberluttenberg naziva slovensko ljudstvo »Doljni grad« v razliko od Braneka, ki stoji više od Ljutomera, »Gornjega gradu«.

Marburg — Maribor. 1147. dienstman von Marpurch;⁴⁵ 1164. castrum Marchburch.⁴⁶ Mar, March »marka, obmejno ozemlje«. To je grad v marki. »Maribor« je tvorba 19. stol.⁴⁷

Oberburg — Gornji grad svzh. od mesta Kamnika. 1140. castrum Obbremburch, Obremburch;⁴⁸ 1243. castrum Obberemburch.⁴⁹ Nekdanji grad, po katerem je kraj Gornji grad dobil svoje ime, je bil na hribu, Gradišče imenovanem, vzh. od sedanjega trga.⁵⁰ Gruden⁵¹ pravi, da kaže srednjeveško ime »Obremburg« bolj na prvotni slovenski pomen: obrana, obramba. Takemu naziranju tudi Zahn⁵² ne odreka sleherne možnosti. Toda današnji Oberburg se javlja — sicer ne kot grad, pač pa kot kraj — ne le kot »Obremburg«, temveč tudi kot »Oberen-, Obernburg«, torej oblika oberen, obern, ki označuje pri krajevnih imenih, pisanih v neenotnem srednjeveškem pravopisu, izključno samo lego »zgornji«. ⁵³ Vprašanje, zakaj »gornji«, je, kakor že omenjeno, skušal pojasniti Stegenšek v zvezi z Altenburgom — Vrbovcem Potrebna bo vseeno še kritična študija o starosti imenovanih gradov. Kajti Orožen⁵⁴ prišteva grad Gornji grad med naše zgodnje srednjeveške gradove; dalje je ta izpričan tako rekoč vse stoletje pred gradom Vrbovcem; razen tega so Gornji grad že l. 1247. zvali Stari grad,⁵⁵ to je v dobi, ko se malo poprej šele listinsko javi Altenburg. Sredi 13. stoletja sta torej tu ob Dreti kar dva gradova z enakima imenoma: Altenburg in Stari grad.

Obercilli — Gornje Celje. Med 1122.—1137. Guntherus marchione de Cylie;⁵⁶ ok. 1185. Bernhardus de Cilie.⁵⁷ Tu je bilo že rimsko mesto Claudia Celeia. Iz »Celeia« je nastalo slov. »Celje« in nemško »Cilli«. »Gornje« zaradi ločitve od »Spodnjega celjskega gradu«. Tudi Celjani se ponašajo s svojim starim gradom.

Oberlichtenwald — Gornja Sevnica. 1256. Lichtenwalde.⁵⁸ Pomeni lahko: 1. redko rastoče drevje na

splošno; 2. grmičevje (nizko drevje), do katerega lahko prodre sončna svetloba, v razliko s temnim smrekovim gozdom; 3. gozd listnastega drevja, ki se leskeče v svoji zeleni barvi in daje videz svetlobe, in 4. jaso sredi gozda. Izmed vseh navedenih primerov bi po mojem mnenju prihajala v poštev predvsem točka 3.

Peilenstein — Pilštanj, sev. od Krškega. 1158. ministerialis Ernest de Bilestein;⁵⁹ 1185. castrum Pilstain.⁶⁰ Svn. bil = obramba, boj. Grad, ki vzbuja grozo. Peilenstein spominja na mogočno rodbino, ki je stala v odnosu do Liebenauerjev, prav tako štajerske plemiške familije, kot veja proti vejici.⁶¹

Pettau — Ptuj. Med 1131.—1147. antiquum castrum Bethowe sed dirutum.⁶² Podoba je, da je bil rimski Poetovio edino mesto na slovenskem ozemlju, ki ga ni bil uničil nemirni čas preseljevanja narodov, da je Ptuj obdržal kontinuiteto iz antike v srednji vek; kajti po naselitvi Slovencev se javi že ok. 670. Peta-viona;⁶³ 890. civitas inferior occidentalis in superior orientalis Pettouia.⁶⁴ Iz »Poetovio« je nastal slov. »Ptuj« in nem. »Pettau«.⁶⁵

Polstrau — Osredok (Središče), trg vzh. od Ptuja. 1255. gesloss Polstraw.⁶⁶ Iz korena srû z vrinjenim t (gl. Sostro — Osterberg na Kranjskem, Kronika V., št. 1.) v pomenu: teči, stekati se, je po L. P.⁶⁷ najbrže razlagati i ime »Polstraw«, t. j. polostrov, beseda, ki označuje pri Hrvatih in Srbih polotok. Možnost razlage imena Središče od srede, dneva v tednu, kar uvideva Stegenšek,⁶⁸ moramo takoj izključiti. Vsa tri imena, nemško kakor obe slov. imeni, izražajo vsebinsko neko skupnost: nekaj, kar se skupaj steka, nekaj osrednjega. Je to kraj, ki tvori prometno in gospodarsko središče najmanje že od srednjega veka sem.

Radkersburg — Radgona. 1182. prepositura et ecclesia Rakerspurch;⁶⁹ 1213. Poppo et Liutoldus miles de Ratigoyspurch;⁷⁰ 1257. plebanus (župnik) de Raccoyspurch.⁷¹ Ime po nekem Slovincu Radigoju, ki je bil najbrže ustanovitelj in prvi posestnik tega gradu, kar dokazuje tudi slov. ime Radgona = Rad(e)go(ji)na.⁷² Ime ni torej v nikaki zvezi z »Rad = kolo«, ki je upodobljeno v mestnem grbu.

Rain — Brežice — gl. Kroniko V., št. 1.

Reichenburg — Rajhenburg. 895. Richenburg;⁷³ 1141. Otto de Richenbvre.⁷⁴ Je to najstarejši zgodnje-srednjeveški grad na Slovenskem, ki nam je znan z označbo »burg«; pred njim molče viri o »gradovih«. Ta utrdba, ki ima za seboj pestro več kot tisočletno zgodovino, je nastala v dobi prve invazije Nemcev na slovenska tla, ob času prve organizacije krajin tu na vzhodu v borbi proti Madžarom. Najumestnejša se mi zdi razlaga imena od rihe = ozek prehod, jarek, so-teska, kajti grad je stal na višini nad savsko ožino, ki jo tvorijo z leve in desne precejšnje vzpetine.

Sanneck — Sonek ali Žovnek pri Braslovčah. Med 1123. in 1146. Gebhard de Soune;⁷⁵ 1173. Gebhardus de Sonnekke.⁷⁶ Ime po reki Savinji, nemško Saun. Ob pogledu na te prijazne razvaline nad Savinjo popotniku nehote zaide misel v davno minula stoletja. Skromen je bil začetek celjskih zvezdnikov. Od preprostih Sovneških gospodov preko grofov Celjanov do državnih knezov in vsemogočnikov, ki so imeli sorodstvene vezi z mnogimi vladarskimi hišami — je preteklo komaj 300 let.

Schönstein — *Pusti grad v šoštanju* sz. od Celja. 1202. Eberhardus et Hermanus de Schonenstein.⁷⁷ Po imenu sodeč, je moral biti nekoč ta grad lep — danes je pust, po pomenu: zapuščen, razdejan.

Unter Drauburg — (*Spodnji*) *Dravograd*. Ok. 1140. dominus Ortolfus de Traberc;⁷⁸ 1177. castrum Trahburck.⁷⁹ Drava je dala gradu ime. Pridevek »spodnji« se je začel uporabljati šele pozneje v erazliko od »zgornjega« na Koroškem.

Weitenstein — *Vitanje* sev. od Celja. 1140. castrum Witenstain.⁸⁰ Ime je slov. izvora. Težko, da bi šlo za osebno ime Vitan;⁸¹ izvaja ga od vitati⁸² = prenočevati, muditi se. Vitanje je bil edini večji kraj ob potu, držecem iz Konjic v Mislinjsko dolino. Zato je verjetno, da se je nahajala tu večja gostilna s prenočišči.

Windischgraz — *Slovenjgradec*. Ok. 1106. Otto de Grāce;⁸³ 1226. castrum Windeschgrez;⁸⁴ 1261. castrum Greč.⁸⁵ Vzrok nazivu »grez, graz« je bilo staro gradišče, ki se je nahajalo v bližini. Pridevek »windisch — slovenji« je bil potreben za ločitev od »deutsch — nemškega« (Gradca), prestolnice bivše štajerske.

Wurmberg — *Vurberg* sz. od Ptuja. 1238. Wiganus de Wrmberch;⁸⁶ 1244. castrum Wuermwerg.⁸⁷ Ljudsko izročilo pripoveduje o velikanski kači, ki se je tod pojavljala, nemški zgodovinarji pa omenjajo viteza, ki je ubil tod velikega zmaja, zgradil grad v 12. stol. in ga imenoval Wurmberg. Zmaj je upodobljen tudi v vurberškem grbu.⁸⁸

Kratice:

ČJKZ = časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino.

ČZN = časopis za zgodovino in narodopisje.

Gradivo = Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku.

IMDK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko.

Jaksch MC = A. v. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae.

LMS = Letopis Matice Slovenske.

LZ = Ljubljanski Zvon.

MHVST = Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark.

Schumi UB = Fr. Schumi, Urkunden- u. Regestenbuch des Herzogthums Krain.

Zahn VB = J. v. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark.

Opombe.

¹ Gradivo V. št. 523, Schumi VB II. št. 71 k »c. 1230«, Jaksch MC IV. št. 1907. — ² Schumi VB II. št. 154, Zahn UB III. št. 23, str. 77. — ³ O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja, ČZN VII (1910.), 28 d. — ⁴ Janko Orožen, Gradovi in graščine v narodnem izročilu I., 19. — ⁵ Gradivo IV. št. 898, Schumi UB I. št. 162, Jaksch MC I. št. 369. — ⁶ Gradivo IV. št. 919, Zahn UB III., št. 11, Jaksch MC I. št. 383. — ⁷ Orožen, o. c., 214. — ⁸ Gradivo IV. št. 222, Zahn UB št. 253, Jaksch MC III. št. 806. — ⁹ Gradivo IV. št. 648, Zahn UB I. št. 617, Jaksch MC III. št. 1276. —

¹⁰ Zahn UB II. št. 314. — ¹¹ Mravljak, Početki Guštanja, ČZN 1933., str. 41. — ¹² Gl. Kroniko V. št. 1. — ¹³ Gradivo IV. št. 749—50, Zahn UB I. št. 691. — ¹⁴ Prim. Eberl, Die bayerischen Ortsnamen als Grundlage der Siedlungsgeschichte II., 140, 150. — ¹⁵ Wallner, Altbairische Siedlungsgeschichte, 76—77. — ¹⁶ Orožen, o. c., 17. — ¹⁷ Zahn UB III. št. 177. — ¹⁸ Gl. Mravljak, Muta, ČZN XXIII (1928.) 42 d. — ¹⁹ Gradivo IV. št. 479, Zahn UB I. št. 485. — ²⁰ Historična gramatika slovenskega jezika II., 248. — ²¹ Gradivo V. št. 212, Zahn UB II. št. 124. — ²² Über Bedeutung und Ursprung deutscher Ortsnamen der Steiermark, Bausteine 1872., 208. — ²³ Gl. Stegenšek, O Veliki Nedelji in podobnih krajevnih imenih, ČZN V (1908.), 35. — ²⁴ Eberl, o. c. II., 130. — ²⁵ ČZN V (1908.), 36. — ²⁶ Orožen, o. c. I., 28. — ²⁷ Gradivo IV. št. 490. — ²⁸ Gradivo IV. št. 609, Jaksch MC III. št. 1242. — ²⁹ Schumi A I., 223. — ³⁰ Gradivo V. št. 147, Jaksch MC I. št. 424. — ³¹ Gradivo V. št. 212, Zahn UB II. št. 124, Jaksch MC IV. št. 1691. — ³² Jaksch MC II. št. 680. — ³³ Gl. Stegenšek, ČZN V (1908.), 35. — ³⁴ Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, 462 [162]. — ³⁵ Zahn UB I. št. 561. — ³⁶ Gradivo V. št. 349, Zahn UB II. št. 191 k l. 1222. — ³⁷ Gradivo V. št. 787 (delno), Zahn UB II. št. 402. — ³⁸ Zahn UB III. št. 54. — ³⁹ ibid. št. 229. — ⁴⁰ Dogodivščine štajerske zemlje, str. 142, op. 2. — ⁴¹ Gradivo II., str. 115, op. 4, in LMS 1886., 125. — ⁴² Fr. Kovačič, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 1919., 67. — ⁴³ ibid., 67. — ⁴⁴ ibid., 65—66, 67—68. — ⁴⁵ Gradivo IV. št. 245. — ⁴⁶ Gradivo IV. št. 470, Zahn UB I. št. 482, Jaksch MC III. št. 1082. — ⁴⁷ Gl. Fr. Ilešič, ČZN XVII., 76 d. — ⁴⁸ Gradivo IV. št. 157, Schumi UB I. št. 87, Zahn UB I. št. 180. — ⁴⁹ Gradivo V. št. 811, Zahn UB II. št. 420. — ⁵⁰ Gradivo IV., str. 94, op. 2. — ⁵¹ Zgodovina slovenskega naroda, 122. — ⁵² Gl. UB III., register, str. 440. — ⁵³ Gl. registre Gradiva, Schumi UB, Zahna UB, Jakscha MC. — ⁵⁴ O. c., 19. — ⁵⁵ Stegenšek, ČZN VII., 21 (žal ne citira, odkod). — ⁵⁶ Gradivo IV. št. 70 a. M. Ljubša, Postanek srednjeveškega Celja, meni, da je ustanovitelj starega celjskega gradu mejni grof Gunter med l. 1123.—1140. ČZN 1929., 6. — ⁵⁷ Gradivo IV. št. 712, Zahn UB I. št. 662. — ⁵⁸ Jaksch MC IV. št. 2627. — ⁵⁹ Gradivo IV. št. 373, Jaksch MC I. št. 201. — ⁶⁰ Gradivo IV. št. 697, Zahn UB I. št. 635, Jaksch MC I. št. 382. — ⁶¹ Krones, o. c., 422 [122]. — ⁶² Gradivo IV. št. 109. — ⁶³ Gradivo I. št. 182, str. 221. — ⁶⁴ Gradivo II. št. 296, Zahn UB I. št. 9, Jaksch MC III. št. 62. — ⁶⁵ Nemci so sprejeli današnjo obliko »Pettau« iz »Poetovio«, ker slov. Petujb bi moral dati nemško »Ptau«; zato »Pettauia«. Gl. Fr. Ramovš, LZ 1919., 379—80. — ⁶⁶ Zahn UB III. št. 189. — ⁶⁷ IMDK IX. (1889.), 136. — ⁶⁸ ČZN V (1908.), 37. — ⁶⁹ Zahn UB I. št. 119. — ⁷⁰ ibid. II. št. 125. — ⁷¹ Zahn UB III. št. 217, Jaksch MC IV. št. 2644. — ⁷² L. Pintar, Carniola 1909., 46—47; prim. P. Skok, ČJKZ, 1924., 45. — ⁷³ Gradivo II. št. 309, Schumi A I., str. 74, Zahn UB I. št. 11, Jaksch MC I. št. 3. — ⁷⁴ Schumi UB I. št. 90. — ⁷⁵ Gradivo IV. št. 77, Zahn UB I. št. 138 k »c. 1130«, Jaksch MC III. št. 572 k »1123—30«. — ⁷⁶ Gradivo IV. št. 533, Zahn UB I. št. 551, Jaksch MC I. št. 279. — ⁷⁷ Gradivo V. št. 4, Zahn UB II. št. 42, Jaksch MC III. št. 1510. — ⁷⁸ Zahn UB I. št. 190. — ⁷⁹ Gradivo IV. št. 592 a, Jaksch MC III. št. 1228 a. — ⁸⁰ Gradivo IV. št. 159, Zahn UB I. št. 182, Jaksch MC IV. št. 111. — ⁸¹ Fr. Kos, LMS 1866., 145. — ⁸² Fr. Miklošič, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. — ⁸³ Gradivo IV. št. 17, Schumi UB I. št. 69, Jaksch MC III. št. 528. — ⁸⁴ Gradivo V. št. 435, Schumi UB II. št. 47, Jaksch MC IV. št. 1899. — ⁸⁵ Schumi UB II. št. 291, Jaksch MC IV. št. 2761. — ⁸⁶ Gradivo V. št. 694, Jaksch MC IV. št. 2163. — ⁸⁷ Gradivo V. št. 848, Zahn UB II. št. 443. — ⁸⁸ Slekovec, Vurberg, 11—14.

MARIJIN SPOMENIK NA SV. JAKOBA TRGU V LJUBLJANI

J O S. W E S T E R

(ZGODOVINSKA ČRTICA OB PRENOVITVI SPOMENIKA L. 1938.)

Med najstarejše in v umetniškem pogledu najpomembnejše ljubljanske javne spomenike spada bronasti lik Matere božje na Sv. Jakoba trgu. Prav letos stopi ta zgodovinski in nabožni spomenik, na novo postavljen, v tretjo dobo svojega obstanka, ki sega daleč nazaj v drugo polovico 17. stoletja.

I. DOBA: 17. STOLETJE DO L. 1844.

Ljubljana je bila v 17. stoletju razmeroma še majhno, z visokim zidovjem obdano mesto, šireče se od Pisanih (Karloških) vrat med znožjem Grada in Ljubljanico tja do Frančiškanskih (Poljanskih) vrat na sedanjem Vodnikovem trgu. Onstran Ljubljanice je bila plemiška četrt, katere osredje je bil Novi trg. Glavna prometna proga stare Ljubljane je bil Stari trg, ki se je takrat pričel že pri Pisanih vratih. Ime Florijanske ulice se je uveljavilo šele pozneje, ko so postavili cerkev sv. Florijana, ki ji je bil temeljni kamen položil škof Rabatta l. 1672.¹ Pri sedanji Tranči je Stari trg prehajal v Glavni (Mestni) trg. Preko Ljubljanice sta držala tistih dob v mestu le dva lesena mostova, Čevljarski (sed. Hradekega most) in Špitalski (sed. Trimostje).

Osrednja cerkev v najstarejšem delu mesta je bila šentjakobska, ki jo je prenovljeno posvetil škof Tomaž Hren l. 1615. Cerkev ob južni strani se je dotikal jezuitski samostan (kolegij), ob strani proti Staremu trgu pa je stala jezuitska gimnazija, na katere mestu je tja do potresa stalo redutno poslopje, sedaj pa mestna dekliška ljudska šola. Sredi med obema in pred cerkvijo se je širil odprt prostor, t. zv. forum academicum, dotlej verjetno brez posebnega okrasa ali spomenika. Proti bregu Ljubljanice pa so stale pritlične meščanske hiše. Ob vzhodnem zidu jezuitskega bloka je tekla Rožna ulica, v vsej dolžini neprekinjena, ne kakor dandanes, ko prehaja na Sv. Jakoba trg.

Kranjska dežela je doživljala v tisti dobi burne in pretresljive dogodke. L. 1621. je vznemiril hud potres Ljubljano, l. 1640. pa škofjo Loko. Na Dolenjskem je l. 1625. divjala morilna kuga, kakršna se je pojavila l. 1646. tudi pred vrati Ljubljane, v Dravljah na Ljubljanskem polju. Kužno znamenje ob Celovski cesti še danes hrani spomin na to bedno leto. Mnogo nevarnosti in škode so povzročale skoraj vsako leto poplave Ljubljanice; tako je bilo jeseni l. 1642. vse Barje pod vodo.³

Najhujša nevarnost in nadloga za prebivalstvo pa so bili ponovni roparski napadi Turkov. Peter Zrinj-

ski je sicer l. 1658. in 1661. v krvavih zmagah odvrnil turške roparske čete od avstrijskih mej, vendar so močni oddelki l. 1663. zopet vdrli na Hrvatsko ter so s tem nepričakovanim napadom zbudili tolik strah med prebivalstvom, da je trumoma bežalo v Ljubljano. Zrinjski je Turke pri Otočcu premagal, a ti so s tem večjo silo udarili naslednje leto proti Avstriji. V krvavi bitki pri Monoštru (Sv. Gothardu) ob Rabi jih je general Montecuccoli dne 1. avgusta 1664. popolnoma porazil in sklenil z njimi mir za dobo 20 let.

V zahvalo Bogu in Materi božji za to sijajno zmago so kranjski deželni stanovi na željo cesarja Leopolda I., ki je bil l. 1660. obiskal Ljubljano, dne 8. decembra 1664. pod vodstvom deželnega glavarja Volka Engelb. grofa Auersperga storili zaobljubo, da bodo vsako leto kar najslovesneje praznovali praznik brezmadežnega spočetja Marije device ter da se bodo dan prej postili, in so sklenili, da postavijo Mariji v čast in zahvalo marmornat spomenik z bronastim kipom Brezmadežne.

Storjena obljuba je naložila stanovom častno dolžnost, toda delo ni šlo tako naglo izpod rok. Janez Vajkart Valvasor, med kranjskimi plemiči tedanje dobe v kulturnem in umetniškem oziru gotovo prominentna osebnost, je bil prevzel skrb za umetno izvršitev spomenika. Sam je napravil načrt za spomenik in zasnoval model za Marijin kip. Priprave za delo pa so iz neznanih vzrokov zastajale. Kolikor se da iz zapisnikov tedanjega stanovskega (deželnega) zbora posneti, so kranjski plemiči bržčas radi denarne stiske delo odlašali. Tako n. pr. je grof Gallenberg na neki seji dejal, da je treba Valvasorju namigniti, da naj delo sploh opusti, češ da stanovi ne zmorejo stroškov. Zato naj bi se pred jezuitskim kolegijem začasno postavila lesena soha Matere božje, Valvasorju pa naj se za njegov trud podari 1500 gold. in odpiše zaostali dolg od njegovih gradov.⁴ V nekem drugem sejnem zapisniku se navaja, da je Valvasor prosil stanovski zbor za odločitev, ali naj z delom za kip Matere božje prične. Stolni prošt je bil mnenja, da naj počakajo na model, ki so ga bili v Benetkah naročili; dotlej pa naj se odposlanci nadalje z Valvasorjem posvetujejo. Vsekakor pa da se hočejo stanovi glede kipa še premisliti.⁵

Toda Valvasor ni bil mož pomišljave narave. Započeto delo je vztrajno nadaljeval: napravil je osnutek kamenitega podstavka in stebra ter risbo za Marijino soho. Kip mu je po tem načrtu modeliral salcburški kipar Wolf Weisskirchner, po čigar kalupu ga je nato

toda kmalu so ga opustili in odgodili na poznejše čase. (Gl. Thalberg, *Epitome chronologica*, str. 75). Ta načrt odvojitve Ljubljanice v umetno strugo je zasnoval v drugi polovici 18. stoletja jezuit Gabr. Gruber, dovršil pa major Struppi l. 1782.

⁴ Prim. Vrhovec, *Topografski opis Ljubljane*, LMS, 1895., str. 205.

⁵ Gl. Vrhovec, *Die wohlhlöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach*, str. 53.

¹ Zgodovinski podatki za to dobo so posneti iz spisa Jan. Greg. Thalberga (Dolničarja) *Epitome chronologica*, Ljubljana 1714.

² Podrobne podatke gl. v članku: dr. Jože Rus, *Naš stari šentjakob in njegova okolica*, Jutro, 29. maja 1938.

³ Da bi se poplave Ljubljanice omejile in omilile, so deželni stanovi na predlog nekega kapucina, rojenega Nizozemca, l. 1658. sklenili, da strugo Ljubljanice pred njenim vstopom v mesto razdelé z izkopom nove struge. Tako se je pričelo delo, že več stoletij zaobljubljeno in zaželeno,

ulil ljubljanski zvonar Krištof Schlags v svoji livarni pred Karlovškimi vrati dne 16. decembra 1681. med 11. in 12. uro ponoči srečno brez napake v enem kosu s kroglo vred, na kateri stoji Marijina podoba. Pred tem pa so bili že meseca marca 1680. izkopali tla pred cerkvijo za temelj in zgradili nanj podstavek iz lepega pisanega, kar najbolj uglajenega marmora. Prav tako je bil vitki steber izklesan iz redkega šarastega marmora v enem kosu, glavič (kapitel) pa iz belega genovskega marmora. Na štiri pomole četverovogelnega podstavka so postavili iz sivkastega peščenca izklesane svetniške sohe: sv. Jožefa, sv. Leopolda, sv. Ignacija Lojolskega in sv. Frančiška Ksaverja.¹ Spomenik z obsežno balustrado vred je zavzemal malone ves zapadni del akademskega trga. Visoki steber z Marijinim kipom je zrl preko slemen pritličnih hiš v ospredju, kakor nam kaže Valvasorjeva slika celotne Ljubljane (knj. XI., med str. 666 in 667).

Na podstavku je bila vzdana plošča s posvetilom:

DeI MatRI VirgInI
statVs CarnIoLIae
pos.
ex Voto.

(Materi božji Devici postavili stanovi Kranjske po zaobljubi.)

Kronogram izpričuje leto postavitve: 1682.

Najbrž na nasprotni strani podstavka pa je bila pritrjena plošča iz temnega marmora, ki je še ohranjena in sedaj vzdana v steno cerkvene veže stranskega vhoda pod zvonikom ter se glasi:

D. O. M. MARIAE DEIPARAE V.
QUAE CONCEPTA SINE MACULA ORI-
GINIS SUPPEDANEA LUNAE TRIUM-
PHATRIX AN. MDCLXIV OTTOMANI-
CAM LUNAM A FINIBUS PATRIAE
AVERRUNCAVIT, VOTI REA PROVIN-
CIA CARNIOLIAE IURATA EIUSDEM
PURAE CONCEPTIONIS PROPUGNA-
TRIX M. P. ANNO MDCLXXXII.

To besedilo bi se glasilo slovenski: Mariji božji porodnici Devici, ki je spočeta brez izvirnega madeža, zmagovalka lune pod nogami, l. 1664. otomansko luno od mej domovine odvrnila, je Kranjska dežela, vezana po zaobljubi, njenega čistega spočetja zakleta prvoboriteljica, spomenik postavila l. 1682.

Pripomniti je treba, da se letnica 1664. nanaša na poraz Turkov pri Monoštru dne 1. avgusta 1664. in da je v tej dobi veljala še »pobožna vera« v brezmadežno spočetje, ki jo je šele vatikanski koncil l. 1854. razglasil za versko dogmo.²

Podstavek je bil obdan, kakor kaže Valvasorjeva slika, s kamenitim stopniščem in ograjen s stebričasto balustrado. Vitki steber z Marijinim kipom vred, visok

Marijin spomenik v prvi dobi.

(Po sliki v Valvasorju, knj. XI.)

ok. 10 m, je bil dobro viden preko streh spredaj stoječih nizkih hiš.

Poleti l. 1683. so bili Turki z močno vojsko pridrli do Dunaja. Oblegani prestolnici so poslali tudi kranjski stanovi v pomoč močen oddelek konjenice pod poveljstvom Janeza Vajkarda Valvasorja. In ko je bil Dunaj otet, se je opravila dne 24. oktobra v ljubljanski stolnici slovesna zahvalnica, od tod pa je šla procesija na trg sv. Jakoba, kjer so peli pred okrašenim Marijinim spomenikom slovesne lavretanske litanije s spremljevanjem izbrane simfonije in streljanjem topov ob besedah »Pomoč kristjanov«. (Gl. Epitome, str. 83.)

Veliki požar, ki je bil dne 28. junija 1774. izbruhnil v Krakovem in se razširil preko Ljubljane na šentjakobski okraj, je tu upepelil 58 hiš; pogorela sta tudi jezuitski kolegij in šentjakobska cerkev z obema zvonikoma, zvonovi v njih so se od vročine stopili, medtem ko Marijin spomenik ni trpel nikake škode, vsaj poročila o tem molče.

javila jeseni l. 1679. na Dunaju in so v Ljubljani opravljali javne molitve za nje odvrnitev, pospešiti izvršitev že pred 15 leti storjene zaobljube. Res pa je, da so Ljubljanci z radodarno pomočjo grofovske rodbine Auerspergov v zahvalo za odvrnjeno kugo postavili kip sv. Trojice na trikotnem trgu Ajdovščini (»forum quod Haidenschaft audit«) pred cerkvijo bosih avguštincev l. 1693. (Gl. Thalberg, Epitome, str. 88.) Ta pobožni spomenik stoji sedaj, prenovljen in prestavljen l. 1898., na Kongresnem trgu pred nunsko cerkvijo.

¹ Cesar Leopold je sv. Jožefa proglasil l. 1675. za varuha notranje-avstrijskih dežel in kranjski deželni stanovi so ga slovesno sprejeli za patrona Kranjske v cerkvi bosih avguštincev, posvečeni sv. Jožefu. — Sv. Ignacij Loj. in Frančišek Ksaver sta bila prav v 17. stol. proglašena za svetnika. L. 1669. so šentjakobski cerkvi prizidali kapelico sv. Frančiška Ksav., znamenito po svoji umetniški opremi.

² Ne ta napis, ne Valvasorjevo poročilo ne omenjata, da bi bila tudi odvrnitev kuge dala povod za zaobljubo in postavitev tega spomenika. Pač pa je utegnili kuga, ki se je bila po Thalbergovem sporočilu (gl. Epitome str. 82) po-

O nadaljnji zgodovini našega spomenika naj posnamemo nekaj podatkov iz obširnega poročila, ki ga je napisal v Kroniko mestne župnije sv. Jakoba župnik Gustav Köstl. Spis v nemškem jeziku zavzema 43 strani male četvorke in je datiran z 31. dec. 1870.¹

Po srečni postavitvi spomenika so deželni stanovi dne 1. februarja 1684. sklenili, da bodo na praznik Brezmadežne priredili vsako leto procesijo k spomeniku in da se naj opravijo ob njem vsako soboto sv. litanije. Ščasoma pa se je to opustilo. Zato je dne 3. junija 1722. zbrani stanovski zbor poudarno zaukazal, da naj se te pobožnosti redno opravljajo in se je deželno predsedstvo obrnilo do knezoškofa Viljema grofa Leslieja za izrecno odredbo. Škof je z ustanovnim pismom z dne 4. decembra 1722. izdal naslednjo naredbo:

1. Vsako leto na praznik Brezmadežnega spočetja, t. j. dne 8. decembra, naj gre ob 3. uri popoldne procesija iz stolnice k spomeniku, tam naj se opravijo pete litanije in se procesija nato vrne v stolnico.

2. Procesijo naj vodi sam knezoškof; če pa je zadržan, eden izmed kapitularejev.

3. V primeru, da bi se procesija radi slabega vremena ne mogla vršiti na omenjeni praznik, naj se preloži na bližnji Marijin praznik.

4. Na vse velike Marijine praznike naj opravi prelat slovesne litanije s spremljevanjem godbe, asistirata naj mu dva levita in k temu potrebni akoliti; ob navadnih sobotah pa naj moli litanije en duhovnik ob asistenci dveh levitov.

5. Za godbo in opravilo teh pobožnosti naj se jezuitom izplača od deželnih stanov določeni znesek 60 gld.

6. Vsako leto na praznik Brezmadežne naj se kupi za razsvetljavo spomenika 24 belih voščenih plamenic po 3 funte težkih. Le-té se nato prepuste jezuitom, ki morajo zato skozi vse leto sami skrbeti za svečavo pri litanijah, ne da bi jim dala dežela kako povračilo.

Te obveznosti ustanovnega pisma sta obe stranki vestno izpolnjevali tja do vladanja cesarja Jožefa II., ko se je po tedanji regulaciji službe božje ta procesija odpravila; litanije pa so se z vso v ustanovnem pismu odrejeno slovesnostjo redno vršile, a ne več pod milim nebom, ampak v cerkvi sv. Jakoba.

Po razpustitvi jezuitskega reda l. 1773. stanovska blagajna zneska 60 gld. nekaj časa ni izplačevala, toda deželno glavarstvo je z dopisom z dne 9. maja 1777. oba cerkvena ključarja obvestilo, da se bo ves zaostanek nadomestil in se bo v bodoče vse redno izplačevalo. Toda že l. 1785. se je pokazal nedostatek, izplačali so se sicer 60 gld., odrekli pa so sveče za razsvetljavo. Zadevno pritožbo obeh cerkvenih ključarjev je deželni odbor zavrnil, na kar sta se obrnila s prošnjo do gubernija v Gradcu, da naj bi kranjski deželni stanovi svoje obveznosti glede dobavljanja sveč točno izvrševali. Toda graški gubernij je njiju prošnjo z odlokom z dne 3. februarja 1787. odklonil. Tudi je dvorna naredba z dne 7. septembra 1786. ukazala, da naj se opusti dotlej običajno nakazovanje iz stanovske blagajne za tedenske litanije kakor tudi procesija na Marijin praznik, glede oddaje 72 funtov voščenih

sveč pa preneha obveznost kranjske dežele, češ da stanovski »obvezni instrument« (Verbindungsinstrument) z dne 4. decembra 1722. ne more veljati kot pravomočno ustanovno pismo, ker se je ta davščina često izpodbijala in se je morala smatrati za samovoljno dajatev.

Čeprav deželni stanovi po tem odloku niso več izpolnjevali nekdanjih obveznosti, so vendar obdržali patronat nad spomenikom in so ga dali l. 1806., ko je bil že dokaj poškodovan, popraviti. Ogledna komisija, ki jo je bilo odredilo deželno glavarstvo, je namreč ugotovila, da je spomenik potreben poprave. Preračunjeni stroški za popravo so se cenili na 1000 gld. 30 kr. in dvorna pisarna je nato ta znesek nakazala iz »domestikalnega sklada« s pripombo, da bi morebiti bolj kazalo spomenik odstraniti. In zopet se je sestala ista komisija in v zapisniku izjavila, da bi odstranitev spomenika stala ok. 500 gld. Ta »ex voto« postavljeni spomenik pa da se ne more podreti, ne da bi se s tem občutno žalila občina. Zato je deželno glavarstvo na predlog stanov z odlokom z dne 26. julija 1806. odobrilo, da se spomenik popravi.

V teku naslednjih desetletij je bilo stanje spomenika vedno slabše. Dne 15. sept. 1839. je »gradbena - gasilska - olepševalna komisija« mestne občine ugotovila njega razpadljivost ter je o tem poročala na višje mesto, na kar je okrožni urad magistratu naročil, naj kaj ukrene za ohranitev spomenika in naj predlaga, katero bi bilo primerno mesto, da se spomenik tja prestavi. Po nekaterih pismenih razpravah med mestnim magistratom in okrožnim uradom se je dne 9. marca 1840. sestala komisija, v kateri so bili tudi mestni župnik Pohlin, oba cerkvena ključarja in več umetniških veščakov, in ki je po natančnem pregledu spoznala za potrebno, da se spomenik podpre. V župnišču je dala tole na zapisnik:

Spomenik je v vseh svojih delih razpadljiv. Temeljni zid sicer ne daje povoda za nevarnost, pač pa so obdelani kamni večidel iz svoje lege premaknjeni. Na njih stoječi podstavek, na katerem stoji štirje svetniški kipi, je povsem preperel; v njem so nastale take razpoke, da je vremenski vpliv povzročil mnogo škode na notranji trdnosti, radi česar se je nagnil steber proti cerkvi; kocka pod stebrom je skoraj docela razjedena in v več kosov razpokla, razdrobljeni kosi so z železom povezani. Tudi steber sam je preperel in kaže na več mestih razpoke; ni dvoma, da bi razpadel v kose, če bi ga dvignili. Glavič (kapitel) iz kararskega marmora pa je nepoškodovan in kip Mater božje se nahaja v prvotnem stanju. Nevarnost razpada, če bi se tla količkaj potresla, je verjetna, če ne neizogibna. Zato je treba takoj vsa sredstva uporabiti, da se razpad zadrži. V ta namen bi bilo treba spomenik s pokončnimi hlodi na vseh štirih straneh podpreti.

Cerkveno predstojništvo je zapisniku pristavilo še svoje pripombe: da je s to komisijsko razpravo pač nevarnost razpada tega spomenika »pobožne hvaležnosti za srečno prestano strašno dobo« odstranjena, vendar bi kazalo glede odstranitve in vzpostavitve spomenika to upoštevati, da se ljudstvo glasno izjavlja za njega neprekinjeno ohranitev. Zato da cerkveno predstojništvo prosi, da se steber ne odstrani prej, dokler se visoki gubernij ne izjavi glede smotrnosti nove postavitve tega verskega spomenika, kakor tudi

¹ Na tem mestu izrekam najtoplejšo zahvalo sedanjemu župniku g. Janku Barletu, ki mi je blagovoljno dovolil uporabo tega zanimivega zgodovinskega zapiska. —

J. W.

NOTRANJI MINISTER DR. ANTON KOROŠEC
ČASTNI MEŠČAN LJUBLJANSKI

Sv. Jakoba trg okoli l. 1830.

Fotografska kopija akvarelne slike iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani

glede izbire novega primerne stojišča. Zakaj sicer bi se ne samo v domači župniji, temveč v vsem mestu glasno pojavila nezadovoljnost. Ljudska želja da gre za tem, da se spomenik po regulaciji obširnega trga pred cerkvijo postavi na sredi trga. In končno stavi cerkveno predstojništvo v sporazumu z umetniškimi strokovnjaki predlog, da se oni štirje svetniški kipi, izklesani iz peščenca, premeste v prikladne dolbine (niše) na pročelju cerkve, s čimer bi se najbolj ustreglo želji cerkvene občine.

Napravo opore za spomenik, kar je komisija spoznala za nujno potrebno, je prevzel tesarski mojster Košir za znesek 40 gld. Tako je ostal spomenik podprt, dokler ga niso odnesli. To neprilичno stanje je dajalo po poročilu gradbene komisije na okrožni urad z dne 12. maja 1842. mnogim tujcem povod za neprijetne opazke. Okrožni urad je predložil zapisnik graškemu guberniju s poročilom, da je spomenik sedaj tako podprt, da bi ga mogel samo potres zrušiti; stroške za njega odstranitev in vzpostavitev novega pa naj bi nosila mestna občina, ker jih deželni stanovi nočejo prevzeti. Ta spis je gubernij poslal gradbeni direkciji v izjavo in ta je odgovorila, da nima pomislekov proti nameri, da se spomenik prestavi sredi trga, samo da je treba svet primerno regulirati in posipati, del Rožne ulice pa je treba opustiti kot prevozno cesto od Karlovške ceste proti šentjakobskemu mostu. Nato je gubernij okrožnemu uradu naročil, da naj obvesti mestni magistrat, da je treba vse kritje za prestavitev poskrbeti iz privatnih sredstev, češ da se za to ne morejo pritegniti ne mestna blagajna, ne cerkveno imetje, ne kak drugi javni sklad.

Nato je magistrat z dopisom z dne 8. marca 1841. zaprosil župnika za mnenje, kako naj bi se dobila sredstva za kritje stroškov. Župnik Pohlin pa je odgovor odlašal najbrž radi tega, ker je videl, da so ga pri vzpostavitvi spomenika, ki so ga bili deželni stanovi svoj čas po zaobljubi postavili in mu preti razpad, sedaj le-ti kakor tudi mestni magistrat pustili na cedilu. Šele na ponovno prošnjo magistrata je župnik dne 20. junija 1842. odgovoril, da se vprašanje ne tiče samo cerkvene občine šentjakobske, ampak da je to zadeva vse mestne občine in kranjskih deželnih stanov in da je pričakovati, da bo občinski svet storil soglasen sklep, da naj se spomenik prestavi sredi šentjakobskega trga in da se za kritje stroškov razpiše javna zbirka (subskripcija), ki naj bi se vršila v vsej ljubljanski občini, zlasti pa med deželnimi stanovi in kranjskim plemstvom. Pri tem pa da more cerkveno predstojništvo dati zagotovilo, da šentjakobska župnija, čeprav najrevnejša v Ljubljani, gotovo ne bo zadnja in bo, kolikor le zmore, prispevala za postavitev spomenika, »s katerim jo veže ne le hvalni spomin na odvrnitev morilne kuge, ampak tudi spomin na hrabre junake kranjskega plemstva in ljubljanskega meščanstva, ki so nekdanj za premago zakletega sovražnika krščanstva velikodušno žrtvovali kri in življenje na oltarju čiste domovinske ljubezni. Zato da pač ne bo nikogar, ki bi mu ne bila sveta dolžnost, da se ta lepi pomnik naših vrlih prednikov ohrani za spodbuden zgled potomcem in to tem bolj, ker bi v nasprotnem primeru stala ne samo Ljubljana, ampak tudi vsa Kranjska pred svetom po pravici osramočena, ker bi zakrivila najkrutejši vandalizem.«

Na ta dopis mestnega župnika je občinski svet dne 15. julija 1842. sklenil, da naj se razpiše javna subskripcija in da naj da gubernij župniku pooblastilo za to akcijo. Gubernij je medtem magistratu naročil, da naj določi mesto za prestavljeni spomenik, na kar je magistrat izjavil, da niso mogli izbrati drugega mesta kakor središče med cerkvijo in Virantovo hišo.

Ko je okrožni urad dne 16. decembra 1842. magistratu naročil, da mora spomenik z vsem stebrovjem vred v teku osmih dni odstraniti, je magistrat zaprošil, da naj bi se na željo župne in vse mestne občine pričelo razdiranje spomenika šele takrat, ko bodo začeli polagati temelj za novi spomenik. Magistrat se opravičuje, da ne kaže nastopiti z nasilnimi naredbami proti cerkveni občini, ko se more zlepa prepričati ljudska nejevolja.

Na občinski seji dne 9. januarja 1843., ki so se je udeležili tudi župnik Pohlin, cerkvena ključarja in nekateri odlični hišni posestniki, so se zedinili v tem, da je prostor sredi trga najprimernejši, da prevozna cesta na obeh straneh spomenika lahko še nadalje obstane in da naj se uravna okoliš tako, da bo v skladu z nivôjem pred mostom in pred cerkvijo sv. Florijana. Javna zbirka naj se ne vrši samo v Ljubljani, ampak tudi med plemstvom, ki je nekdanj ta spomenik postavilo, in med duhovščino, in sicer najprej v petih ljubljanskih farah.

Vsa kočljiva zadeva glede odstranitve spomenika in odbire novega prostora se je še nadalje pletla med župnim predstojništvom, mestnim magistratom, ordinariatom, okrožnim uradom in gubernijem. Župnik Pohlin, jako previden in oprezen mož, ni zaupal obljubam in odredbam na papirju, ampak je odločno vztrajal na tem, da se postavitve novega spomenika zagotovi kakor v finančnem tako tudi v tehničnem pogledu. Misliti je bilo treba tudi na to, da dobi kip Matere božje za čas po odstranitvi starega spomenika do zopetne postavitve pristojno mesto, da bi se ne žalil verski čut občanov. Župnik poroča v dopisu z dne 24. novembra 1843. ordinariatu med drugim: »Če bi se spomenik z oblastno odredbo razdejal, še preden bi bila občina uverjena, da se zopet postavi, bi dalo tako pre nagljeno ravnanje povod za surovo zabavljanje proti visokim oblastim, morda tudi za neprijetne nastope v mestnem svetu in to tem bolj, ker so ljudje videli, s kolikim sijajem in s kako pobožno svečanostjo so prav letos dva manj znamenita spomenika, Hrenov v Poljanskem predmestju (na sed. Ambroževem trgu) in sv. Trojice pri dunajski mitnici (na Ajdovščini) zopet postavili.« Dalje predlaga župnik Pohlin, da naj bi ostal kip na svojem mestu nepremaknjen dotlej, da bo za novi spomenik zgrajen podstavek in postavljen steber. Šele takrat naj bi kip s sedanjega stala dvignili in predstavili na novi steber. Značilna je župnikova pripomba: »S tem bi se ovrigel tudi slabi glas, ki se je razširil med občani, češ da se mora ta spomenik po volji nekaterih svobodomišlecev v sramoto krščanstva umakniti brezbožnim predpuštnim veselicam v redutni dvorani.«¹

Glede zaprosenega dovoljenja za javno zbirko je stanovski upravni urad odgovoril, da ne more ugoditi

¹ Redutno poslopje (na mestu nekdanje jezuitske gimnazije), strelišče za Gradom in takrat še nova Kazina so bila glavna zabavišča ljubljanskega prebivalstva. Prim. Prešernovo zabavljico »Božje in hudičeve hiše« v Ljubljani.

želji magistrata, ker slične subskripcije med kranjskim plemstvom še nikoli ni bilo. Ordinariat pa je ustregel prošnji mestnega magistrata ter je pozval ljubljanske župnije k nabiranju milodarov, izjavil pa je, da brez posebnega navodila gubernija nima dovolj povoda, da bi sličen poziv naslovil tudi podeželski duhovščini.

Uspeh zbirke v ljubljanskih župnijah je bil tale: Stolna župnija (župnik Karel Zorn) je nabral 14 gld. 55 kr.; župnik pripominja, da se za potratni prenos kipa ne kaže nič naklonjenosti. Frančiškanska župnija je prispevala 6 gld. 42 kr.; župnik p. Kalist Omejc se opravičuje, češ da je župnija v stiski in da je postavila spomenik sv. Trojice. Šempetrski župnik Mat. Svetličič je nabral 4 gld. 22 in pol kr. ter predlaga, da naj ostane spomenik na sedanjem mestu in se le popravi, »ker plesa željni kljub temu lahko v plesno dvorano prihajajo«. Trnovski župnik Franc Barlič je izkazal 10 gld. 14 in tri četrt kr. »brez upanja, da bi mogel še kaj nabrati«. Ker je bil tak uspeh zbirke v »premožnejših« ljubljanskih župnijah jako slab (komaj 36 gld.), je župnik Pohlin opustil nadaljnje zbiranje milodarov, v pričakovanju, da bo domača župnija svoj čas gotovo več prispevala.

Tudi magistrat je poročal okrožnemu uradu o neuspehu zbirke, dalje tudi, da spomenik, ki je v stanju razpadanja, spričo bližnjega prihoda cesarja in cesarice in spričo obrtne razstave, ko bo prišlo v Ljubljano mnogo tujih gostov, ne sme več ostati na svojem mestu. Okrožni urad je nato na osnovi komisijskega ogleda, ki se je vršil dne 21. avgusta 1844., odredil, da se mora spomenik radi razpadljivosti nemudno odstraniti. Verski čut prebivalstva pa bi se najbolje spoštoval, če se Marijin kip do postavitve novega spomenika shrani v šentjakobski cerkvi.

Župnik Pohlin je na to odredbo izjavil, da more podiranje spomenika le pod tem pogojem dovoliti, če dá deželna oblast ordinariatu obvezno zagotovilo glede postavitve novega spomenika na določenem prostoru na Sv. Jakoba trgu. Tudi župan Hradecki se je zavzel pri ordinariatu za stvar, češ da ima le-ta v verskem čustvovanju meščanstva, ki se je izkazalo pri gradnji nove kupole v stolnici in pri obnovitvi Hrenovega in sv. Trojice spomenika, dovoljno zagotovilo, da se bo tudi ta spomenik vzpostavil. Okrožni urad pa je odredil, da se mora stari spomenik takoj odstraniti in istočasno ograditi prostor za novega, nabiranje spomeniškega sklada pa naj se nadaljuje.

In res, že dne 22. avgusta 1844. so pričeli spomenik rušiti. Delo je bil prevzel tesarski mojster Košir za vsoto 187 gld. 30 kr., odn. za 102 gld. 5 kr., če se mu prepusti material. Radi ugovora mestnega magistrata je Košir akordno delo znižal na 73 gld. Vse delo so opravili do 31. avgusta. Tako je »višja sila« pospešila odstranitev spomenika in ko je dne 1. septembra popoldne prispel cesar Ferdinand v Ljubljano, je bil trg pred cerkvijo sv. Jakoba že izpraznjen, kip Matere božje pa so shranili v kapeli sv. Križa v šentjakobski cerkvi. Kdaj in kam so izginile s podstavkov one štiri svetniške sohe, ne omenja ne župnijska kronika ne kako drugo sporočilo. Bržčas je zob časa te kipe iz peščenca že prej razglodal, da so jih morali odstraniti.

Tako se je končala prva doba našega spomenika, ki je stal na prvotnem mestu 162 let.

(Konec prihodnjič.)

DR. ANTON KOROŠEC – ČASTNI MEŠČAN LJUBLJANSKI

S I L V O K R A N J E C

Letos obhajamo 20 letnico našega osvobojenja, 24. marca letos je minulo 20 let, odkar je na cvetno nedeljo leta 1918. slovensko ženstvo izročilo dr. Antonu Korošcu med silnimi manifestacijami za lastno državo podpise za majsko deklaracijo. Toda tudi vse letošnje leto je posvečeno spominu, ko smo Slovenci pred 20 leti po več nego tisoč letih spet *sami pričeli pisati svojo zgodovino* z zedinjenjem Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastni državi, neodvisni in svobodni Jugoslaviji.

Že prej in vseh teh 20 let je naš narod vodil dr. Anton Korošec in zato je dolžnost mestnega sveta ljubljanskega, kot predstavnika glavnega mesta Slovenije, da povzdigne mo praznovanje jubilejnega leta s počastitvijo svojega vodnika.

Že pred svetovno vojno je dr. Anton Korošec marca meseca 1914. prevzel predsedstvo Hrvatsko-slovenskega kluba v dunajskem državnem zboru in od tedaj koraka naš narod za njim od uspeha do uspeha, da je pred 20 leti dosegel uresničenje svojih političnih zahtev za lastno državo, letos ob 20 letnici naše države Jugoslavije pa uresničenje svojih kulturnih zahtev z ustanovitvijo slovenske Akademije znanosti in umetnosti.

Jubilejna proslava naših zmag nam razsvetljuje minula desetletja in obuja žalostne in vesele spomine. Spet gledamo nazaj, da se močnejši obrnemo naprej!

Najmogočnejše velevlasti se bore za obstanek in vse svet drhti v smrtni grozi, dr. Korošec pa z nesmrtnim Evangelistom ob strani vodi svoj nebolgli, v verige okovani in na smrt obsojeni narod skozi vse strahote svetovne moritve k rešitvi in poveljanju. Zbira jugoslovanske politike okrog sebe in sklepa vezi z brati Čehi in Poljaki. Tako 29. maja 1917. stopi na čelo novega Jugoslovanskega kluba in že naslednji dan v parlamentu prečita zgodovinsko *majsko deklaracijo*, ki sta na veke z njo združeni imeni dr. Janeza Evang. Kreka in dr. Antona Korošca. Ljubljana je postala z majsko deklaracijo središče vsega gibanja za osamosvojitve, dr. Korošec pa glava v boju za svobodo in ustvaritev nove države.

V srce zadet je omahnil narod ob smrti dr. Krekovi, dr. Korošec pa ob grobu kakor čudodelnik spet dvigne obupano ljudstvo na noge:

»Dvignite glave, ker bliža se vaše rešenje!«

S to prerokbo v srcu koraka poživljeni narod za svojim vodnikom spet hrabro dalje v odločilni boj!

Na predlog župana dr. Ivana Tavčarja se 19. februarja 1918. z vsemi oddanimi glasovi pridružuje majski deklaraciji občinski svet ljubljanski, dr. Korošec pa bodri in hrabri narod na shodih in taborih, da mu že na cvetno nedeljo, 24. marca, slovensko ženstvo izroči nad 200.000 podpisov za deklaracijo in mu voditelji dotedanjih političnih nasprotnikov prisegajo zvestobo.

Vsa Slovenija je spet prebujena na ta edini veseli praznik krvavih štirih let in kot prerok hrabri vodja svoj narod:

»Jaz se ne bojim, niti trenutek se ne bojim več, da se ne bi uresničilo, kar hočemo!«

Gospoda moja! Vsi, ki so poslušali te besede, in vsi, ki so jih tudi slišali, so dospeli za svojim vodnikom do cilja in zmage! *In za vodnikom s tem gestom smo korakali vseh 20 let od uspeha do uspeha in bomo korakali še nadalje s trdno vero, da se bo pod njegovim vodstvom uresničilo vse, kar hočemo.*

Po tem zgodovinskem prazniku zmagoslavja slovenske narodne zavesti in sloge hiti dr. Korošec na Hrvatsko in

v Dalmacijo ter na Češko pridobivat sobojevnikov in se po odkritju dr. Krekove spominske plošče v št. Janžu 16. avgusta že ustanovi Narodni svet s predsednikom dr. Antonom Korošcem.

Predor solunske fronte odloči zmago in 4. oktobra prosi tudi Avstrija z zaveznicami za mir, a 5. in 6. zboruje v Zagrebu že Narodno veče SHS in 17. oktobra izvoli za predsednika dr. Antona Korošca. Pravične Wilsonove zahteve navdajajo narode z upanjem in 28. oktobra odgovor Avstrije na Wilsonove zahteve tudi nam zajamči pravico in mir. Ko prevzame 29. oktobra Narodno veče v Zagrebu med ljubljansko proslavo zmage vso državno oblast, postane dr. Anton Korošec *šef eksekutive za vse jugoslovanske pokrajine dotedanje avstro-ogrske monarhije*.

Zaradi vprašanj, temeljnih za Slovenijo in za srečo vse porajajoče se Jugoslavije, je odšel dr. Korošec z dr. Žerjavom in dr. Čingrijo že 25. oktobra v Švico in Pariz, toda naletel je na ovire, ki so ga proti njegovi volji zadržale, da se je mogel šele 2. decembra vrniti v Ljubljano, medtem se je pa 1. decembra v Beogradu izvršilo zedinjenje in je bila proglašena država S. H. S.

Nikdo ne bo mogel izbrisati objektivnega dejstva, da smo si Slovenci in Hrvatje in Srbi-prečani priborili svobodo pod vodstvom dr. Korošca in si z njim na čelu *zgradili s Srbijo samostojno državo*.

Naš vodnik dr. Anton Korošec se je doslej boril za osvoboditev naroda in je v tem boju zmagal. Zmagovalec dr. Korošec si je pa prizadeval dalje za svoj narod z vso odločnostjo in modrostjo ter bo tudi v prihodnosti zmagoval s svojimi zahtevami! In kakor so mu pred 20 leti na cvetno nedeljo prisegali zvestobo vsi dobromisleči Slovenci brez razlike strank, tako danes *prisegamo dr. Antonu Korošcu zvestobo pri delu za srečo Slovencev v zadovoljni, mirni in močni Jugoslaviji!*

Že v prvi jugoslovanski vladi je bil dr. Anton Korošec podpredsednik ministrskega sveta, prevzel je pa tudi oddelek za zaščito dece, nato pa še ministrstvo za prehrano in obnovo zemlje, izredno velike zasluge za ureditev in napredek vse države ima pa dr. Korošec kot večkratni minister za promet. Slovenski red in točnost je uvedel po železnicah vse države in ji s tem omogočil redno gospodarsko življenje. Ustavotvorni skupščini je Vesničeva vlada predložila tudi dr. Korošcev avtonomistični načrt ustave in njemu je naš narod dolžan zahvalo, da je Protić prevzel v svoj ustavni načrt *Slovenijo kot samostojno pokrajino in slovenščino kot državni jezik*. Leta 1924. je bil dr. Korošec spet podpredsednik ministrskega sveta, poleg tega pa tudi minister za prosveto in namestnik ministra za vere. Dne 8. februarja 1925. je tudi Ljubljana izvolila dr. Korošca za svojega poslanca, vendar je pa kot voditelj vsega naroda izkazoval tudi drugače vedno največjo skrb za blagor našega mesta kot glavnega mesta Slovenije. Leta 1928. je postal prvič notranji minister in je ta portfelj obdržal tudi po atentatu Puniše Račića kot prvi prečanpredsednik vlade. Po njegovi demisiji je blagopokojni Viteški kralj Aleksander I. Zedinitelj leta 1929. proklamiral *šestojanuarski manifest* in je v novi vladi dr. Korošec spet prevzel ministrstvo za promet, nato pa prvič ministrstvo za šume in rude.

Dne 3. septembra 1931. je država dobila novo ustavo. Dr. Korošec se je umaknil. Z bridkostjo ga je srce ljudstva spremljalo v Vrnjačko Banjo, v Tuzlo in na Hvar. Še so bile potrebne težke preizkušnje, dokler ni 21. junija 1935. dr. Milan Stojadinović spet poklical dr. Korošca v vlado

za ministra notranjih del, naj ozdravi bolno državo in jo umiri ter usposobi za zdrav napredek. Tudi nas je poklical sem in nam izročil oskrbnitvo mestne občine ljubljanske.

V vseh vladah se je minister dr. Anton Korošec prizadeval za blagor našega mesta ter s svojim močnim vplivom dosegel velike uspehe v korist Ljubljane celo tedaj, ko je bil v opoziciji.

Spomnimo se samo nekaterih pridobitev za naše mesto, ki so nam jih naklonile vlade, v katerih je sodeloval tudi dr. Anton Korošec.

Že prvo leto Jugoslavije je Ljubljana dobila *vseučilišče* in pod zakonom o ustanovitvi slovenske univerze, ki ga je 23. julija 1919. podpisal tedanji regent Aleksander, je podpisan tudi podpredsednik dr. Anton Korošec. Pičlo leto pozneje je bila 12. julija 1920. ustanovljena *Trgovska akademija*, posebno važen datum za Ljubljano je pa 19. julij 1926., ko je bil odobren *načrt regulacije Ljubljanice s proračunom 40.000.000 dinarjev*. *Avtomatsko telefonsko centralo* je naše mesto dobilo 20. marca 1927., ko so bili v vladi trije slovenski somišljeniki dr. Korošca. Kredit za *poslopje Poštne hranilnice* v Ljubljani je ministrski svet odobril 29. februarja 1928. in 14. marca je dr. Korošec *preprečil redukcijo fakultet* na naši univerzi, a 2. septembra je Ljubljana dobila *radio-oddajno postajo*. Prometni minister dr. Korošec je 2. avgusta 1929. v načelu pristal na *razširjenje ljubljanskega kolodvora* in neprestano podpiral meseca aprila 1937. organizirano akcijo za *poglabljanje našega kolodvora*. Dovoljenje za *poklonitev sveta za vseučiliško knjižnico* je mestna občina ljubljanska dobila 14. junija 1935. in 1. oktobra je bilo dovoljeno tudi najetje posojila za *prepotrebno poslopje vseučiliške biblioteke*. Že prej je ministrski svet 8. avgusta naši občini odobril najetje *posojila za III. državno gimnazijo*, a 13. septembra 1935. so kraljevi namestniki na predlog ministra dr. Antona Korošca podpisali *ukaz o inkorporaciji okoliških občin mestu Ljubljani*, in tako je dr. Anton Korošec vzdikal tudi ogelni kamen Velike Ljubljane. In naši današnji Veliki Ljubljani je spet pomagal nazaj v redno gospodarsko življenje s svojim zavzemanjem za posojilo 30.000.000 dinarjev, potrebno za *obnovo likvidnosti Mestne hranilnice ljubljanske*. Ni mi treba omenjati zaslug dr. Antona Korošca za gospodarsko življenje našega mesta, naše banovine in države *kot vodje našega združništva*, splošno znano je pa tudi njegovo zaslužno prizadevanje za *zvezo našega mesta z morjem* tako po železnici, kakor z novo avtomobilsko cesto, in sploh za zboljšanje in pomnožitev prometnih žil. Prav tako mora uradništvo priznati, da je dr. Korošec našemu mestu pomagal *v I. draginjski razred*. Tudi *vojaške grobove* uredimo z njegovo pomočjo in njegova vplivna beseda je pomagala premestiti nevarne *smodnišnice* z Ljubljanskega polja.

Tega površnega seznama mi ni treba izpopolnjevati še s premnogimi zaslugami dr. Korošca na kulturnem polju, saj smo pravkar dobili *Glasbeno akademijo* in dosegli najvišji kulturni institut, že prej omenjeno *Akademijo znanosti in umetnosti*, še manj je pa potrebno z lepimi besedami povelicevati njegove mnogotere zasluge na teh in raznih drugih poljih, saj zgodovinska dejstva več nego dvajsetih let objektivno dokazujejo, da je dr. Anton Korošec za naš narod in naše mesto tako zaslužen mož, da smo mu že davno dolžni, da naposled tudi njega uvrstimo v slavno galerijo naših častnih meščanov in da ga naprosimo za sprejem diplome častnega članstva ljubljanskega mesta, kakor zakon imenuje to najvišje odlikovanje, ki ga more podeliti naše mesto.

Zato prosim slavni mestni svet, da sprejme moj nujni predlog:

V zahvalo za zmagovito vodstvo slovenskega naroda v boju za svobodo in za uspešno sodelovanje pri ustanovitvi

in ureditvi kraljevine Jugoslavije ter iz hvaležnosti za velike izredne zasluge za naše vseučilišče in za Akademijo znanosti in umetnosti ter za slovensko prosveto sploh, prav tako pa tudi za zasluge na gospodarskem polju, predvsem pa za mnogotere posebne zasluge za Ljubljano — imenuje mestni svet ljubljanski gospoda

dr. Antona Korošca,

ministra notranjih del, za častnega člana mestne občine ljubljanske.

★

V torek, 3. maja 1938., je ljubljanski mestni svet s soglasnim ploskanjem sprejel nujni predlog župana dr. Adlešiča, ki se je glasil:

»V zahvalo za zmagovito vodstvo slovenskega naroda v boju za svobodo in za uspešno sodelovanje pri ustanovitvi in ureditvi kraljevine Jugoslavije ter iz hvaležnosti za velike izredne zasluge za naše vseučilišče in za Akademijo znanosti in umetnosti ter za slovensko prosveto sploh, prav tako pa tudi za zasluge na gospodarskem polju, predvsem pa za mnogotere posebne zasluge za Ljubljano, imenuje mestni svet ljubljanski gospoda dr. Antona Korošca, ministra notranjih del, za častnega člana mestne občine ljubljanske.«

S tem sklepom se je v galerijo ljubljanskih častnih meščanov uvrstil politik in državnik, čigar ime bo zgodovina imenovala v zvezi z najvažnejšimi dogodki slovenske preteklosti. Ko se je naš narod končno izvijal iz okvirjev avstrijskih kronovin in začel tudi v politiki nastopati kot enota, mu je zorel v dr. Korošcu voditelj, ki ga je ob usodnem prelomu pred dvajsetimi leti povedel iz razpadajoče habsburške monarhije v novo narodno državo. Nastopajočo 20 letnico teh dogodkov je vzel mestni svet za povod, da je dr. Korošca počastil s svojim najvišjim odlikovanjem. Še posebej je imel v mislih triumf, ki ga je Ljubljana pripravila dr. Korošcu na cvetno nedeljo 1. 1918., ko so mu zastopnice slovenskega ženstva izročile knjige s podpisi, zbranimi za majniško deklaracijo.

Dr. Anton Korošec je eden onih velikih mož, ki nam jih je dal panonski obod slovenske zemlje. V Biserjanah pri Sv. Juriju ob Ščavnici se je rodil 12. maja 1872., začel z gimnazijo v Ptuju, ki jo je nadaljeval in končal kot gojenec dijaškega semenišča v Mariboru. Nato je vstopil v mariborsko bogoslovje in leta 1895. pel novo mašo. Že zgodaj je bil sredi narodnega dela takratnega dijaštva. Že kot četrtošolca so ga višjegimnazijci sprejeli v svoje — seveda tajno — dijaško društvo. Bil je čisto v duhu tistega romantičnega narodnega navdušenja, da so si morali društveni člani puščati kri in z lastno krvjo podpisati prisego domovini. To podpisovanje je menda prineslo Korošcu prvi konflikt z »režimom« v obliki karcerja, ki ga je kot petošolec odsedel. Seveda je sodeloval tudi pri leposlovnem listu dijaškega semenišča, toda v bogoslovju, kjer je predsednik društva »Slomšek«, že piše v »Lipico« o sociologiji in pošilja dopise v »Slovenca«. Kot prvi, ki se je tikal v tistih letih zelo aktualne celjske gimnazije, je bil deležen tudi cenzorjeve pozornosti.

Primicije, posebno štajerske, so bile takrat prave narodne slavnosti; taka je bila tudi Koroščeva, zlasti ker so prišli nanjo prekmurski bogoslovci pod vodstvom Jožefa Klekla. Mladi duhovnik je šel nato ven

za kaplana, toda veselje in zmožnost do javnega dela sta Korošca že po dveh letih privedla nazaj v Maribor, kjer je kot prefekt v dijaškem semenišču končal študije s teološkim doktoratom na graški univerzi. V Mariboru je prevzel tajništvo »Slovenskega gospodarja« in ga obdržal skozi do prevrata. Par let je urejal tudi »Südsteierische Presse« in pa »Naš dom«, ki je postal protiutež nemškutarskemu »Štajercu« in glasilo katoliškega mladinskega gibanja na Štajerskem.

Ravno mladini je bilo predvsem posvečeno delovanje mladega dr. Korošca. Stari rod je živel še od slogaških krilatic polpretekle dobe in se izmikalo ločitvi duhov, ki jo je prinašala kulturna in socialna diferenciacija novega časa. V strahu pred »razbijanjem narodnih vrst« se ni upal nihče začeti kaj novega. To mrtvilo, ki je koristilo najbolj nemškutariji, je začel dr. Korošec preganjati s svojimi članki in govori na shodih in društvih. Razširil je na Štajersko nove ideje dr. Krekove, s katerim se je bil seznanil že kot bogoslovec in si z njim dopisoval. Počasi je zapihal nov borbeni duh, ki je bil neprijeten stari liberalni gospodi in njenim advokatskim pisarnam, ki pa tudi konservativni duhovniški struji in samemu škofu Napotniku ni bil všeč.

Deloma zaradi njegovega nasprotovanja je dr. Korošec jeseni 1902. propadel pri volitvah za štajerski deželni zbor v ljutomersko-ormoškem okraju. Zato je pa dobil spomladi 1906. pri nadomestnih volitvah za državni zbor v tako zvani 5. kuriji skoraj 20.000 glasov. S tako sijajno legitimacijo je prišel dr. Korošec v dunajski državni zbor in ostal njegov član do razpada monarhije. Korošcev volilni uspeh — napredni protikandidat ni dobil niti 3000 glasov, pač pa nemškutarski čez 7000 — je pospešil politično ločitev na Štajerskem. Jeseni 1906. se je ustanovila v Celju liberalna »Narodna stranka za Štajersko«; v odgovor je v začetku l. 1907. nastala v Mariboru »Slovenska kmečka zveza za Štajersko«, katere dejanski vodja je postal dr. Korošec. Pri volitvah v deželni zbor 1909. je dobila Kmečka zveza skoraj vse mandate; izvoljen je bil tudi dr. Korošec in kot predsednik slovenskega kluba v deželnem zboru je pod geslom »Proč od Gradca!« začel boj zoper Slovincem krivično deželno gospodarstvo in ponemčevalno politiko deželne vlade. Ko so Slovenci l. 1910. prešli v obstrukcijo, je postal deželni zbor kmalu nezmožen za delo in se ni do svojega konca, ki je bil obenem tudi konec Avstrije, več opomogel.

V državnem zboru je medtem postal l. 1907. dr. Korošec podpredsednik Šušteršičevega Slovenskega kluba, v katerem je bila velika večina slovenskih poslancev. Začela so se vrstiti kritična leta, nekak somrak habsburške monarhije; aneksijska kriza, zagrebški in Friedjungov proces, Čuvajev komisariat na Hrvaškem in še marsikaj drugega je razburjalo duhove. Nemški in madžarski pritisk na Slovence je postajal vedno hujši, parlamentarni boji vedno ostrejši. V proračunskem odseku je začel dr. Korošec l. 1910. z obstrukcijo in Bienertova vlada se je morala po novih volitvah umakniti.

Tudi proti njegovim naslednikom je šla hrvatsko-slovenska delegacija kmalu v opozicijo, čeprav se je njen predsednik dr. Šušteršič začel obračati na desno. Vzrok temu oportunizmu se je deloma pojasnil, ko je z novim letom 1912. postal Šušteršič namesto Šukljeta

kranjski deželni glavar. Tu sem segajo tudi začetki notranjega razdora S. L. S. Izvenkranjski Slovenci, ki jih predstavljata zlasti dr. Korošec in Grafenauer, mladina in laiška inteligenca, se pod tihim vodstvom dr. Krekovim radikalizirajo. Dogodki na Hrvaškem in še dalje na jugu obračajo pozornost nase, dokler niso srbsko-bolgarske zmage jeseni 1912. vzbudile splošno jugoslovansko navdušenje. Pozimi je začel Hrvatsko-slovenski klub zopet z obstrukcijo, in dr. Korošec je v delegacijah že govoril o federalizaciji monarhije. Klubov predsednik dr. Šušteršič z opozicijsko politiko ni soglašal in 4. marca 1914. odstopil, nakar je dr. Korošec dokončno prevzel vodstvo hrvatsko-slovenske parlamentarne delegacije.

V parlamentu pa zaenkrat ni imel dolgo opravka. Sredi marca je bil ta razpuščen in preden se je 30. maja 1917. zopet sešel, je svetovna vojna postavila vso Evropo in tudi Slovence pred usodna vprašanja. Preganjanja prvih vojnih let, vedno drznejše zahteve Nemcev in nazadnje še vojna z Italijo na samih slovenskih tleh — vse to je omililo strankarska nasprotja in pripravilo skupen nastop, ki ga je zahteval nagli razvoj dogodkov. Jeseni leta 1916. je Adler ubil grofa Stürgkha, en mesec nato je umrl stari cesar in njegov naslednik je brez uspeha ponujal mir, naslednjo spomlad je izbruhnila revolucija na Ruskem. Združene države S. A. pa so se pridružile antanti. Vse to je privedlo do sklicanja avstrijskega parlamenta 30. maja 1917., v katerem so nastopili jugoslovanski poslanci združeni v skupnem Jugoslovanskem klubu pod predstvom dr. Antona Korošca. Ta dan je prebral dr. Korošec »majsko deklaracijo« in začel najvažnejšo dobo svojega javnega dela. Zagrizen odpor Nemcev in vseh avstrijskih vlad je le stopnjeval odločnost Jugoslovancev, ki so v vedno ožji zvezi s Čehi in Poljaki nadaljevali neenako borbo. Kmalu jih je podprla domovina in razvila veliko deklaracijsko gibanje. Krekov pogreb je postal prva jugoslovanska manifestacija in Koroščeve preroške besede nad prijateljevim grobom: »Dvignite glave, ker približuje se vaše odrešenje!« so odjeknile po vsem jugu. Izvolitev dr. Korošca za delegata namesto dr. Šušteršiča je nato izzvala končno ločitev duhov v stranki; dr. Šušteršič je ostal s svojimi »starini« osamljen, oklepajoč se »habsburškega žezla« v deklaraciji, ki so ga drugi že naslednjo spomlad javno zavrgli.

Ta pomlad l. 1918. je bila prava junaška doba Koroščeva. Ves narod se je složno zgrinjal okoli njega na velikih taborih in na cvetno soboto ga je sprejemala Ljubljana kot menda še ni sprejemala nikogar dotlej. Nad 15.000 ljudi se je zbralo na kolodvoru, kjer ga je prva pozdravila županja dr. Tavčarjeva. Ko se je peljal dr. Korošec v družbi zastopnikov obeh strank po Dunajski cesti, je mladina izpregla konje izpred kočije in ga samotež peljala do rotovža, kjer je bil slovesen sprejem pri županu dr. Tavčarju. Z balkona je moral govoriti dr. Korošec množici na trgu, nato pa so ga peljali na pozdravni večer v veliko dvorano Uniona. Tu ga je pozdravil dr. A. Kramer v imenu Narodno-napredne stranke, rekoč med drugim: »Gospod načelnik! Vi ste res mož tiste velike ljubezni, ki izpolnjuje dr. Krekovo oporoko, Vi ste mož tistega velikega poguma, ki ga je treba našemu voditelju, da ne le na shodu, da pred samim prestolom govori, kar je pravica naroda.« In dalje:

»Vse Vaše delovanje nas je učilo zaupanja, nas je učilo pozabiti onih žalostnih dob boja in nas je učilo, kako velika je ljubezen do onega naroda, ki nam je skupen brez razlike. Učilo nas je še nekaj drugega: spoznanje, da mora bodočnost biti lepša kot je bila preteklost. Gospod načelnik! Danes, ko si zremo oči v oči, Vas vprašam, ali si morete predstavljati, da bi mi zapustili načrtano pot in odnehali v boju za svobodo, izgubljaajoč se v malenkostnih razprtijah davnih dni? (Klici: Nikoli, nikdar!) Toda, ne varajmo se. Sedanja velika doba bo ujela svoj konec. Po vsaki veliki nacionalni zmagi se prične notranja evolucija naroda. Ne bodo nehala nasprotstva, noben narod ne more živeti brez načelnih nasprotstev. Toda jaz sem prepričan, da nikdar več ne bo strup tistega sovraštva delil naših vrst; naša pota bodo sicer različna, ampak vsi bomo stremili za enim ciljem, za blagor naroda.« (Dolgotrajni živio-klici.) Končal je z besedami: »Dobro poznamo in cenimo velikansko breme odgovornosti, ki teži Vaše rame, ampak mi gremo z Vami, hočemo nositi vse posledice in pravimo z Vami: visoko dvigajte prapor naše neodvisnosti, naše svobode, da bo ljudstvo videlo, kako plapolata naša zastava in da bo lažje šlo z Vami.«¹

Na cvetno nedeljo dopoldne se je vršila slavnostna izročitev 7 knjig z nad 200.000 podpisi, ki so jih zbrale slovenske žene za deklaracijo. V svojem zahvalnem govoru je dejal dr. Korošec med nepopisnim navdušenjem množic: »Mi hočemo svojo narodno, neodvisno državo, in sicer na temelju proste samoodločbe celega naroda! Jaz se ne bojim, niti trenutek se ne bojim več, da se ne bi uresničilo, kar hočemo. Kajti ves nasprotni tabor je sedaj na nogah in hoče, da bi naša ideja bila zopet potlačena, da bi ne smeli dati duška svojim čustvom. Toda ne glede na to ali ono, jaz sem prepričan, da moramo s svojo idejo prodreti, da se zedinjenje vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev mora uresničiti. To je cilj našega naroda.«¹

Nasprotni tabor res ni počival in tej cvetni nedelji je sledil še marsikak veliki petek. Če je vlada deklaracijsko gibanje spočetka mirno gledala, so se mu Nemci takoj odločno uprli. Najhuje je bilo na severni meji, kjer je staro sovraštvo do dr. Korošca izbruhnilo z vso silo. Ko je bil dejansko napaden v Mariboru, je nekaj časa kot prostovoljni ujetnik podnevi in ponoči ostajal v uredništvu »Straže«. Po oživiljenju parlamenta je prihajal z Dunaja v Maribor tako, da je izstopal na stranskih postajah in po ovinkih prišel v mesto. Tu so ga sicer stražili vladni detektivi, toda nanje se ni bilo zanesti, zato so ga s stanovanja na kolodvor vedno spremljali po štirje prijatelji. Zlasti so triumfirali štajerski Nemci in nemškutarji, ko je konec maja sprejel cesar Karel njihove zastopnike v avdijenci. Že v začetku maja je Seidlerjeva vlada ustregla Nemcem in skušala deklaracijsko gibanje s silo potlačiti. Toda dr. Korošec je kljub prepovedi imel v raznih oblikah svoje shode in ljudstvo mu je z vedno večjim pogumom sledilo. O binkošti so si avstrijski Slovani v Pragi slovesno obljubili »zvestobo za zvestobo«, na Veliki šmaren so potrdili to obljubo v Ljubljani, odkoder so šli v št. Janž k odkritju spominske plošče dr. Kreku. Takrat

se je ustanovil v Ljubljani Narodni svet kot najvišja politična organizacija za Slovenijo in Istro, katere prvi namen je bil, delati za zedinjenje Jugoslovancev v samostojno državo. Da je njegov predsednik dr. Korošec uspešno vodil to delo, dokazuje zaupno poročilo c. kr. deželnega predsedstva za Kranjsko notranjemu ministru (št. 5347/Praes. od 21. sept. 1918.). O dr. Korošču pravi namreč: »Kakor je Vaši ekscelenci znano, je spiritus rector v vprašanju ustanovitve jugoslovanske države slej ko prej državni poslanec dr. Korošec. Dokler bo le-temu mogoče, da neovirano prihaja v osebni stik s tukajšnjimi merodajnimi krogi, se pač ne bo posrečilo, da se gibanju in agitaciji zastavi pot.« Potem ko opiše še »poguben vpliv« knezoškofa dr. Jegliča, ki naj se »z vso ostro stjo prime«, pravi poročilo: »Kar se tiče mojega predloga za izgon dr. Korošca s Kranjskega, ga je Vaša ekscelenca z razpisom dne 26. junija 1918., št. 13.181/M. J. zavrnila. Ako bi bilo mogoče, da se pritegne dr. Korošec vojaški dušnopastirski službi in na ta način podredi vojaški jurisdikciji, bi se s tem njegovemu, državi škodljivemu vplivu napravil konec.«²

Vsi taki predlogi so ostali le pobožne želje, kajti Slovani so že zapuščali avstro-ogrsko monarhijo in slovanske čete na fronti so odrekale pokorščino. Antantne zmage na solunski in francoski fronti so prisilile centralne države, da so sprejele Wilsonove mirovne pogoje o samoodločbi narodov, zlasti čehoslovakov in Jugoslovancev. Prve dni oktobra se je ustanovilo v Zagrebu »Narodno Vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov« in ko je tudi hrvatsko-srbska koalicija pustila dotedanjo oportunistično politiko, je bilo Narodno Vijeće z dr. Koroščem na čelu edini predstavnik vseh Jugoslovancev v monarhiji. Že par dni pred formalnim prevratom 29. oktobra je odšel dr. Korošec z dr. Žerjavom in dr. Čingrijo v Švico in Francijo, da stopi v stik z Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado, zlasti pa, da doseže mednarodno priznanje jugoslovanske države in s tem zavaruje njene meje. Tega, najvažnejšega cilja žal ni dosegel. »Ženevski pakt« se ni izvedel. Strmoglavila ga je naša vlada na Krfu. Gospodu Protiću ta metoda stvoritve države ni bila po volji. A mesto, da se nam iskreno izpove, da se noče, se je nadaljevala dvoumna politika ves november 1918. Potekali so dragoceni dnevi. Naš narod je bil v najusodnejšem času brez primerne zastopstva.³ Ves ta čas je bil dr. Korošec tudi brez zveze z domovino, kamor se je mogel zaradi raznih, najbrž ne slučajnih ovir, vrniti šele 2. decembra 1918.

Medtem je Narodno Vijeće že 24. novembra sklenilo zedinjenje s kraljevino Srbijo, ki se je 1. decembra tudi izvršilo. Prvo vlado je dobila nova Kraljevina SHS šele 20. decembra, dr. Korošec je bil njen podpredsednik, prevzel je tudi oddelek za zaščito dece ter ministrstvo za prehrano, kasneje pa ministrstvo za promet. Začela se je doba intenzivnega državnškega dela, združena z borbo za Slovence pravično ureditev države. Ponovno je bil dr. Korošec član vlade; 1. 1924. kot podpredsednik in prosvetni

¹ Prim. »Slovenec«, 26. marca 1918.

² »Slovenec« 8. maja 1932.

³ G. Žerjav, Ž i S, II., p. 675.

minister, v najtežjih časih l. 1929. je bil notranji minister in kot prvi od politikov izven bivše Srbije tudi predsednik vlade. Po 6. januarju 1929. je bil zopet minister za promet in kasneje za šume in rude. Ko se je jeseni 1931. umaknil, so prišle nadenj in nad narod, ki je dr. Korošca pri vseh svobodnih volitvah legitimiral kot svojega voditelja, težke preizkušnje. Mnogi, ki so mu na cvetno nedeljo 1918. vpili svoj »hozana«, so sedaj kričali »Križaj ga!«. Pa minilo je tudi to in dr. Korošec že skoro tri leta zopet sodeluje pri vodstvu države, katero je pred dvema desetletjema pomagal ustvarjati.

Kot politični voditelj Slovencev naravno ni nikoli pozabil na slovensko prestolnico Ljubljano, ki ga je l. 1925. izvolila tudi za svojega poslanca. Kar je do-

segel za Slovenijo, je koristilo v prvi vrsti Ljubljani. Najvažnejše kulturne pridobitve našega mesta nosijo tudi njegov podpis, tako zlasti ustanovitev univerze, trgovske akademije in radio-postaje, v najnovejši dobi pa Glasbene akademije ter Akademije znanosti in umetnosti. Nič manjše niso Koroščeve zasluge za Ljubljano v gospodarskem pogledu; sem spadajo zlasti dovršitev regulacije Ljubljanice, avtomatska telefonska centrala in — last not least — obnovitev likvidnosti Mestne hranilnice ljubljanske. Njegovo delo je končno tudi Velika Ljubljana, ki smo jo dobili jeseni 1935. z inkorporacijo okoliških občin in ki se pod avspicijami svojega novega častnega meščana upravičeno nadeja novega vsestranskega razvoja.

STANOVANJSKE RAZMERE V DELAVSKIH KOLONIJAH NA PODROČJU MESTA LJUBLJANE

D R. A D O L F V O G E L N I K

(Nadaljevanje)

Tabela 11.

Na enega stanovalca odpade stanovanjske površine (otroci pod 14 let štejejo za polovico stanovalca):

Število primerov.

Kvadratni metri	Galje-vica	Sibi-rija	Grad	Gramoz. jama	Vič-Brdo	Skupaj	%
0—5	46·0	92·0	90	92·5	38	358·5	24·7
6—10	355·5	190·5	166	47·0	21	780·0	53·8
11—15	148·5	27·0	74	8·0	3	260·5	18·0
16—20	6·0	4·0	26	—	2	38·0	2·6
nad 20	4·0	1·0	8	—	—	13·0	0·9
							100·0

Lestvica stanovanjske naseljenosti:

0—5 m² na enega stanovalca: močna prenaseljenost, ozir. prenaseljenost.

6—10 m² na enega stanovalca: prenaseljenost, ozir. močna naseljenost.

11—15 m² na enega stanovalca: normalna naseljenost.

16—20 m² na enega stanovalca: udobna naseljenost.

nad 20 m² na enega stanovalca: podnaseljenost.

Tabela 12.

Na posameznega stanovalca odpade stanovanjskega prostora (zraka) (otroci pod 14 let štejejo za polovico stanovalca):

Število primerov:

Kubični metri	Galje-vica	Sibi-rija	Grad	Gramoz. jama	Vič-Brdo	Skupaj	%
pod 10	20·5	39·5	21	61·0	21·5	163·5	11·3
10—19	243·5	198·5	115	69·5	37·5	664·0	45·9
20—29	193·0	59·5	80	12·5	3·0	348·0	24·1
30—39	89·0	16·0	84	—	2·0	191·0	13·2
40—49	9·0	1·0	30	—	—	40·0	2·8
50—59	4·0	—	8	—	—	12·0	0·8
60—69	—	—	7	—	—	7·0	0·5
nad 70	1·0	—	19	—	—	20·0	1·4
							100·0

Številke gornjih dveh razpredelnic kažejo v izredno ostri luči stanovanjsko stisko, ki vlada v anketiranih delavskih kolonijah; nad tri četrtine stanovalcev se gnete v pretesnih stanovanjskih prostorih.

Primerjava stanovanjske naseljenosti med stanovalci, ki so pristojni v Ljubljano, in med onimi, ki so pristojni v neljubljanske občine, kaže, da žive slednji v tesnejših, manj ugodnih prilikah. Tako stanuje od v Ljubljano pristojnih stanovalcev 21 % v izredno natrpanih stanovanjih (pod 5 m² na osebo), dočim se dvigne ta odstotek za izven Ljubljane pristojne stanovalce na 33 %. Slično sliko dobimo, če s tega vidika motrimo vprašanje stanovanjskega prostora, ki odpade na posamezno osebo. Tudi tu je odstotek stanovalcev, ki žive v zelo stisnjenem prostoru (pod 10 m³ stanovanjskega prostora na osebo), občutno višji pri

Stanovanjska beda v Sibiriji. Baraka št. 271

izven Ljubljane pristojnih stanovalcev od onega, ki velja za v Ljubljano pristojne: za prve znese delež 21 %, za druge samo 8 %.

X. Vodovod, stranišče, kanalizacija, elektrika.

Gornje karakteristike se tičejo same na sebi zgolj stanovanj in bi njih obravnavanje spadalo v prejšnji razdelek. Vendar spričo dejstva, da anketirana stanovanja v mnogih primerih nimajo niti lastnih stranišč niti samostojnega vodovoda in odtoka ter so stanovalci navezani na uporabo skupnih vodovodov in stranišč, nam razkriva pravo stanje stanovanjske bede po tej strani šele ugotovitev razmerja med samostojnimi in skupnimi stranišči ter vodovodi do števila oseb, ki jih uporabljajo, torej zveza stvarnega z osebnim elementom stanovanjske statistike. Iz tega razloga je prikaz pravkar omenjenih karakteristik prizvet v pričujoči razdelek.

Vodovod. Vsa stanovanja v anketiranih delavskih kolonijah so brez priključka na vodovod. V Galjevici je za vse stanovalce na razpolago skupaj 8 skupnih vodovodnih pip, kolonija na Gradu jih ima 5, Sibirija 4, Gramozna jama 2, v koloniji Vič - Brdo pa se nahaja v celem en vodnjak. Eno vodovodno pipo uporablja torej povprečno v Gramozni jami 25 gospodinjstev, v Sibiriji 23, v Galjevici 20, na Gradu 17 in v koloniji Vič - Brdo en vodnjak 14 gospodinjstev.

Stranišča in kanalizacija. Kakor pri preskrbi z vodo, tako vlada v delavskih kolonijah velika stiska tudi v pogledu uporabe stranišč. Sploh brez stranišč (tudi brez skupnih) je na Galjevici 7 hišic in v Sibiriji 9. Na Gradu in v Gramozni jami obstoje skupna stranišča, namenjena za uporabo družinam, katerih stanovanje nima lastnega stranišča. Takih skupnih stranišč je v Gramozni jami 8, ki jih uporablja 26 družin, in na Gradu 16, ki jih uporablja 68 družin brez lastnega stranišča. Na Gradu so stranišča (ki so navadna, brez izpiranja z vodo) priključena na kana-

lizacijo. Izjemo tvori stranišče na greznico v tkzv. »viteški dvorani«. Ostale delavske kolonije nimajo kanalizacije in so vsa stranišča na greznico, ki je v mnogih primerih neobzidana. Umazano vodo, pomije in razne odpadke odlagajo stanovalci večinoma na vrtnice, ki obdaja skoro vsako stanovanjsko hišico.

Elektrika. Delavske kolonije Sibirija, Gramozna jama in Vič - Brdo sploh nimajo priključka na električni vod. V Galjevici ima priključek na električni vod od vseh 157 stanovanj 29, na Gradu od 83 stanovanj 33.

XI. Nekateri posebne karakteristike, ki osvetljujejo stanovanjsko bedo v delavskih kolonijah.

V tem razdelku so združene štiri razpredelnice, od katerih vsaka z drugega vidika osvetljuje stanovanjsko stisko, ki vlada v anketiranih delavskih kolonijah. Prva razpredelnica prikazuje odstotek stanovanjskih prostorov, ki se uporabljajo hkrati kot kuhinja in spalnica. Okolnost, da se uporablja v tako mnogih primerih prostor, ki služi že podnevi tako za delovno sobo kot za kuhinjo in jedilnico, ponoči tudi za spanje, priča zgovorno o nehiigienskih stanovanjskih pogojih, ki v njih stanovalci delavskih kolonij žive. — Druga razpredelnica osvetljuje stanovanjsko prenaseljenost, ki smo jo mogli ugotoviti že iz razpredelnice 11 in 12, še s posebne strani, ki jo morda stanovalci najtežje občutijo, a je tudi s socialno vzgojnega vidika vredna vse pažnje: upoštevati je namreč treba ne le v higienskem pogledu zelo kvarno okolnost, da stanovanjska stiska sili po 5, 6, 7 in celo več oseb, da spe v istem, že itak tesnem prostoru, marveč tudi, da so to pogosto osebe različne starosti, spola in življenjskih navad, pri čemer moramo imeti v mislih tudi vdanost alkoholu, podvrženost raznim boleznim in slično. — Ugotovitve, ki izhajajo iz tretje razpredelnice, še bolj podčrtavajo težo razmer, ki vladajo v tem pogledu v delavskih stanovanjskih kolonijah; postelje je skoro za tretjino manj kot stanovalcev ali prenočevalcev: skoro tretjina stanovalcev mora torej spati ali na tleh, ali pa deliti tesno posteljo z enim ali več družinskimi člani. — Četrta razpredelnica razkriva končno še eno hibo, ki stanovalce zlasti ob hudi zimi težko zadene: večina stanovanjskih prostorov ostane pozimi mrzlih, nezakurjenih, zakaj gmotne razmere stanovalcem-delavcem niso dovolile, da bi si postavili vanje vsaj skromno železno pečico.

Tabela 13.

Stanovanjski prostori, ki se uporabljajo hkrati kot kuhinja in spalnica.

	Galjevica	Sibirija	Grad	Gramozna jama	Vič - Brdo	Skupaj
Vseh stanovanjskih prostorov je:	397	171	126	73	28	795
Od teh se uporablja kot kuh. in spalnica hkrati	33	34	46	29	7	149
%	8,3	19,9	37	40,3	25	19

Tabela 14.

Koliko oseb spi v enem prostoru.

V enem prostoru spe:

Število primerov:

	Galjevica	Sibirija	Grad	Gramozna jama	Vič - Brdo	Skupaj	%
1 do 2 osebi	61	53	48	24	6	292	52
3 do 4 osebe	77	37	35	19	8	176	31
5 do 6 oseb	17	24	17	9	5	72	13
7 do 8 oseb	5	3	6	2	1	17	3
nad 8 oseb	—	—	4	1	1	6	1
						563	100

Tabela 15.

Število postelj.

V stanovanjski koloniji:

Galjevici sta 502 postelji za 635 oseb. Na eno osebo pride 0'9 postelje.

Sibiriji je 260 postelj za 383 oseb. Na eno osebo pride 0'7 postelje.

Gramozna jama je 101 postelja za 176 oseb. Na eno osebo pride 0'6 postelje.

Vič - Brdo je 48 postelj za 81 oseb. Na eno osebo pride 0'6 postelje.

16. Število peči.

V stanovanjskih kolonijah Gramozna jama in Vič - Brdo nima nobena soba peči. V Galjevici pride na 240 sob 22 peči, v Sibiriji na 80 sob 8 peči.

Dodatek: Izbrani primeri.

V izpopolnitev splošne slike stanovanjskih prilik v delavskih kolonijah, ki si jo je bilo mogoče ustvariti iz gornjih pregledov, navajamo še nekaj posameznih primerov iz vsake stanovanjske kolonije, ob katerih se stanovanjska beda, v kateri živijo delavci v anketiranih kolonijah, najvidneje kaže.

Stanovanjska kolonija S i b i r i j a.

Zgradba št.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število stanovanj	Od teh nedoraslih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
91	kuhinja	3·50	1·75	2·30	2	—	10·07	1/9	—	—	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
	soba	3·50	4·00	2·30				1/22	2	2		
93	kuhinja	2·50	4·00	2·30	5	3	6·85	1/12	—	—	greznica	v slabem stanju, vlažno
	soba	3·50	4·00	2·30				1/18	5	1		
103	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·50	2	—	8·00	1/16	2	1	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
109	kuhinja	3·00	3·75	2·60	4	2	7·50	1/15	2	1	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
	soba	4·00	3·75	2·60				1/15	2	2		
113	soba s štedilnikom	4·00	3·50	2·20	2	—	7·00	1/20	2	1	odprta neobzidana greznica	v na pol podrtem stanju, vlažno
117	kuhinja	2·50	3·00	2·00	7	4	3·90	1/16	1	1	neobzidana greznica	v izredno slabem stanju, vlažno
	soba	4·00	3·00	2·00				1/25	6	3		
125	soba s štedilnikom	2·00	4·50	2·30	6	4	2·00	1/26	6	1	brez	vlažno
135	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·20	2	—	8·00	1/29	2	2	neobzidana greznica	v zelo slabem stanju, zelo vlažno
143	kuhinja	2·00	3·40	2·50	6	4	3·59	1/8	—	—	brez	vlažno
	soba	3·50	4·50	2·50				1/11	2	2		
	v drvarnici, ki meri 2·50 × 3 m, spe na dveh pričnah 4 otroci											

Zgradba štev.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število sta- novancev	Od teh nedoraslih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
147	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·30	2	1	10·66	1/30	2	2	brez	zelo vlažno
149	kuhinja	3·50	4·80	2·70	9	5	5·53	1/14	4	1	neobzidana greznica	vlažno
	soba	4·00	4·80	2·70				1/8	5	3		
165	kuhinja	3·30	2·30	2·30	6	2	4·49	1/8	—	—	brez	zelo vlažno
	soba	3·30	4·50	2·30				1/15	6	3		
167	kuhinja	3·50	2·20	2·40	3	1	7·82	1/6	1	1	brez	zelo vlažno
	soba	3·50	4·50	2·40				1/13	2	2		
169 a	soba s štedilnikom	4·00	3·50	2·00	2	—	7·00	1/12	2	2	brez	vlažno
181	kuhinja	3·10	3·00	2·60	8	6	5·06	1/10	—	—	greznica	zelo vlažno
	soba	4·00	4·00	2·60				1/17	8	4		
223	soba s štedilnikom	4·00	3·00	2·00	2	—	6·00	1/38	2	1	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
235	soba s štedilnikom	3·50	1·90	1·90	2	—	4·72	1/21	2	1	neobzidana greznica	vlažno
239	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·50	6	4	4·00	1/24	6	3	neobzidana greznica	vlažno
245	soba s štedilnikom	3·50	3·00	2·10	2	—	5·25	1/19	2	2	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
257	kuhinja	3·70	3·00	2·50	8	6	5·65	1/14	—	—	greznica	vlažno
	soba	5·00	4·00	2·50				1/13	8	3		
265	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·00	2	—	8·00	1/24	2	1	neobzidana greznica	v zelo slabem stanju,
271	soba s štedilnikom	5·00	4·00	2·30	2	—	10·00	1/20	2	1	brez	v zelo slabem stanju, vlažno

Stanovanjska kolonija Galjevica.

Zgradba štev.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število sta- novancev	Od teh nedoraslih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
14	kuhinja	2·40	3·00	2·40	5	4	5·16	1/11	—	—	brez	
	soba	4·00	4·00	2·40				1/14	5	3		
16	kuhinja	4·00	1·30	2·00	8	5	3·26	1/9	—	—	greznica	vlažno
	soba	4·00	4·00	2·50				1/18	8	3		
18	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·40	2	—	8·00	1/25	2	2	brez	v zelo slabem stanju, vlažno

Zgradba štev.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število sta- novalcev	Od teh nedorastlih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
20	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·50	3	2	6·48	1/16	3	2	brez	vlažno
22	soba s štedilnikom	4·00	4·00	2·50	5	3	3·56	1/13	5	3	greznica	
54	soba s štedilnikom	3·50	4·00	2·30	2	—	7·00	1/14	2	2	brez	vlažno
58	soba s štedilnikom	3·30	4·50	2·40	7	5	2·48	1/21	7	3	neobzidana greznica	vlažno
60	soba s štedilnikom	3·90	3·50	2·30	4	2	4·55	1/25	4	2	brez	vlažno
86	kuhinja	5·00	2·50	2·30	8	5	5·39	1/23	1	1	brez	
	soba	6·00	4·20	2·30				1/23	7	2		
104	kuhinja	5·00	2·50	2·50	6	4	6·67	1/12	—	—	greznica	
	soba	5·00	3·50	2·50				1/13	6	3		
106	kuhinja	5·00	2·00	2·40	6	3	5·65	1/6	—	—	greznica	
	soba	5·00	4·00	2·40				1/13	6	4		
154	soba s štedilnikom	3·90	3·70	2·80	3	2	4·81	1/11	3	2	brez	
164	kuhinja	3·20	3·10	2·80	5	2	6·93	1/10	—	—	greznica	
	soba	3·80	3·10	2·80				1/9	3	3		
	soba	3·00	2·00	2·80				1/5	2	1		
186	kuhinja	3·30	3·50	2·70	9	3	4·62	1/13	2	1	greznica	
	soba	3·70	5·00	2·70				1/11	7	5		
210	kuhinja	2·60	2·50	2·65	8	3	4·55	1/5	—	—	greznica	
	soba	4·00	3·80	2·65				1/12	4	2		
	soba	2·60	3·90	2·65				1/8	4	1		
210	soba s štedilnikom	3·90	3·50	2·60	3	1	5·46	1/11	3	2	brez	

Stanovanjska kolonija Vič - Brdo.

Zgradba štev.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število sta- novalcev	Od teh nedorastlih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
b I.	kuhinja	3·10	3·70	2·05	9	7	3·42	1/8	—	—	greznica	
	soba	3·70	4·30	2·05				1/8	9	4		
b II.	kuhinja	3·75	2·70	2·05	6	3	4·57	1/11	1	1	greznica	
	soba	3·75	4·00	2·05				1/10	5	3		
b V.	soba s štediln	4·00	4·90	2·05	4	2	4·90	1/10	4	3	neobzidana greznica	v slabem stanju, vlažno

Stanovanjska kolonija Gramoznaja.

Zgradba štev.	Vrsta stanovanjskih prostorov	Dolžina	Širina	Višina	Število sta- novancev	Od teh nedoraslih	Na osebo pride m ²	Osvetl. koeficient	Koliko oseb spi v prostoru	Število postelj	Stranišče	Opomba
		metri										
12	soba s štedilnikom	2·00	3·85	1·80	1	—	7·70	1/6	1	1	brez	v a g o n, vlažno
16	soba s štedilnikom	2·80	4·80	2·00	7	5	2·98	1/15	7	2	brez	zelo vlažno
19	kuhinja	2·20	3·40	2·10	7	3	3·21	1/9	2	1	brez	v slabem stanju, zelo vlažno
	soba	3·40	3·00	2·10				1/11	5	2		
23	kuhinja	2·70	3·70	2·30	6	4	5·26	1/10	—	—	brez	v izredno slabem stanju, vlažno
	soba	3·70	3·70	2·30				1/23	6	4		
24	soba s štedilnikom (drvarnica)	1·30	2·80	1·80	1	—	3·64	1/30	1	1	brez	drvarnica, vlažno
31	soba s štedilnikom	3·30	1·70	1·70	2	—	2·81	1/8	2	1	brez	vagon
35	kuhinja	2·80	4·00	2·60	9	6	3·90	1/10	3	1	greznica	v zelo slabem stanju, vlažno
	soba	4·00	4·00	2·60				1/15	6	4		
36	soba s štedilnikom	3·00	4·00	2·60	5	4	3·42	1/16	5	2	brez	v slabem stanju
37	soba s štedilnikom	3·75	1·70	1·50	5	3	1·82	1/11	5	2	brez	v izredno slabem stanju

NAŠA KRONIKA

P I Š E A N T O N S T U P I C A

JANUAR 1931.

5. Učiteljski pevski zbor je priredil vokalni koncert v unionski dvorani.

6. V dramskem gledališču se vrši krstna predstava Pavel Golieve pravljicne igre »Princeska z gosko«. — Dograjeni Trgovski dom v Ljubljani je izročil ob otvoritvi dr. Fr. Windischer stanovskim in kulturnim namenom. — V unionski dvorani se je vršila proslava Baragove stoletnice.

10. V nedeljo je bila v Jakopičevem paviljonu odprta razstava mojstra Matija Jame.

11. Klub slušateljev slavistike v Ljubljani je priredil predavanje dr. Ferda Kozaka »O sodobnem človeku in njega potih«. — V Zagrebu je pravkar razstavljal slikar Matija Jama svoja dela v salonu Ullrich. — Glasbena Matica izvaja Berliczovo »Faustovo pogubljenje« v Ljubljani. — Iz Zagreba pride v Ljubljano ravnatelj mednarodnega urada za delo g. Albert Thomas, ogledal si bo socialne ustanove in proučeval položaj delavstva.

12. Zagrebški komorni kvartet obiše po presledku osmih let zopet Ljubljano. — Ban dr. Marušič je službeno obiskal Prekmurje.

13. Glavna bratovska skladnica v Ljubljani namerava sanirati svoj sklad.

15. Politik in direktor »Jutra« Albert Kramer, minister n. r., je imenovan za poslanika v Pragi. — Na ljubljanski

univerzi so bili imenovani za redne profesorje gg. Teodor Grudinski, Aleksander Maklecov in dr. Roman Kenk za docenta.

18. Pisatelj Finžgar govori o slovenskem kmetu pod okriljem predavanj, ki jih prireja Slavistični klub naše univerze. — Iz Južne Amerike prihajajo tožbe o obupni bedi naših izseljencev.

20. Banski svet se je sestel pod predsedništvom bana dr. Marušiča k banskem zasedanju. Novi banovinski proračun znaša 120 milijonov dinarjev.

21. V Kranju je umrl priljubljeni zdravnik dr. Edvard Šavnik.

24. Licitacijo za dela regulacije Ljubljanice je potrdilo ministrstvo za javne zgradbe. — Dosedanji apelacijski sodnik g. Peter Keršič je imenovan za novega predsednika deželnega sodišča v Ljubljani.

27. V tovarni papirja v Goričanah se je izvršila redukcija delavstva in je bilo odpuščenih 80 delavcev.

29. Prelat dr. Josip Lesar, bogoslovni profesor, apostolski protonotar itd., je umrl.

31. Danes je bil slovesno promoviran za častnega doktorja naše univerze v Ljubljani predsednik Češkoslovaške republike dr. T. G. Masaryk. Češkoslovaški poslanik na našem dvoru g. dr. Robert Flider je bil prezidentov zastopnik pri slovesni promociji.

FEBRUAR 1931.

6. Prof. Srečko Brodar iz Celja predava o Potočki zizalki v predavalnici Mineraloškega instituta v Ljubljani. — L. 1800. postavljeni vojaški spomenik na Fužinah pri Ljubljani razpada. — V banskem svetu se razpravlja o elektrifikaciji Slovenije. — V Ljubljani je izšla francoska knjižica Ivana Cankarja: »Pages choisies« v prevodu S. in J. Jerasa. Knjigi je dodan portret Ivana Cankarja po risbi gospe Nore Lavrinove. — Orkestralno društvo Glasbene Matice priredi simfonični koncert v Ljubljani.

8. V proslavo 60 letnice pisatelja F. S. Finžgarja je bila v unionski dvorani svečana akademija. Njegovo delo je orisal prof. F. Koblar. — V Narodnem gledališču je bila izvajana v proslavo njegova ljudska igra »Divji lovec«. — Finančni minister je odobril licitacijo za oddajo regulacije Ljubljane. Dela obsegajo med drugim gradnjo tromostovja ob Marijinem trgu.

9. Velik ruski pisatelj Fjodor Mihajlovič Dostojevski je umrl pred 50 leti.

10. V Pragi slavi 70 letnico rojstva naš rojak Matija Murko, profesor za jugoslovanske jezike in književnost na staročeški Karlovi univerzi. — Iz Gorice je prispel v Ljubljano kipar in ilustrator France Gorše, ki je v Zagrebu dovršil umetniško šolo.

14. Slovenska znanstvenica dr. Melita Pivec-Stelè je zagovarjala pred komisijo na univerzi v Parizu svojo 400 strani obsegajočo tezo: »La vie économique des Provinces Illyriennes« (1809.—1813.). S svojim delom o gospodarskem položaju Ilirskih provinc si je pridobila akademsko čast in naslov Docteur ès Lettres.

15. Brezposelnost stalno narašča, tovarne so izvršile večjo redukcijo delavcev in znižujejo plačo zaposlenemu delavskemu kadru.

20. Delegacija slovenskih delavskih rudarskih sindikacij se je oglasila pri ministru za javna dela in mu orisala krizo v rudarski industriji. — V Semiču v Beli Krajini je bilo predano vzgojnim namenom novo šolsko poslopje. — Prve jugoslovanske razstave moderne arhitekture v Beogradu se je udeležil tudi ljubljanski »Klub arhitektov«.

24. Proračun ljubljanske mestne občine je dosegel 97 milijonov in je za 17 milijonov zvišan od lanskega. — Sobojevnik kralja Petra I. Aleksander Toman — 80 letnik.

26. V naši drami je režiral dr. Branko Gadella kot gost Krležovo dramo: »Gospoda Glembajevi«. Premiera je zapustila silen vtis.

28. Konferenca o vprašanju brezposelnih v ministrstvu za socialno politiko je ugotovila 100.000 brezposelnih v naši državi, ko je v naših bankah 2 1/2 milijardi neangažiranega kapitala.

MAREC 1931.

1. Bivši minister dr. Anton Korošec bo predaval kot honorarni profesor o združništvu na beograjski kmetijski fakulteti.

3. Delegacija ljubljanske univerze je v avdijenci pri prezidentu Masaryku izročila prezidentu diplomu častnega doktorata ljubljanske univerze.

4. Podpolkovnik Švabič — častni meščan ljubljanski, za junaški nastop v novembru l. 1918., ko je v poslednjem trenutku s svojo intervencijo rešil Ljubljano pred navalom tuje vojske.

5. Tuberkuloza v Sloveniji se radi žalostnih socialnih prilik porazno širi. Osrednja protituberkulozna liga je našla 70.000 jetičnih v naši banovini.

6. Učiteljski pevski zbor je imel uspel vokalni koncert v Beogradu.

7. France Vodnik je predaval o sodobnem umetnostnem nazoru v okviru Slavističnega društva.

9. V Ljubljani se je ustanovil Rotary klub.

10. Pred 10 leti je umrl velik dobrotnik naših visokošolcev, slovenski mecen dr. Ivan Oražen, ki si je s svojo ustanovo Oražnov dijaški dom postavil najlepši spomenik.

12. Glasbena Matica je priredila slavnostni koncert v proslavo 80 letnice skladatelja p. Hugolina Sattnerja.

17. Dr. Danilo Majaron, častni doktor naše univerze, predseduje 30 let nepretrgoma odvetniški zbornici.

19. V naši drami smo doživeli gostovanje japonskega gledališča.

21. Slovenski novinarji so osnovali stavbno in gospodarsko zadrugo »Novinarski dom« v Ljubljani. — Dr. Stane Vurnik je predaval o vprašanju slovenstva v ljudski umetnosti v okrilju Slavističnega kluba v Ljubljani.

22. V svrhu zgraditve umobolnice in šolske poliklinike v Ljubljani je odobren kredit 3 milijone dinarjev. Z zidavo se prične najpozneje v teku proračunskega leta 1931./32.

23. Včeraj se je mudil v Ljubljani podpredsednik vlade dr. Srškić.

25. Goriški nadškof, vladika dr. Fr. Borgija Sedej, praznuje 25 letnico škofovanja v Gorici. — Ljubljanskemu nadškofu dr. Jegliču je bilo med vožnjo v Gorico na jubilejno proslavo s strani italijanske oblasti zabranjeno nadaljevati vožnjo v Gorico, čeprav so bile vse listine v redu.

27. Ljubljana pridobi z novimi zgradbami nove zdravstvene ustanove: šolsko polikliniko in higienski zavod ter dijaško okrevališče. Šolsko polikliniko začno graditi letos. — Pri državnem sodišču za zaščito države v Beogradu je bilo obsojenih 35 Slovencev zaradi komunistične propagande na skupno 161 let robije.

26. Dr. Ivan Tomšič si je pridobil docenturo na ljubljanski univerzi.

28. Nadškof dr. Jeglič je vrnil visoko italijansko odlikovanje v znak protesta proti postopanju v Podbrdu, ko mu italijanske oblasti niso dovolile nadaljevati pot k proslavi nadškofa dr. Sedeja v Gorico. Vrnitev reda je motiviral sledeče: »Ker so me, potujočega v Gorico, obmejne straže v Podbrdu na višje povelje zavrnil in me nikakor niso pustile potovati dalje, mislim, da me dotične italijanske oblasti ne drže vrednega priti v Italijo, zato sklepam, da me tudi ne drže vrednega imeti italijansko odliko, pa jo zato danes vračam.« — Na Dunaju je umrl univ. prof. dr. F. Kermauner, predavatelj dunajske medicinske fakultete. Pokojnik je naš rojak, sin gimnazijskega profesorja Valentina Kermaunerja, ki je spisal prvo slovensko-latinsko slovnico. Dr. Fric Kermauner je bil strokovnjak in učenjak svetovnega slovesa, spisal je epohalna znanstvena dela, ki so prevedena na svetovne jezike.

28. V šiški je umrl veletržec z vinom g. Peter Stepič, častni meščan ljubljanski. — Na cvetno nedeljo so raznesli popisovalci popisne pole za ljudsko štetje v Ljubljani.

31. Uradniški zakon je podpisan.

APRIL 1931.

1. V Trbovljah se je ustavilo delo v rudnikih za 5 dni z motivacijo, da ni naročil.

4. Za upravnika policije v Ljubljani je imenovan g. Vekoslav Kerševan, dosedanji predstojnik policije v Mariboru. Dosedanji upravnik policije v Ljubljani dr. Alojzij Guštin je postavljen za banskega inspektorja. — Za petdesetletnico F. M. Dostojevskega smo dobili Slovenci razpravo univ. prof. dr. Fr. Grioca »Fjodor M. Dostojevskij in Vladimir Solovjev«.

8. Prekmurski delavci so se v večjem transportu odpejali v Nemčijo. Preteklo leto so zaslužili v Nemčiji 25 milijonov dinarjev. — Dela ob frančiškanskem tromostovju napredujejo.

11. Včeraj so začeli z zgradbo nove zatvornice na Ljubljani v Trnovem. — Naš ameriški rojak, pisatelj Louis Adamič, ki je prevedel v angleščino Cankarjevega »Hlapca Jerneja«, je izdal prvo večje delo »Dynamite«.

16. Temelj ljubljanskega nebotičnika je bil v soboto položen. V temeljni kamen je vložena listina, ki se pričinja z župančičevimi verzi:

»Da naše zrno bo imelo leho
in nam bo letina pod varno streho.«

17. V Filharmonični dvorani se je vršil koncert Brandltria iz Maribora. — V Ljubljani je umrl g. dr. Alojzij Kolkaj, odvetnik.

21. Mestna občina osnuje protituberkulozni dispanzer v Ljubljani. — V naši drami je gostovala angleška skupina igralcev s priljubljenim Shakespearovim »Hamletom«. — Na 8. rednem sestanku Prirodoslovne sekcije Muzejskega društva za Slovenijo je predaval prof. dr. Hjalmar Broch o Norveški in njenih prebivalcih, o raziskovanju arktida s strani Norvežanov in zlasti o ribolovu na Norveškem.

24. Mladi Pen-klub je priredil literarni večer v Ljubljani, recitali so gg. Alfonz Gspan, Mirko Javornik, Božo Vodušek, Rudolf Kresal. — Albert Thomas, direktor Mednarodnega urada dela pri Zvezi narodov, je prispel v Ljubljano, da si ogleda socialne zavode.

29. V nedeljo se je vršila proslava 50 letnice Gremija trgovcev v Ljubljani.

30. Trboveljska premogokopna družba v Ljubljani je nakazala svojemu delavstvu kot enkratno podporo znesek 250.000 dinarjev.

MAJ 1931.

1. Na Primorskem je velika gospodarska stiska, okrog Poreča je postavljenih 800 kmetij na boben. — V unionski dvorani se je vršil simfonični koncert, ki ga je priredila uprava Narodnega gledališča s sodelovanjem Glasbene Matice. — Edo Grom slavi 25 letnico odrskega delovanja v Mariboru. — Iz Düsseldorfa je dospela skupina nemških industrijcev v Ljubljano.

3. V Beogradu je umrl Fran Wilfan, namestnik šefa delegacije dunavske komisije. Odličen narodni delavec je bil poslan za našega delegata na mirovno konferenco v Versailles. — V Ljubljani je umrl realčni profesor v p. dr. Anton N. Papež.

3. V Šelenburgovi ulici je dobilo mesto Ljubljana prvi avtomatični bufet.

9. Blizu deset let že teče akcija za zgradbo poslopja za državno trgovsko akademijo in drž. dvorazredno trgovsko šolo v Ljubljani. Predsednik TOI g. Ivan Jelačin je izposloval v Beogradu dovoljenje za najetje posojila 4.700.000 din v te svrhe. — Iz novega stabilizacijskega posojila bo dana možnost za zgraditev železniških prog. V prvi vrsti bi naj prišla v poštev proga Kočevje-Sušak.

10. V sredo praznuje voditelj koroških Slovencev gosp. Franc Grafenauer 70 letnico rojstva. »Koroški večer« v dvorani Delavskega doma bo posvečen delu Grafenauerjevemu in ljubezni do naših koroških rojakov. — Sloviti češki dirigent Vaclav Talich dirigira kot gost našega Filharmoničnega orkestra v Ljubljani. Čudovito je bila izvajana Čajkovskega patetična simfonija.

11. Šahovski mojster Spiellmann je prispel v Ljubljano, kjer odigra simultanko, nato se poda na turnir na Bled.

13. V Beogradu je bil danes potrjen proračun ljubljanske mestne občine.

15. V starosti 80 let je umrl Aleksander Toman, odličen narodni delavec in sobojevnik kralja Petra I.

16. Popis ljudskega štetja v Ljubljani je uradno ugotovil 59.768 oseb, stanovanjskih hiš je 3807, drugih obljudenih zgradb pa 364.

17. Filharmonična družba je razpisala v maju tekmovanje naših glasbenikov z nagrado 15.000 dinarjev za najboljšo skladbo za veliki orkester ali zbor, sedaj je sklenilo termin podaljšati do 1. septembra 1931.

22. Na mednarodni razstavi za gradnjo in ureditev mest v Berlinu je razstavila šola arh. prof. Vurnika svoja dela, markantni so bili načrti in modeli za regulacijo Bleda. — Zagrebški radio je oddajal Škerjančev godbeni kvartet »Sonatina da camera«.

31. Otvorjen je bil redni promet s tramvajem med Ljubljano in Šiško. — 11. velesojem v Ljubljani je bil odprt.

JUNIJ 1931.

1. V Cerkljah je bil blagoslovljen nov Zdravstveni dom. — Na velesojmu je nazorna higienska razstava OUZD.

5. Bivši ministrski predsednik dr. Anton Korošec je odpotoval za daljši čas v inozemstvo.

7. V Beričevem pri Dolu bodo slovesno odkrili spomenik v obliki stebra pred rojstno hišo slovenskega skladatelja Jurija Fleišmana. — Generalni tajnik TOI g. dr. Fran Windischer je prosil za upokožitev; bil je vsa leta na braniku slovenskega gospodarstva in kulture. V zbornici je nepretrgoma deloval 36 let. Novi gen. tajnik je dr. Ivan Mohorič.

6. Ob zaključku velesoja se je dvignil obisk skoraj za 100.000 obiskovalcev. — Orkestralno društvo in operni orkester sta priredila IV. simfonični koncert: Cesar Franck, Musorzkij in Čajkovskij.

10. Akad. slikar France Tratnik praznuje 50 letnico rojstva, zre hkrati na 30 let plodnega in za našo slovensko moderno likovno umetnost pomembnega dela. — Pred kratkim se je vrnil iz ameriškega dveletnega potovanja akad. slikar Božidar Jakac. — V škofijskem dvorcu v Ljubljani je razstavljena kolekcija cerkvenih paramentov.

11. V Semiču so odprli najlepšo šolo v Beli Krajini. — Iz statistike Zveze slovenskih gremijev zvemo, da je bilo 1. januarja letos v 27 gremijih 11.160 trgovcev v Sloveniji. Od celokupnega števila trgovcev v državi pride na Slovenijo okrog 12 % trgovcev. — Pod vodstvom univ. prof. arh. Vurnika si je ogledala skupina slušateljev arhitekture in gradbenikov naše univerze Draždane in njene arhitektonske spomenike. — Na festivalu jugoslovanske glasbe v Parizu je zapel baritonist Mirko Pregelj nekaj del naših skladateljev. Naš rojak Karel Rupel pa je sodeloval kot violinist v Jugoslovanskem kvartetu.

12. Ravnatelj moškega učiteljskega v Ljubljani — Anton Dokler — 60 letnik. Jubilant je literarno delaven in se peča s klasiki in njih komentarji. — Danes je bil blagoslovljen temeljni kamen za novo zgradbo ljubljanske carinarnice.

14. Mestna geometra M. Černe in M. Tomšič sta izdelala novi načrt mesta Ljubljane.

16. Ob zaključku ljudskega štetja se je ugotovilo 1.120.584 prebivalcev v Sloveniji. — V Sloveniji so bila velika neurja, nad Ljubljano pa vihar. V celjski okolici je katastrofalna posledica toče napravila za 800.000 dinarjev škode. — »Službene Novine« prinašajo nov gradbeni zakon.

18. Poljski časnikarji so obiskali Slovenijo. — V Beogradu razstavljajo Dolinar, Kos in Pavlovec na prvi samostojni slovenski umetniški razstavi v Beogradu.

20. Ing. Dušan Sernec je postal minister za javna dela.

22. Poljski pevci in zbor Echo prirede velik vokalni koncert iz poljske literature. — Bivši ministrski predsednik dr. Anton Korošec se je vrnil v Beograd. — Panait Istrati, rumunski pisatelj, je v Ljubljani.

25. Tehnična srednja šola v Ljubljani zre na 20 letni plodonosen obstoj, ob tej priliki je bila prirejena razstava vseh oddelkov. Prvemu zavodovemu ravnatelju pok. Ivanu Šubicu so odkrili v avli spominsko ploščo.

26. Dr. Anton Breznik, naš odlični slovničar in znanstvenik, je postal petdesetletnik.

27. Na Jesenicah so bili slovesno sprejeti ameriški rojaki, katere vodi g. Anton Godina. Istočasno je otvoritev Izselskega kongresa v Ljubljani. — Potujoča kmetijska šola v 20 vagonih bo krožila po vsej državi. — Tramvajska proga je podaljšana na Vič. — Univ. prof. dr. Rajko Nahtigal je postal član Jugoslovanske akademije v Zagrebu.

28. V Cerkljah odkrijejo danes spominski plošči Davorinu Jenku in Ignaciju Boršniku na rojstnih hišah obeh odličnih mož.

JULIJ 1931.

1. Stabilizacija dinarja: Zakon o denarju kraljevine Jugoslavije je dobil obvezno moč 28. junija.

2. Pravilnik k izvajanju zakona o žitnem monopolu je izšel. Najnižja cena pšenici je 160 dinarjev.

3. Miss Helen Keller, ameriška pisateljica, je na potovanju po Jugoslaviji obiskala Ljubljano. — V Zgornji Šiški se gradi remiza iz železobetona. — V Mariboru so se zbrali profesorji vse države na profesorski kongres.

5. Novi gen. ravnatelj Suzorja, Slovenec dr. Avguštin Arselin, se mudi službeno v Ljubljani.

9. V Kamniku so otvorili novo kopališče na prostem. — Po daljšem času in razkopavanju se bliža glavni tivolski nasad dokončni ureditvi. Po sredi so nameščeni novi svetilniki iz umetnega kamna.

14. Na Mirju so odkrili pri gradnji stanovanjske hiše ob Rimski cesti doslej neodkrit rimski zid. — V prvi polovici letošnjega leta je Ljubljana sprejela 22.196 tujcev.

18. Pri regulaciji Ljubljanice ob frančiškanskem tri-mostju so začeli podirati staro obrežno zidovje ob Prešernovem spomeniku. — Dragoceni trokrilni gotski oltar iz ptujske farne cerkve je odlično restavriral prof. Matej Sternen v Ljubljani. Delo, umetnostni spomenik gotskega slikarstva, je razstavljeno v Narodni galeriji. V nedeljo je predaval dr. Stelé o mojstru in restavraciji. — Pred magistratom popravljajo stopnišče in postavljajo kameniti podstavek za spomenik kralja Petra. — Zaslužni dolgoletni predsednik SPD dr. Fran Tomiňsek odhaja, novi predsednik SPD je dr. Josip Pretnar.

21. V Loški dolini, v vasi Nadlesk, je zgorelo 22 hiš in nad 40 gospodarskih poslopij. Strahovit požar je povzročil okoli 3 milijone dinarjev škode. — Minister za poljedelstvo je izdal pravilnik o razlastitvi gozdov za agrarno reformo.

23. Umrl je sekretar banske uprave dr. Stanko Novak. — V Pragi je umrl upokojeni gen. ravnatelj Ljubljanske kreditne banke g. Alojzij Tykač. Pokojnik ima odlične zasluge za naše gospodarstvo in industrijo.

26. V Sloveniji se proslavlja 100 letnica rojstva Franca Levstika, velikega pisatelja in kulturnega delavca. — V nedeljo je bila odkrita pisatelju spomeniška plaketa na Levstikovem spomeniku v Velikih Laščah.

AVGUST 1931.

1. Ljubljana dobi zdravo mleko iz preurejenih mlekarn zaradi nabave nove biorizacijske aparature.

2. Nova zgradba Prosветnega doma v Novem mestu je svečano blagoslovljena. — V Zagrebu praznuje 75 letnico dr. Avgust Mušič, slovenski učenjak in ugleden član Jugoslovanske akademije.

5. V Ljubljani je umrl odvetnik dr. Roman Ravnihar. — V Ljubljano je prispela skupina 35 angleških učiteljev, ki bodo letovali v Bohinju.

6. Dr. Danilo Majaron je umrl. Pokojni si je nabral za slovensko vseučilišče neprecenljive zasluge. Naša univerza se mu je oddolžila s podelitvijo prvega častnega doktorata. Kot odličen pravnik je bil vrsto let predsednik odvetniške zbornice in je utemeljitelj slovenskega pravnega jezika. Nepozabnemu pokojniku ohranijo Slovenci trajno hvaležnost.

9. V Planini pri Rakeku so odkrili spomenik Miroslavu Vilharju.

13. V Črnučah se gradi transformatorska postaja Kranjskih deželnih elektrarn, ki bo transformirala visoko napetost 60.000 voltov toka, prihajajočega iz Velenj, v tok nižje napetosti. — Za Vevčami prihajajo obrati v Goričanih na vrsto, da reducirajo delo.

15. Ljubljana je izdala 30 milijonov socialnih podpor v razdobju 7 let.

17. V Zidanem mostu je bil izročen prometu nov železobetonski most, ki veže Zagreb—Ljubljano.

20. V Ljubljani je umrl znani meščan Aleksander Gjud, brivski mojster.

20. Aleksander Hudovernik, predsednik notarske zbornice, predsednik Družbe sv. Cirila in Metoda in častni član društva Pravniki, je umrl.

21. Gimnazijski profesor v p., Matej Vodusek, naš častitljivi oče dijakov, je umrl. Izpolnil je 90. leto in je bil odličen klasični filolog. Mnogo se je bavil z matematiko in astronomijo in je svoja dognanja tudi obelodanil v desetih delih.

22. Šahovski turnir na Bledu je bil svečano otvorjen.

29. Luckmannovo hišo, ki je bila silna prometna ovira v Gradišću, podirajo. — Letošnji jesenski velesejem je odprt. — Na dvoriščnem pročelju magistrata so dovršeni

obnovljeni ografiti, ki jih je neznani umetnik leta 1719. napravil. Mojster Sternen je obnovil delo natančno po osnutkih, ki so očuvani. Mesto Ljubljana pridobi s pričujočim delom znatno estetsko vrednoto.

SEPTEMBER 1931.

1. Bela Krajina je združena s Slovenijo. Čabar pride pod okrilje k savski banovini.

3. Pred desetimi leti je bil v Ljubljani odprt prvi ljubljanski mednarodni velesejem. — Na Turjaku je umrla gospa Emeny grofica Auerspergova. — Objavljen je kraljev manifest in nova jugoslovanska ustava. — Sprejeta je ostavka min. ing. Serneca, dr. Albert Kramer in Ivan Pucelj sta imenovana za ministra.

6. Svečano odkritje spomenika prvega jugoslovanskega kralja Petra I. v Ljubljani. Kameniti spomenik na podstavku pred magistratom je izklesal akad. kipar Lojze Dolinar. Vršile so se povodom odkritja spomenika svečanosti v okvirju »Kraljevega tedna«.

8. V Ljubljani se vrši kongres Zveze mest in trgov dravske banovine. — Pevska zveza je izvajala koncert slovenske narodne in umetne pesmi v Ljubljani. Zbor je obsegal 2400 pevskih grl. Pevci so peli veličastno na Kongresnem trgu. Koncertu je prisostvovala Nj. Vel. kraljica Marija. — Prenovljeni rotovž je bil otvorjen ta dan.

10. Letošnje jesensko prireditev ljubljanskega velesejma je obiskalo okoli 110.000 oseb. — Vrtel se je prvi slovenski film »V kraljestvu Zlatoroga«. Pričujoči film je videlo v Ljubljani okrog 15.000 gledalcev. — Naša drama je uprizorila ponovno Hoffmannstal-župančičevega »Slehnika« na prostem pred fasado nunske cerkve.

12. Razglašen je nov volitveni zakon, volitve so javne. Dravska banovina dobi 25 poslanskih mandatov.

17. V Ljubljani so odigrali 19. kolo mednarodnega šahovskega turnirja, ki se vrši te dni na Bledu. Igrali so sledeči mednarodni mojstri: Spielmann, Colle, Tartakower, Astaloš, Pirc, Stoltz, Flohr, Kashdan, Kostić, Maroczy, Niemcovič, Aljehin, Bogoljubov, Vidmar.

18. Obiskali so nas mladi angleški literati. Ljubljanski Pen-klub mlajših jim je priredil prijateljski večer. Iz Ljubljane se podajo na Bled, kjer bodo gostje univ. prof. dr. Cankarja.

19. Dolgoletni ljubljanski župan, bivši minister Ivan Hribar — osemdesetletnik.

20. Pisatelju dr. Franu Deteli so odkrili na rojstni hiši v Moravčah spominsko ploščo. — Nov zakon o društvih, zborih in sestankih je dobil obvezno moč, ki izključuje verski, plemenski in pokrajinski značaj.

23. Znižanje osebnih draginjskih doklad državnim nameščencem, znižajo se tudi doklade k pokojninam.

28. Po petih tednih naporenega boja se je danes zaključil internacionalni šahovski turnir na Bledu. Prva tri mesta so zasedli: Aljehin, Bogoljubov in Niemcovič.

29. Papirnica v Goričanih je ustavila delo, 83 delavcev je na cesti.

OKTOBER 1931.

3. Akad. kipar prof. Peruzzi je izdelal spomenik kralja Petra na Braču.

5. Violinist Karl Rupel je koncertiral v Ljubljani.

9. Važni ukrepi za zaščito dinarja. Nakup deviz zelo omejen.

16. Orkester kraljeve garde je priredil simfonični koncert v unionski dvorani. — V Pragi bo kmalu dozidana velika cerkev na Vinohradih po načrtih mojstra Plečnika.

17. Tiho in skromno je proslavil naš Narodni muzej stoletnico obstoja.

18. Spomenik dr. Gregorju Žerjavu je bil odkrit na pokopališču. — Zveza kulturnih društev posluje 10 let.

19. Ljubljanski veletrgovec Saša Knez je nenadoma umrl v Sarajevu.

22. Veliko francosko posojilo Jugoslaviji v znesku 300 milijonov frankov za omiljenje gospodarske krize.

23. V ljubljanski operi se je vršila slavnostna akademija v proslavo Levstikove stoletnice.

28. V Trstu je umrl dr. Edvard Slavik, eden najmarkantnejših predvojnih osebnosti tržaškega Slovenstva.

29. Na Bokalcah pri Ljubljani je umrla ga. Marijana grofica Auersperg. — Maloželezniška družba dogotovi v kratkem progo do št. Vida, krožno progo v mestu vzame v delo drugo leto. Proračun 32 milijonov dinarjev. Mestna občina prevzame jamstvo posojila. — Novi avstrijski konzul v Ljubljani je dr. Feliks grof Orsini-Rosenberg.

NOVEMBER 1931.

1. Sattnerjev pevski zbor je proslavil 80-letnico svojega vodje p. Hugolina Sattnerja. — Otvorjena je bila razstava kiparja Fr. Goriška v Jakopičevem paviljonu.

3. Goriški metropolit dr. Fr. Sedej odhaja po 25 letnem pastirovanju v pokoj. — Nova šišenska cerkev, po načrtih arhitekta Plečnika, je dograjena.

4. Škof dr. Rožman je blagoslovil novo italijansko vojaško pokopališče pri Sv. Križu v Ljubljani.

8. Prosvetna zveza v Ljubljani je proslavila stoletnico rojstva skladatelja Gustava Ipavca. — Naš najboljši poznavalec slovenskih narečij je pravkar izdal temeljito delo: Dialektsko karto slovenskega jezika.

9. Včeraj so se izvršile volitve v državno skupščino. Listo gen. P. Živkovića je volilo 60 % volilnih upravičencev.

10. Ljubljanski veleindustrijec Franc Golob je nenadoma umrl v Zagrebu.

17. Po širni Sloveniji znani celjski industrijec Fran Majdič je umrl.

21. Število udov Mohorjeve družbe je naraslo na 61.848 članov.

24. Danes je minilo 25 let, odkar je utihnil goriški slavček — pesnik Simon Gregorčič.

28. Danes je umrl goriški nadškof g. dr. Frančišek Borgia Sedej.

29. Petdesetletnica smrti dr. Janeza Bleiweisa, narodnega voditelja v dobi slovenskega preporoda.

30. V Zagrebu je umrla naša rojkinja, operna pevka ga. Irma Polakova.

DECEMBER 1931.

1. Prešernov »Sonetni venec« in »Krst pri Savici« je prepesnil Trifun Djukić v srbščino.

5. Goriški Slovenci: Zorko Jelinčič, dr. Sfiligoj in Rutar so bili obsojeni skupno na 40 let, 60 ostalih na 5 let, 11 obtožencev je bilo oproščenih.

6. V Rimu je bilo 16 Slovencev obsojenih na 92 let ječe.

12. Izšla je nova uredba o univerzah.

13. Steklarna v Hrastniku je odpovedala delavstvu delo. — V Delavski zbornici se je vršila Cankarjeva proslava. Uprizorila se je njegova drama »Hlapci«.

18. Slovaška Filharmonija iz Bratislave s 60 godbeniki pod taktirko Zdenka Folprechta je priredila simfonični koncert v Ljubljani.

16. Včeraj je bil sprejet program Jugoslovenske radikalne kmetske demokracije in ustanovljena je nova stranka JRKD.

21. Prelat Tomo Zupan praznuje danes v svojem tihem gradiču na Okroglem pri Kranju 92 letnico rojstva.

24. Ljubljanski zdravnik dr. Tone Jamar je izumil nov uspešen serum proti jetiki. — Univ. prof. dr. Milko Kos je popisal vse srednjeveške kodekse v Sloveniji in jih izdal s sodelovanjem Fr. Steleta v založbi Umetnostno-zgodovinskega društva v Ljubljani pod naslovom »Srednjeveški rokopisi v Sloveniji«.

28. Kočevju je zagotovljena moderna elektrifikacija. — Skladatelj Emil Hochreiter, ki je praznoval šestdesetletnico, je marsikatero skladbo posvetil Slovencem. Zdaj živi v okolici Dunaja. — V letu 1931. so se modernizirale nekatere ljubljanske ulice in bile tlakovane: Vilharjeva ulica, Masarykova cesta, Šmartinska cesta, Jegličeva cesta ter Gradišče. Regulirala se je dalje Tržaška cesta, razširilo križišče Groharjeve in Dobrilove ulice, še dalje Gledališka ulica, Puharjeva in Gajeva ulica. Uravnala se je Streliška ulica. Kumanovska ulica v smeri proti Mišičevi cesti se je razširila ter Slomškova ulica. V Rožni dolini se je razširila Cesta na Rožnik ter deloma Večna pot. Kanalizirala in razširila se je Levčeva in Glinška ulica v zvezi s kanalizacijo ob Gradaščici, izvršeno v zvezi z viško kanalizacijo.

POPRAVKI

Popravki k razpravi »Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj,« Kronika V., št. 1.

Str. 8. levo, 24. vrsta od spodaj, beri: »castrum« ali »castrum« namesto »castrum« in »castellum«.

Str. 9. levo, 1. vrsta od zgoraj, beri: že ok. l. 1060. namesto: še ok. l. 1060.

Str. 10. levo, 10. vrsta od spodaj, beri: Sauenstein namesto: Lauenstein.

Str. 12. levo, 16. vrsta od spodaj, beri: Görttschach namesto: Göertschach.

Str. 13. levo, 15. vrsta od spodaj, beri: Tumovo enačico namesto: Tumino enačico.

Str. 14. desno, 3. vrsta od zgoraj, beri: so = con, namesto: socon.

Pomotoma se je vrnil grad Brežice na Kranjsko; spada na Štajersko.

»Kroniko« izdaja mestna občina ljubljanska, predstavnik dr. France Stelè, zalaga in tiska Učiteljska tiskarna, predstavnik Francè Štrukelj, za uredništvo, upravo in inseratni del odgovoren Pavel Debevec. — Ponatis člankov in slik dovoljen samo s pristankom uredništva. Rokopisi se ne vračajo. »Kronika« izhaja 4 krat na leto in stane za vse leto din 80.—, za pol leta din 40.—, za četrt leta din 25.—. Za inozemstvo din 100.—. — Posamezna štev. stane din 30.—. Naroča se: Učiteljska tiskarna, Ljubljana.

PLIN
KURIVO
SODOBNOSTI

Mestna plinarna ljubljanska

Meščan, ki živi z duhom časa, uporablja za kuho in peko, likanje, pranje ogrevanje vode, centralne in druge kurjave enako kakor tudi obrtnik za lotanje, varjenje, sušenje itd. - le plin!

Resljeva cesta št. 28 Telefon št. 43-27

Učiteljska tiskarna

registr. zadruga
z omej. zavezo

Frančiškanska 6

V Ljubljani

Telefon 23-12

Račun poštne hranilnice 10.761

je najmoderneje urejena in izvršuje vsa tiskarska dela od najpreprostejšega do najmodernejšega. Tiska šolske, mladinske, poučne, leposlovne in znanstvene knjige v enobarvnem ali večbarvnem tisku. — Brošure in knjige v malih in največjih nakladah. Časopise, vabila, proračune, vizitke, plakate, žurnale. Okusna oprema ilustriranih katalogov, cenikov in reklamnih listov. Lastna tvornica šolskih zvezkov. Šolski zvezki za osnovne, srednje in meščanske šole. Risanke, dnevniki in beležnice. Vse tiskovine za šole in društva (letake, lepake, izpričevala itd.) dajte v tisk Učiteljski tiskarni! — Zahtevajte cenike!

Izdeluje diazo-amoniak papir

»JASNIT« za kopiranje
načrtov, ki je 100 % domač
izdelek te vrste v državi
Lastna kopirnica